

הכוונה לאדם צעיר לימים¹, ובעיקר כשהדבר בא בהשוואה לאדם מבוגר יותר². בהלכה משמש מושג זה כהיפוכו של גדול, אשר זכויותיו שונות מהגדול, וגילו משתנה בהתאם לעניין ההלכתי הנדון.

מושגים שונים משמשים לתקופת החיים הראשונה עד הבגרות³, אם כי לרבים מהם יש משמעויות יותר מוגדרות בתוך תקופת החיים הראשונה:

בן ובת⁴; ילד⁵, המשמש באופן מתחלף למושג קטן. ילד נגזר מהולדה⁶. מצינו שילד משמש כביטוי לאיש צעיר מעל גיל הבגרות המקובלת⁷; נער⁸, מתייחס לאף לתינוק⁹. כמו כן משמש מושג זה למשרת או עבד¹⁰. לעומת זאת המושג נערה מתייחס מבחינה הלכתית לגיל מוגדר ומצומצם של אשה, והוא ששה חדשים במעבר שבין קטנה לבוגרת¹¹. אך במובן רחב יותר מתייחס מושג זה לאשה צעירה בכלל¹², וכן לשפחה או משרתת¹³; עלם¹⁴, מתייחס לבחור צעיר שהגיע לבגרות¹⁵, ועלמה היא נערה¹⁶. יש שמושגים ייחודיים לגיל צעיר ביותר

שגורם לעצמו אי ספיקת כבוד סופנית, יבוא בעדיפות נמוכה להשתלת כבוד בהשוואה לחולה אחר עם אי ספיקת כבוד על רקע בעיה רפואית שלא באשמתו, ויש הסבורים שאין זה מתפקידה של החברה לשפוט את החולים בדרך כזו²⁰⁸.

יש הטוענים, שיש להעדיף השתלה חוזרת במושגים שהשתל נדחה אצלם, על פני כאלו הזקוקים להשתלה וטרם קבלו אותה, בגלל החובה שיש למערכת הרפואית שלא לזנוח חולים שכבר נמצאים בטיפול. לעומת זאת יש הטוענים, שאדרבה, צריך להעדיף מושגים ראשונים על פני השתלות חוזרות, בגלל העובדה שהתמותה אצל המושגים הראשונים נמוכה יותר בהשוואה למושגים-חוזרים, ולפיכך כאשר כל הנתונים האחרים שווים בין שני מושגים, יש עדיפות רפואית למי שטרם קיבל השתלה²⁰⁹.

קָטָן

א. הגדרת המושג

קטן מתייחס לאדם מינקות עד בגרות.

כא ח; שם לו ל; שמות ב י ועוד. [6] ראה מו"נ א ז. [7] ראה ערכין יח א במשנה, שהכוונה לאיש מבן עשרים ועד בן ששים. [8] בראשית ד כג; בראשית מב כב; שם מד ל; מל"ב ד כו; ירמיה א ו; דבהי"א כב ד. [9] שמות ב ו. וראה רמב"ן שם, שהילד מיום היוולדו ייקרא נער. וראה גם רשב"ם שם; שמו"א א כב. [10] בראשית כב ג. וראה מו"נ ב לב. [11] ראה להלן הע' 56 ואילך. [12] אסתר ב ב. [13] בראשית כד סא. [14] בראשית לו ל; בראשית לג א. [15] שמו"א יז נו; שמו"א כ כב. [16] בראשית כד מג; ישעיה ז יד; משלי

JAMA 269:3093 1993. ראה עוד בע' השתלת אברים ברקע המדעי. [208] ראה – Neuberger J and Lake J, *BMJ* 314:1140, 1997; Masterton G, *BMJ* 320:263, 2000. Ubel PA, et al, *JAMA* – [209] 270:2469, 1993.

[1] שמו"א כ לה; שמו"ב ט יב; מל"א ג ז; ישעיה יא ו, ועוד. [2] בראשית ט כד; שם כז טו; שם כט טז; שם מב יג; שופטים א יג; שמו"א יז יד. [3] המושגים להלן מסודרים בסדר א-ב. [4] ראה שמות כא לא; ב"ק מג ב. וראה רש"י ב"ק מד א ד"ה ת"ל. [5] בראשית ד כג; שם

התרבויות האנושיות נחשבים ילדים כדבר ברוך ורצוי. דבר זה נכון במיוחד בעם ישראל²⁸. אכן, בכל התקופות ההיסטוריות, עד למאה הי"ח למנינם, היה יחסם הכללי של אומות העולם לילדים משפיל ומדכא, ועל פי התיאורים הספרותיים בעולם הרחב היו מרבית הילדים מוכים ומוזנחים. יתר על כן, הריגת תינוקות וילדים²⁹ היה מעשה מקובל, נפוץ ונסבל בתרבויות רבות. בחלק מהמקרים נעשה הדבר לצורך עבודה זרה, כגון המולך³⁰, וכן היו שהקריבו את בנם בכורם³¹. בישראל כמוכן היה דבר זה אסור בתכלית האיסור, ונחשב לרציחה גמורה³². יוצא מן הכלל בהקשר זה הוא מעשה העקדה, שבה נדרש האב (אברהם) להקריב את בנו (יצחק) כעולה לקב"ה, אלא שבפועל הדבר לא קרה, ויש רואים בכך דוגמא חינוכית נגד המצב שהיה קיים באותה עת בתרבות העמים. המצב השני החריג הוא דינו של בן סורר ומוורה³³, ואף כאן יש בזה יסוד חינוכי גרידא, שהרי התנאים

משמשים גם באופן כללי לקטן, כגון עובר¹⁷, ותינוק¹⁸, שבדך כלל מתייחס לילוד בן יומו¹⁹.

המושג אדם²⁰ כולל גם קטן, ואפילו בן יום אחד²¹. לעומת זאת המושג איש²² משמעותו גדול ולא קטן²³, אלא אם כן יש ריבוי מיוחד לכלול קטן במושג איש²⁴. וכמו כן המושג אשה ממצט קטנה²⁵.

הענף ברפואה העוסק בטיפול במחלות ילדים ובהתפתחות הילד הוא רפואת ילדים²⁶. כיום מטפלים רופאי ילדים בילדים שמעל גיל היילוד ועד גיל הבגרות, ולאחרונה התפתח ענף מיוחד ברפואת ילדים המטפל במתבגרים.

בערך זה נידונות ההגדרות וההלכות הנוגעות לקטן ולקטנה²⁷.

ב. רקע היסטורי

יחס לילדים בעבר – במרבית

מילים יווניות – paidos = ילד; iatrike = רפואה, ניתוח. [27] ההלכות המשותפות לחרש שוטה וקטן – נידונו בע' חרש; ההיבטים ההיסטוריים, רפואיים והלכתיים הנוגעים לילוד נידונו בע' ילוד. [28] ראה ע' פוריות ועקרות הע' 69 ואילך. [29] infanticide. [30] ראה ויקרא יח כא; שם כ ב-ה; מל"ב כג י; שם יז לא; ירמיה לב לה; תהלים קו לו. [31] ראה מל"ב ג כז. [32] ויקרא יח כא; דברים יב לא; ישעיה נז ה; ירמיה ז לא; שם יט ה; שם לב לה; יחזקאל טז כ. יש לציין שכבר ההיסטוריון הרומי העתיק קורנליוס טקיטוס (?55-?120) הדגיש את האיסור המיוחד בישראל בנידון – ראה בספרו *Historiae*, V, 5. [33] דברים כא יח-כא. וראה בהרחבה סנהדרין פ"ח; רמב"ם ממרים פ"ז; אנציקלופדיה תלמודית, כרך ג, עמ' שסב ואילך.

ל יט; שיר השירים א ג. [17] שמות כא כב. [18] ראה רמב"ם אישות א א, י. [19] שבת קנא ב; נידה מג ב. [20] ראה על מושג זה במו"נ א יג. [21] נידה מד א. וראה שבת קנא א; ערכין ג א. וראה עוד בבית האוצר א כלל יא. [22] ראה על מושג זה במו"נ א ו. [23] תו"כ ויקרא כ י; קידושין יט א. וראה רש"י נזיר כט ב ד"ה ור' יוסי, שלא מצאנו בכל התורה שיהא קרוי איש בפחות מבן י"ג. אך ראה מה שכתבו על כך בדעת זקנים מבעלי תוספות בראשית מג יז; החיד"א בספרו פני דוד עה"פ בראשית שם. וראה תוס' סנהדרין סט א ד"ה בידוע; שד"ח מערכת האל"ף כלל קנח, וכלל שנב. [24] ראה ערכין ג א. [25] יבמות סא ב; רמב"ם איסורי ביאה יז יג. וראה בשד"ח מערכת האל"ף כלל שנב ד"ה ודע. [26] pediatrics. מושג המורכב משתי

בשנת 1869 יצא לאור ספר הלימוד בראשון ברפואת ילדים על ידי סמית. בשנת 1888 נוסדה החברה האמריקאית לרפואת ילדים³⁹ כגוף נפרד מההסתדרות הרפואית האמריקאית. דבר זה בא כביטוי לצרכים המיוחדים של ילדים בהשוואה למבוגרים, בעיקר בתחומי ההתפתחות, התזונה והמחלות הזיהומיות. בשנת 1931 נוסדה האקדמיה האמריקאית לרפואת ילדים⁴⁰, ובשנת 1933 החלו בכחינות התמחות מסודרות בתחום זה⁴¹.

ענפי רפואת ילדים – בשנים האחרונות התפתחו מקצועות-על ברפואת ילדים, העוסקים באופן ייחודי בהיבטים שונים של מחלות ילדים, כגון מחלות לב בילדים, מחלות ריאות בילדים, מחלות עצבים בילדים וכיוצא ב⁴². התפתחויות דומות במקצוע רפואת הילדים התרחשו במרבית המדינות המערביות.

ג. רקע מדעי

חלוקת הילדות לתקופות – הילדות מתחלקת למספר תקופות: גיל היילוד, בארבעת השבועות הראשונים לחיים⁴³; גיל הינקות, עד סוף שנת החיים הראשונה; גיל הפעוט, בשנים 2-5; גיל

לביצוע העונש החמור של בן סורר ומורה הם כאלו שדבר זה לא היה ולא נברא³⁴.

במקרא ובתלמוד מצינו תיאורים בודדים בלבד על מחלות ופציעות בילדים: מפיבושת בן יהונתן היה נכה וגלים בהיותו בן חמש שנים³⁵. הסיבה היתה נפילה; בן הצרפתית שהתעלף או מת, ואלהו החיה אותו³⁶; בן השונמית שסבל מכאבי ראש חזקים ומת, ואלישע החיה אותו³⁷; מחלת אסכרה, הפוגעת בעיקר בילדים³⁸.

תולדות רפואת ילדים – מאז ומעולם היה הטיפול בילדים נתון בידי רופאים כלליים. רפואת ילדים כענף מיוחד ונפרד בתחום הרפואה התפתחה רק במאה השנים האחרונות, כאשר התברר כי קיים שוני רב, ולעתים אף מהותי, בין המבוגר לילד מבחינת הצרכים הרפואיים, ומבחינת הגישה הרפואית וההתפתחותית.

בארה"ב החלה ההתפתחות הנפרדת של רפואת ילדים במחצית השנייה של המאה הי"ט למנינם. בשנת 1848 הוקם בית החולים לילדים הראשון בבוסטון, ובשנת 1865 הוקם בית החולים לילדים השני בפילדלפיה, אשר מתפקד עד היום.

[41] American Board of Pediatrics. ראה פרטים היסטוריים אלו ואחרים במאמרים – Hughes JG, *Pediatrics* 92:469, 1993; Harvey B, *Pediatrics* 92:467, 1993; Brownlee RC, *Pediatrics* 94:732, 1994. פרטים היסטוריים על היחס לילדים בכלל ועל רפואת ילדים בפרט ראה בהרחבה בספר, Abt AF, *History of Pediatrics*, WB Saunders Co, 1965 [42] ראה Olmsted RW, *Am J Dis Child* 132:962, 1978. [43] על תקופת חיים זו מבחינה רפואית

[34] סנהדרין עא א; תוספתא סנהדרין יא ו. [35] שמו"ב ד ד; שם ט יג; שם יט כז. [36] מ"א יז יז-כד. וראה בע' נוטה למות (א) הע' 33 ואילך. [37] מ"ב ד יח-לו. וראה בע' נוטה למות (א) הע' 37 ואילך. [38] תענית כז ב. וראה בנידון בע' מחלות הע' 45 ואילך. [39] American Pediatric Society. על ההיסטוריה של גוף זה ראה – Pearson HA, *Pediatr Res* 27(Suppl):S4, 1990. [40] American Academy of Pediatric

בית הספר; גיל ההתבגרות, בזכר בין השנים 14-20, ובנקבה בין השנים 12-18. הגבולות בין תקופות הילדות השונות מבוססות בעיקר על הגילים השונים, אך יש בזה שרירותיות מסוימת, ובעיקר קיימת שרירותיות במעבר מגיל הילדות לבגרות.

התפתחות פיסית ושכלית – הדבר

המייחד את תקופת הילדות היא הגדילה הפיסית וההתפתחות השכלית. מן הלידה ועד הבגרות מגדיל הילד את גובהו פי 3.5 ואת משקלו פי 20. חלק מהתכונות הפיסיות של הילדים זהים למבוגרים, אלא שהממדים יותר קטנים, וחלק מהתכונות הפיסיות של הילדים שונים באופן מהותי מהמבוגר. הגדילה וההתפתחות של הילד/ה מתנהגים לפי כללים קבועים וצפויים במצב התקין והבריא.

מדדי גדילה והתפתחות – מדדים שונים נבחנים במהלך הגדילה וההתפתחות:

המדדים הפיסיים (כגון הגובה, המשקל, היקף הראש) משתנים באופן הדרגתי מהגיל הרך ועד גיל הבגרות, לרוב עד גיל 18 שנה. השינויים הללו תלויים במין, בגזע, בנתונים תורשתיים, במצב התזונתי, במצב הבריאותי, במקום הגיאוגרפי, ובתקופה. קצב הגדילה משתנה בגילים שונים – הוא גבוה במיוחד בשנת החיים הראשונה ובתקופת ההתבגרות, ובין תקופות אלו קצב הגדילה הוא איטי יותר. קיימים גרפים וטבלאות המציגים אחוזונים של התפתחות גופנית, ועל פיהם ניתן לבדוק אם ילד או ילדה נתונים מתפתחים מבחינה פיסית בצורה

המדדים המייצגים התפתחות ספציפית של מערכות הגוף. כל המערכות בגוף מתפתחות בהדרגה מבחינת תיפקודן המיוחד להן. ההתפתחות מתבטאת הן בהגדלה פיסית של ממדי האיברים והרקמות, והן בהרחבה ובעידון של התיפקודים המיוחדים לכל איבר ולכל רקמה. תיפקודים אלו ניתנים להערכה באמצעות בדיקות מעבדה מתאימות לנושא הנבדק.

צרכים שונים – הצרכים הפיסיים, הנפשיים והרוחניים של ילדים שונים

מאלו של המבוגרים, והם משתנים בהתאם לגיל, למין, לסביבה ולתרבות. קיים הרקב תזונתי נכון לילדים בגילים שונים, אשר משתנה בהתאם לגיל, לקצב הגדילה ולמצב הבריאות. ההתפתחות וההתבגרות הנפשית של ילד או ילדה אף הם מותאמים לגיל, לסביבה ולתרבות, ושונים מאלו של המבוגר. דבר זה נכון אף לדרכי הלמידה, תכני הלמידה, וההתפתחות הרוחנית והערכית.

להלן נתונים שונים על ילדים (גילאים 0-18 שנה) בישראל⁴⁴:

בסוף שנת 1998 מנתה אוכלוסיית הילדים בישראל 2,061,600 ילדים, אשר היו 34.1% מכלל האוכלוסייה. מתוכם היו 1,500,000 ילדים יהודים. בסוף שנת 1996 היו בממוצע 2.3 ילדים במשפחה, כאשר 34.5% מהמשפחות היו עם ילד אחד, 30.8% — 2 ילדים; 4.2% — 6 ילדים ויותר. 93,199 ילדים גדלו במשפחות חד-הוריות (הכוללות אלמן/ה, גרוש/ה ורווק/ה). בשנת 1996 חיו מתחת לקו העוני 33.4% מכלל הילדים. בשנת 1996 נמסרו לאימוץ 182 ילדים, ו-1550 ילדים הושמו במשפחות אומנה בשנת 1994. 23 בנים ו-357 בנות נישאו מתחת לגיל 17 שנה בשנת 1998. בשנת 1992 הנשים שנישאו מתחת לגיל 19 שנה היו 22.2% מכלל הנשים הנישאות. במגזר היהודי היו בשנת הלמודים תשנ"ז 1,290,224 ילדים בגני ילדים ובבתי ספר יסודיים ועל-יסודיים, ומתוכם היו 36,629

ילדים במסגרות של חינוך מיוחד, הכולל ליקויי למידה, פיגור שכלי והפרעות התנהגותיות, ו-11,348 תלמידים הוגדרו כמחוננים. בשנת 1994 דווח על 2,180 ילדים שנולדו עם מומים שונים, שהם שיעור של 19 ילדים לכל 1000 לידות חי. בשנת 1997 היו 587 ילדים עיוורים, 2560 ילדים הסובלים מחרשות או ליקויי שמיעה, 491 ילדים אוטיסטיים. בשנת 1995 נולדו 91 תינוקות עם תיסמונת דאון. סך שיעור חולי הסרטן בילדים יהודים בגילאים 0-14 שנה בשנים 1990-1994 היה 15.0 בנים ו-11.4 בנות לכל 100,000. בשנת 1996 הגיעו לחדרי מיון ואושפזו במחלקות הילדים של בתי החולים 490,270 ילדים. בשנת 1996 היו 268 ילדים מאושפזים בבתי חולים פסיכיאטריים, ו-71 ילדים בטיפול יום פסיכיאטריים. בשנת 1996 היה שיעור תמותת תינוקות יהודים בסך 5.0 לכל 1,000 לידות חי. בשנת 1994 היו קטינים בגילאים 12-17 3.0% מכלל עברייני הסמים, כולל שימוש בסמים וסחר בסמים. בשנת 1993 היו 827 ניסיונות התאבדות של קטינים שהגיעו לחדרי מיון, ובשנת 1996 היה המספר 222, כאשר אחוז הבנות גבוה בהרבה מאחוז הבנים. בשנת 1995 היו 2,236 פניות של נערות יהודיות עד גיל 19 שנה לוועדות להפסקת הריון, מתוכן 445 מתחת לגיל 16 שנה. שיעור ההפלות החוקיות שבוצעו בישראל בנערות עד גיל 15 שנה מכלל ההפלות החוקיות שבוצעו בשנת 1992 היה 0.9%, ושיעור זה בנערות בגיל 15-19 שנה היה

המועצה הלאומית לשלום הילד. וראה עוד — י. ציונית וי. תמיר, ביטחון סוציאלי, מס' 63: 5.

והלכתית — ראה ע' ילוד. [44] הנתונים מתוך "ילדים בישראל", שנתון סטטיסטי 1999, מטעם

10.6%. 4.2% מהלידות בישראל בשנת 1992 היו של אמהות קטינות בגילאים יחסים חברתיים. 15-19.

בעבר חשבו שלא תיתכן תופעה כזו שהורים יפגעו בכוונה תחילה בילדיהם. אכן כיום ידוע שהתופעה הזו היא שכיחה, ונחשבת לאחת מסיבת המוות השכיחות בילדים, בעיקר בתינוקות עד גיל חצי שנה. התופעה נפוצה בכל התרבויות. אכן קשה להעריך את השכיחות המדויקת של התופעה בגלל בעיות של הגדרה, דיווחים לקויים, והתייחסות תרבותיות-חברתיות שונות⁴⁷. בישראל, בשנת 1994, נפתחו 774 תיקים פליליים במשטרה בגין עבירות נגד ילדים בתוך המשפחה, הכוללים הזנחה או נטישה של קטין, פגיעה ותקיפת קטין, והתעללות בקטין. מתוכם היו בשלבי תביעה 192 תיקים, 4 הורשעו ואחד זוכה. באותה שנה נפתחו 206 תיקים פליליים במשטרת ישראל בגין פגיעה מינית בילדים, כולל עבירות מין נגד ילדים וגילוי עריות כלפי ילדים. מתוכם היו 34 בשלבי תביעה, ו-10 הורשעו⁴⁸. בארה"ב, בשלהי המאה ה-20, כ-10.6% מכלל האשפוזים של ילדים בגין חבלות כהות נבעו מתיסמונת הילד המוכה⁴⁹.

הסיבות לתופעה זו הן שונות ומגוונות. יש שנתנו נוסחה לכך: הורים מיוחדים (בדרך כלל הורים שסבלו בילדותם מהזנחה, תנאי חיים קשים, או שהם

בשנת 1980 נוסדה בישראל המועצה הלאומית לשלום הילד, העוסקת במכלול עניינים הנוגעים לזכויותיהם ולרווחתם של הילדים בישראל, כולל חינוך, בריאות, מצוקה, התעללות, עבריינות, חקיקה, תקשורת ועוד.

תיסמונת הילד המוכה⁴⁵ – תיסמונת זו נוסחה ותוארה לראשונה על קמפה וחבריו בשנת 1962⁴⁶. הגדרתו המקורית של קמפה היתה קפדנית ומצומצמת: "מצב קליני בילד צעיר, שסבל מהכאות פיזיות רציניות, בדרך כלל מהורה או הורים-אומנים". מאז הורחבה התיסמונת, הן בשמותיה והן בהגדרותיה. ההגדרה המורחבת המקובלת כיום היא: "פגיעה פיזית או נפשית, התעללות מינית, או הזנחה טיפולית בילד מתחת לגיל 18 שנה על ידי אדם האחראי לטובת הילד, בנסיבות המוכחות שבריאיות הילד או טובתו ניוזקים על ידי כך". בתיסמונת המורחבת נכללים המצבים הבאים: מכות או התעללויות פיזיות, כולל שברים, כויות, פציעות וחבלות חוזרות; הזנחה תזונתית; הזנחה רפואית, כולל מניעה של טיפול רפואי נדרש; התעללות מינית, כולל אונס, גילוי עריות, ויחסי מין עם קטינים אחרים; התעללות רגשית או חסך

Philadelphia, 1972. [47] ראה – Taylor L and Newberger EH, *N Engl J Med* 301:1205, 1979. [48] מתוך ילדים בישראל – שנתון סטטיסטי 1995, מטעם המועצה הלאומית לשלום הילד. [49] DiScala C, et al, *Arch Pediatr*

the battered child syndrome [45]. 2002. [46] Kempe CH, et al, *JAMA* 181:1, 1962. עשר שנים מאוחר יותר פירסם קמפה ספר על נושא זה – Kempe CH and Helfer RE, *Helping the Battered Child and his Family*,

ד. הגדרות הלכתיות

הגדרה בסיסית של קטן – ביחס לרוב דיני התורה קטן הוא עד גיל שלוש עשרה שנה ויום אחד⁵¹, וקודם שיהיו לו שתי שערות למטה במקום הערווה⁵²; מגיל זה ואילך הוא נקרא גדול ובר-מצווה⁵³. שיעור זה הוא הלכה למשה מסיני⁵⁴. השנים והסימנים אינם עצם הגדלות, אלא הם רק ראיות והוכחות להבחין על ידם את הגדלות⁵⁵.

בעניין גדלותו של איש שלא הביא סימנים, ויש לו סימני סריס – ראה ערך סריס.

הגדרה בסיסית של קטנה – ביחס לרוב דיני התורה קטנה היא עד גיל שתים עשרה שנה ויום אחד⁵⁶, וקודם שהביאה שתי שערות במקום ערווה⁵⁷, ושיעור זה הוא הלכה למשה מסיני⁵⁸; מגיל זה, אם

מרגישים בודדים או בלתי רצויים) + ילד מיוחד (לרוב ילד בלתי רצוי, חולה כרוני או נכה, בוכה הרבה וכיו"ב) + משבר + סביבה חברתית-תרבותית מתאימה (המעודדת אלימות, עונשים גופניים ויחס קשה לזולת) = ילד מוכה. היינו, יש צורך בשילוב נתונים רבים כדי להגיע למצב הפתולוגי של ילד מוכה או מוזנח.

כאשר מתקבל ילד לטיפול רפואי בגלל חבלות חוזרות או מוזרות, או כשיש חשש להזנחה תזונתית או רפואית, או כשיש חשש להתעללות מינית בילד, חובת על הצוות הרפואי לבצע בדיקות מתאימות לאישור או שלילת האפשרות שאכן מדובר בתיסמונת הילד המוכה⁵⁰. בכל מקרה שיש חשד סביר לתיסמונת הילד המוכה יש לדאוג לטובת הילד על ידי דיווח לרשויות המתאימות, טיפול בילד ובהוריו, ומעקב אחרי התוצאות.

ה כא; נידה מה ב, מחלוקת; רמב"ם שביתת העשור ב יא, שם אישות ב י; טושו"ע או"ח תרטו ב; שם אבהע"ז קסו ג; שם חו"מ לה א. וראה תוס' סנהדרין סט א ד"ה בידוע, שדווקא בדורות המאוחרים גיל הגדלות הוא י"ג שנה, אבל בדורות ראשונים הוא היה מוקדם יותר. [54] רש"י אבות שם פי' ב, ורע"ב שם; שו"ת הרא"ש כלל טז סי' א; שו"ת מהרי"ל סי' נא. וראה ברכ"י או"ח סי' נה. וראה אסמכתות מפסוקים לשיעור זה ברש"י אבות שם; רע"ב ותויו"ט שם; אורחות חיים הל' תפילה אות עג; שו"ת מהרי"ל שם. [55] שו"ת מהרי"ט ח"א סי' נא. וראה באריכות בצפנת פענח אישות ב ט. [56] בענין חישוב השנים – ראה לעיל הע' 51. [57] נידה מו א, מחלוקת; רמב"ם אישות ב א; טושו"ע אבהע"ז קנה יב. וראה באנציקלופדיה תלמודית, כרך ה, ע' גדולה, עמ' קסט ואילך, בענין מהות הסימנים. [58] שו"ת מהרי"ל סי'

Adolesc Med 154:16, 2000 [50] ראה פירוט הצילומים והבדיקות הנדרשים בנידון בחוברת CIBA-GEIGY Clinical Symposia, 43(1), 1991. [51] ראה אנציקלופדיה תלמודית, כרך ה, ע' גדול, עמ' קלט ואילך, בדרך החישוב של שנים אלו. ומה שנאמר בכל מקום י"ג שנה "ויום אחד" – דעת רוב הפוסקים, ואחרון שבהם המ"ב סי' נג סקל"ג, שלא צריך יום אחד יותר, אלא הכוונה שצריך י"ג שנה שלימות מיום ליום, אך יש חולקים וסוברים שהכוונה אמנם ליממה נוספת מלאה, ולא מועיל חסרון אפילו של שעות – ראה אנציקלופדיה תלמודית, שם, הע' 30-34. וראה עוד שו"ת מהרש"ם ח"ג סי' קכא; שו"ת שבות יעקב ח"ב סי' קכט; שו"ת מנחת יצחק ח"י סי' יז. [52] וראה שו"ת מערכת חליצה סי' א סקמ"ד, על אופן בדיקת הסימנים, ואנציקלופדיה תלמודית, שם, עמ' קמ ואילך, במהות הסימנים הללו, וביחס שבין שנים וסימנים. [53] אבות

מגדירים את האדם כגדול/ה. אם בדקו לאחר זמן, נחלקו הפוסקים אם הוא נחשב גדול למפרע אם לאו⁶⁵. ולעניין הוצאת ממון נחלקו הפוסקים אם חזקה זו מועילה אם לאו⁶⁶.

קטן פורח⁶⁷ — יש מי שכתב, שהוא קטן שהביא סימנים, אבל עדיין לא בא לכלל י"ג שנה ויום אחד⁶⁸; ויש מי שכתבו, שהוא קטן בתוך י"ג שנה שהביא שתי שערות קטנות, שאינן בשיעור כדי לכופ רישן לעיקרן⁶⁹.

הגדרת קטן בגוי — יש אומרים, שאף הוא מוגדר כשהוא בן שלש עשרה שנה ויום אחד⁷⁰; ויש אומרים, שאין שיעור גדלות של גוי דומה לישראל, אלא שיעורו בכל אחד לפי מה שהוא, שאם רואים בית דין שדעתו שלימה, הרי הוא כגדול, ואם לאו — הרי הוא כקטן⁷¹.

קטן שהגדיל בתוך תקופת מצווה — בהלכות שונות מצינו דיון בפוסקים מה

הביאה שתי שערות, היא נקראת נערה במשך ששה חדשים ויום אחד; ומאז ואילך היא נקראת בוגרת⁵⁹. נערה ובוגרת מאובחנת גם בהופעת סימנים עליונים⁶⁰, שהם שמונה סימנים במבנה השדיים, בצורתן ובגודלן, ומבנה הבשר שמעל מקום הערווה⁶¹. סימן שלישי לגדלות אשה הוא בנים, היינו אשה שילדה הרי זה כסימנים, או עדיף מסימנים⁶².

בעניין גדלותה של אשה שלא הביאה סימנים, ויש לה סימני אילונית — ראה ערך אילונית.

היחס בין שנים לסימנים — בדרך כלל, כל שהגיע לכלל שנים, היינו זכר בן שלוש עשרה שנה ויום אחד, ונקבה בת שתיים עשרה שנה ויום אחד, חזקה שהביא גם סימנים, היינו שתי שערות במקום ערווה⁶³. אכן, אין סומכים על חזקה זו לעניין איסורי תורה⁶⁴, ובמצבים אלו יש לבדוק את הסימנים סמוך למקרה, ורק שילוב ברור וידוע של גיל וסימנים

נא. [59] כתובות לט א; קידושין עט א; נידה סה א; רמב"ם אישות ב ב; רמ"א יו"ד רלד א. [60] ראה נידה מח א, ורש"י שם ד"ה בא סימן; רמב"ם אישות ב ב. [61] ראה פירוט הסימנים הללו באנציקלופדיה תלמודית, שם, עמ' קע-קעא. [62] יבמות יב ב-יג א, מחלוקת. וראה עוד בר"ן נדרים לה ב ד"ה משמשות; סדרי טהרה על נידה נב ב ד"ה ודע דמסקינן. בגדרי סימן זה, ובשיטות הפוסקים בנידון — ראה באנציקלופדיה תלמודית, שם, עמ' קעג-קעה. [63] נידה מו א; רמב"ם גירושין יא ד; טושו"ע אבהע"ז קנה יט. זו נקראת "חזקה דרבא", וראה בשיטות הפוסקים בענין חזקה זו באנציקלופדיה תלמודית, כרך ה, ע' גדול, עמ' קג; שם כרך יג, ע' חזקה(ב), עמ' תקצח-ט. [64] ראה שיטות הפוסקים בנידון באנציקלופדיה תלמודית, שם. [65] ראה ב"י

אבהע"ז סי' מג; שו"ת נוב"ק חאבהע"ז סי' סא; שו"ת תורת חסד חאו"ח סי' א; פת"ש חו"מ סי' לה סק"א. [66] ראה שיטות הפוסקים באנציקלופדיה תלמודית, כרך ה, ע' גדול, עמ' קנא, וכרך יד, ע' חזקת ממון, עמ' קיד-קטו. [67] ברכות מז ב. [68] רש"י שם ד"ה קטן. [69] תוס' שם ד"ה קטן. [70] שו"ת חלקת יואב חאו"ח סי' א; שו"ת שואל ומשיב מהדו"ת ח"א סי' יד. וראה מאירי ושטמ"ק כתובות יא א, בשם הראב"ד. וראה עוד בנחל יצחק סי' ז וסי' פט; אור שמח איסורי ביאה ג ב. [71] שו"ת חת"ס חיו"ד סי' שיו; מנ"ח מ' קצ; שד"ח פאת השדה מע' ג סי' ו. וראה תוס' רי"ד כתובות יא א. וראה עוד בשו"ת מהרש"ם ח"ה סי' טז. וטעמם — לא ניתנו שיעורים לבן נח, ושיעור גדול הוא בכלל השיעורים שניתנו בהלכה למשה מסיני.

כאמור לעיל, הגדרת הגיל של קטן/גדול הוא גיל מוחלט, ואיננו משתנה לפי מצב שכלי או אחר של הקטן. אכן בעניינים שונים מצינו הגדרות שונות ביחס לגיל הקטן⁸¹.

יש שהגדרות מתייחסות לגילים שונים של קטן וקטנה בהתאם להלכות המיוחדות:

קטנה משהגיעה לגיל שלוש שנים ויום אחד — ביאתה ביאה לכל דבר⁸², ושיעור זה הוא הלכה למשה מסיני⁸³.

קטן מבין תשע שנים ויום אחד — ביאתו ביאה לכל דבר⁸⁴, ושיעור זה הוא הלכה למשה מסיני⁸⁵.

קטן שנחשב כחולה שאין בו סכנה בשבת — נחלקו האחרונים בגילו, בין תשע שנים ועד שנתיים-שלוש שנים⁸⁶.

עונת הפעוטות — ראה להלן⁸⁷.

דינו של קטן שהגדיל בתוך תקופת קיום המצווה, או חלות הדין, היינו האם אומרים שכיוון שבהיותו קטן נדחה מקיום המצווה, אינו חוזר ונראה לחיוב המצווה אף כשהגדיל, או שאומרים שחוזר ונראה לחיוב. כגון קטן שהגדיל בין פסח ראשון לפסח שני⁷²; קטן שהגדיל בתוך חג הסוכות⁷³; קטן שהגדיל בתוך ימי הספירה⁷⁴; קטן שהגדיל בתוך יום תענית⁷⁵; קטן שמת לו מת, והגדיל בתוך שבעה⁷⁶; קטן שקידש אשה וגדל — לעניין גט⁷⁷; בן מיצר קטן שהגדיל⁷⁸, ועוד.

כמו כן מצינו דיונים בהלכות שונות על קטן שעשה מעשה הלכתי, או שעשו עבורו פעולה הלכתית, אם יכול לחזור בו לאחר שהגדיל. כגון קטן שנתגייר אם יכול למחות כשהגדיל⁷⁹; חזקת שלוש שנים בקרקעות של קטן, לעניין מחאה לאחר שהגדיל⁸⁰, ועוד.

הגדרות מיוחדות — ברוב ההלכות,

ורמ"א אבהע"ז לא ט. [78] רמב"ם שכנים יד ג; טוש"ע חו"מ קעה לד; שו"ת מהר"ם אלשקר סי' קיח; שו"ת מהרלב"ח סי' ס-סא. [79] טוש"ע יו"ד רסח ז; שו"ת חת"ס חו"ד סי' רנג; שו"ת ציץ אליעזר חט"ז סי' סא. [80] כתובות יז ב; ב"מ לח א; רמב"ם טוען ונטען יד ז; טוש"ע חו"מ קמט יט-כג. [81] ראה שו"ת אגרות משה חאו"ח ח"ד סי' סב ד"ה והנה לדידי. [82] משנה נידה ה ד (מד ב), וש"נ. וראה שם פירוט הלכות שונות הנובעות מהגדרה זו. [83] נידה לב א; רמב"ם בפיהמ"ש נידה ה ד. וראה בתויו"ט שם. [84] משנה נידה ה ה (מה א), וש"נ. וראה שם פירוט הלכות שונות הנובעות מהגדרה זו. [85] נידה לב ב. וראה תויו"ט נידה ה ה. [86] ראה להלן הע' 333 ואילך. [87] ראה להלן הע' 103 ואילך.

[72] פסחים צג א; רמב"ם קרבן פסח ה ז. [73] סוכה כז ב. [74] ראה שו"ת פרי הארץ סי' א; ברכ"י או"ח סי' תפט אות כ; שע"ת שם סק"כ; ציונים לתורה (יוסף ענגיל) כלל יב; שו"ת מהר"ש אנגיל ח"ז סי' קיב; מנ"ח מ' שו; שו"ת כת"ס חאו"ח סי' צט; שו"ת מהר"ם שיק חאו"ח סי' רסט; ערוה"ש או"ח תפט טו; שו"ת אבני נזר חאו"ח ח"ב סי' תקלט; שו"ת מנחת אלעזר ח"ג סי' ס; שו"ת הר צבי חאו"ח ח"ב סי' עו; שו"ת יביע אומר ח"ג חאו"ח סי' כז; שו"ת ציץ אליעזר חו"ד סי' נה. [75] ראה שו"ת מהרש"ם ח"ג סי' שסג; שו"ת אבני נזר חאו"ח ח"ב סי' תכו; שו"ת דברי מלביאל ח"ה סי' קל; שו"ת ציץ אליעזר ח"ט סי' כז. [76] רא"ש, מו"ק פ"ג סי' צו; טוש"ע יו"ד שצו ג; ב"ח שם; ט"ז שם סק"ב. [77] שו"ת הרא"ש כלל לה; טור

הדרושים מכוח חיוב חינוכי, הגם שהבן או הבת יכולים להתנגד לטיפול הדרושי⁹¹.

הלכות שלגביהן מוגדר האדם כקטן עד עשרים שנה – למכור בנכסי קרקעות אביו⁹², אילונית⁹³, סריס⁹⁴, עונשין בידי שמים⁹⁵, שירות בצבא⁹⁶, הכהנים לא הניחו לאחיהם להתחיל בעבודה במקדש עד שיהיו בני עשרים שנה⁹⁷, מחצית השקל⁹⁸.

יש שהגדרות מתייחסות למצבים שונים של קטן וקטנה בהתאם להלכות המיוחדות:

קטן שאינו צריך לאמו – היינו כל שנפנה ואין אמו מקנחתו, או כל שניערור משנתו ואינו קורא אמא אמא⁹⁹. בהגדרת הגיל הזה – יש הסבורים, שהוא כבן

עונת הנדרים, או מופלא הסמוך לאיש – יש אומרים, שהיינו שנה אחת קודם הזמן שהוא ראוי להביא סימני גדלות, היינו בקטן הוא י"ב שנה ויום אחד, ובקטנה הוא י"א שנה ויום אחד⁸⁸; ויש אומרים, שהיינו מי שהגיע לגיל גדלות, אך טרם הביא שתי שערות⁸⁹.

קטן סמוך לפירקו – היינו שנה או חצי שנה קודם שנעשה גדול, וזה הזמן הראוי לאב להשיא אשה לבנו⁹⁰.

כפיה לטיפול רפואי – האב יכול לכפות טיפול רפואי על בנו עד הגיעו לתחילת גיל ארבע עשרה שנה, ועל בתו עד הגיעה לתחילת גיל שלוש עשרה שנה; אחרי גיל זה יכול הקטן או הקטנה לסרב לטיפול הרפואי. אכן, האב מצידו מחוייב להטיל על ילדיו כוח השפעתו בדרכים

שאולי הוא רק דברי אגדה ואין למדים ממנה, וראה מה שכתב בנידון בפאת השדה מערכת האליף סי' נד. אך כבר דחה זאת בהגה' מהר"ץ חיות שבת שם. וראה עוד בשו"ת ציץ אליעזר חכ"ב סי' יז אות ב. [96] שמות ל יד, ובפירש"י שם; במדבר א ג, ובפירש"י שם. [97] רמב"ם כלי המקדש ה טו. וראה בהשגות הראב"ד שם, ובנו"כ. ולענין עבודת הלוויים במקדש – ראה חולין כד א; רמב"ם כלי המקדש ג ז, ובנו"כ שם – אם החל לעבוד מגיל שלוש עשרה, או מגיל שלשים. וראה בדב"ה"א כג כד-לב, ובדב"ה"ב לא יז, שהחלו לעבוד בגיל עשרים שנה, וי"ל. [98] שמות ל יד; רע"ב ותפא"י שקלים א ג; הגר"א על ירושלמי שקלים א ג. וכן משמע דעת הרמ"א או"ח תרצד א. אמנם הרמב"ם שקלים א ז, פסק שכל מי שמוגדר כגדול חייב בשקלים, ומשמע מבן י"ג שנה. וראה בשיטות אלו בשער המלך שם; מנ"ח מ' קה סק"א; ערוה"ש או"ח פג ג-ד. וראה באריכות בשו"ת ציץ אליעזר ח"א סי' א. [99] עירובין פב א; כתובות סה ב; ערכין

[88] רש"י נידה מז א ד"ה כי. וראה בפיהמ"ש לרמב"ם תרומות א ג, ושם נידה ה ו במהדורא ראשונה שכתב כשיטת רש"י, אך במהדורא בתרא חזר בו בנידה, וראה בהערה הבאה. [89] רמב"ם נדרים יא ג; פיהמ"ש לרמב"ם נזיר ד ו; בה"ג הל' מיאון. [90] סנהדרין עו ב; רמב"ם איסורי ביאה כא כה. [91] שו"ת ציץ אליעזר ח"כ סי' מז. [92] גיטין סה א. וראה משל"מ גירושין ב יט. [93] נידה מז ב. [94] יבמות פ א. וראה ע' סריס הע' 171 ואילך. [95] שבת פט ב, וברש"י שם ד"ה דל; רש"י תענית ה ב ד"ה ימיו; בראשית רבה נח א, ורש"י עה"ת בראשית כג א. וראה ירושלמי סנהדרין יא ה. וראה בפיהמ"ש לרמב"ם סנהדרין פ"ז סומ"ד, שכתב "מפי השמועה למדנו שאין הקב"ה מעניש את החייב כרת רק אחר עשרים שנה". וראה עוד מקורות בשד"ח מערכת האליף כלל יט. אמנם בשו"ת חכם צבי סי' מז וסי' מט-נ, שו"ת נובי"ת חיו"ד סי' קסד, שו"ת חת"ס חיו"ד סי' קנה ושו"ת מהר"ם שיק חאו"ח סי' פו פיקפקו בזה, וכתבו

קטן היודע לדבר, אביו מלמדו תורה וקריאת שמע¹⁰⁶; קטן היודע להתעטף, חייב בציצית¹⁰⁷; קטן היודע לשמור תפיליו, אביו לוקח לו תפילין¹⁰⁸; קטן היודע למי מברכים, מזמנים עליו¹⁰⁹, ועולה לתורה לקריאת מפטיר בארבע פרשיות¹¹⁰; קטן היודע ללכת, מותר להוציאו בשבת¹¹¹; קטן היודע לנענע, חייב בלולב¹¹²; קטן היודע לשחוט, אוכלים משחיטתו¹¹³; קטנה שאינה יכולה לשמור קידושיה, אינה צריכה למאן¹¹⁴; קטן היודע לשמור גופו, אוכלים על גופו טהרות; היודע לשמור את ידיו, אוכלים על ידיו טהרות; היודע לישאל – ברשות היחיד ספקו טמא, ברשות הרבים ספקו טהור¹¹⁵; קטן היודע לפרוס כפיו, חולקים לו תרומה בבית הגרנות¹¹⁶; קטן שיכול לאכול כזית צלי, שוחטים עליו את הפסח¹¹⁷; קטן שיכול לאחוז בידו של אביו ולעלות מירושלים להר הבית, חייב בראיה¹¹⁸; בגיל החיוב לחנך קטנים בלבוש מדין 'לא ילבש וגו', יש מי שכתב, שכל זמן שהקטן או הקטנה צריכים לאמם, לא שייך חינוך לזה, ורשאים להלבישם כל מה שנוח להלביש, ורק

ארבע או כבן חמש שנים; ויש שכתבו, שהוא כבן חמש או כבן שש שנים, כל אחד לפי חורפו¹⁰⁰. הגדרה זו מתייחסת לחיוב סוכה, ולחיוב עירוב תחומין.

כל עוד הוא סמוך על שולחן אביו – מוגדר כקטן, ואפילו הוא גדול בשנים¹⁰¹. הגדרה זו מתייחסת לזכות האב במציאת בנו או בתו. וכן מצינו חלוקה כזו בדיני החובל בבניו¹⁰².

היודע להבחין בין צרור אכנים לבין אגוזים, וזורק צרור ונוטל אגוז – והוא עונת הפעוטות¹⁰³. הגדרה זו מתייחסת לענין זכיה המטלטלין ולענין מיאון וגירושין. גיל הפעוטות הוגדר כבן שש או כבן שבע שנים, ועד כבן תשע או כבן עשר שנים, לפי חורפו ולפי העניין¹⁰⁴.

הגדרות הנוגעות לחובת החינוך למצוות וההפרשה מאיסורים. חובה זו חלה מדברי סופרים על כל קטן לפי שכלו, ולפי עניין המצווה ודרכי קיומה¹⁰⁵:

להלן הע' 246 ואילך. [107] סוכה מב א; ערכין ב ב. וראה להלן הע' 231 ואילך. [108] סוכה מב א; ערכין ב ב. וראה להלן הע' 236 ואילך. [109] ברכות מח א; ערכין ג א. וראה להלן הע' 289 ואילך. [110] ב"ח וט"ז או"ח סי' תרפח. [111] ראה להלן הע' 359 ואילך. [112] סוכה מב א; ערכין ב ב. וראה להלן הע' 414 ואילך. [113] סוכה מב ב. וראה להלן הע' 445 ואילך. [114] יבמות קז ב. [115] סוכה מב א. וראה להלן הע' 799-800. [116] סוכה מב א. וראה להלן הע' 768. [117] סוכה מב ב. וראה להלן הע' 782 ואילך. [118] חגיגה ב א; שם ו א. וראה להלן הע' 788 ואילך.

ב ב. [100] ראה כס"מ סוכה ו א; ביאור הגר"א או"ח סי' תרמ סק"א. [101] ב"ב יב א, מחלוקת; טוש"ע חו"מ רע ב. [102] ב"ק פז ב; רמב"ם חובל ד יט; טוש"ע חו"מ תכד ז. [103] סוכה מב ב; גיטין סד ב-סה א; רמב"ם גירושין ב יט, ושם זכיה ומתנה ד ז; טוש"ע אבהע"ז קמא ו, ושם חו"מ רמג טו. [104] ראה מג"א סי' קצט סק"ו, ובמחצית השקל שם. [105] תוספתא חגיגה א א; סוכה כח ב; שם מב א-ב; חגיגה ד א; ירושלמי סוכה סופ"ג, ועוד. וראה תוס' סוכה כח ב ד"ה כאן; תוס' ערכין ב ב ד"ה שהגיע; מאירי חגיגה ב א; מג"א סי' שמג סק"ג; מ"ב שם סק"ג. [106] סוכה מב א. וראה

שקטנה היתה, כי זו חזקה העשויה להשתנות, וממילא תלך לה¹²⁴.

שימוש בקטן להגדרות אחרות – יש שהקטן או חלקים ממנו משמשים להגדרת שיעורים בהלכות שונות, כגון שיעור הוצאת שמן בשבת, כדי לסוך איבר קטן של קטן בן יומי¹²⁵; שיעור הוצאת סיד בשבת, כדי לסוך קטנה שבבנות¹²⁶; שיעור טלית החייבת בציצית היא בגודל שהקטן מתכסה בו ראשו ורובו¹²⁷; שיעור טומאה של שברי כלי חרס דקים הוא אם מחזיקים שמן בכדי סיכת קטן¹²⁸; שיעור נקב בתיבה לעניין מים גלויים, כדי שתכנס בו אצבע קטנה של קטן¹²⁹, ועוד.

יש שיכולתו של קטן מהווה מדד להלכה, כגון ספר תורה תפילין ומזוזות צריכים להיכתב באותיות ברורות ונפרדות, וכל אות שאין תינוק, שאינו לא חכם ולא סכל, יכול לקרותה – פסול¹³⁰, וכן כתב הגט צריך להיות מבורר, עד שידעו לקרותו קטנים שמכירים אותו כתב, שאינם לא חכמים ביותר ולא סכלים ביותר אלא בינוניים¹³¹.

מעט שהקטן או הקטנה מתחילים להרגיש ולהתבייש בצורת הבגדים, יש לחנכם לאיסור זה¹¹⁹; קטן שהוא פיקח והגיע לחינוך אסור לו לחלל שבת, ואסור לו ללבוש בגד של ארבע כנפות בלא ציצית, וכל זה אפילו בצינעא, כי גם הקטן שמבין חייב מצד עצמו במצוות ואיסורים, אלא שחיוב זה איננו חזק כמו גדול¹²⁰; בעניין חינוך לאמונה, אין לו זמן קבוע, ולפעמים אף קודם שיכול הקטן לדבר צריך לחנכו באמונה, אם כבר יש לו הבנה להכיר את אביו ואת אמו¹²¹.

חובת חינוך של האב היא גם על הבת לכל המצוות שבתורה¹²².

חזקת קטנות – קטנות היא חזקה שעשויה להשתנות, ולכן איננה חזקה. לפיכך, בת שיש ספק אם הגיעה לגיל י"ב שנה ויום אחד, אין מעמידים אותה על חזקת קטנות לומר וודאי קטנה היא, ואינה יכולה לחלוץ, אלא אם יצא הקול שהיא גדולה, אין זה נגד חזקה¹²³; וכן אשה שנתקדשה, ויש ספק אם בשעת הקידושין היתה קטנה או גדולה, הרי היא צריכה גט מספק, ואין מעמידים אותה על חזקה

חזקה(ב), עמ' תרלא. [125] שבת עז ב; רמב"ם שבת יח ב. [126] שבת עח ב; רמב"ם שבת יח יא. [127] מנחות מ ב; רמב"ם ציצית ג א; טושו"ע או"ח טז א. ובעניין שיעור הקטן לדין זה ראה בראב"ד ובכס"מ ציצית שם, ובמ"ב שם סק"א. [128] כלים ב ב; חולין נה א. [129] ירושלמי תרומות פ"ח; רמב"ם רוצח יא יג. [130] מנחות כט ב; רמב"ם תפילין א יט; טושו"ע או"ח לב טו. [131] רמב"ם גירושין ד י.

[119] שו"ת אגרות משה ח"ד סי' סב אות ד. [120] שו"ת מנחת שלמה ח"ב סי' עט. [121] שו"ת אגרות משה חו"ד ח"ג סי' עו. [122] מ"ב סי' שמג סק"ב; משך חכמה בראשית יח יט; שו"ת אגרות משה חו"ד ח"ב סי' קיג. וראה תוס' נויר כח ב ד"ה בנו; מג"א סי' שמג. [123] אור זרוע ח"א סוסי' תרעב. [124] שו"ת מהרי"ט ח"א סי' יא וסי' מא. וראה עוד דוגמאות בנידון באנציקלופדיה תלמודית, כרך יג, ע' ע

ה. מצות חינוך¹³²מדרבנן¹⁴¹.

כללי – קטן פטור מכל המצוות¹³³ עד שיגדיל, אלא שמדיני חינוך קבעו חז"ל חיובים שונים במצוות ואיסורים שונים, בהתאם לדרגת הבנתו של הקטן, ובהתאם לדרישות המצוות והאיסורים השונים.

מקורות לחיוב חינוך – באחרונים מצינו מספר מקורות לחיוב החינוך של הקטן למצוות: יש מי שכתב, שהוא מדברי קבלה¹³⁴, על פי הפסוק 'חנך לנער על פי דרכו'¹³⁵; יש מי שכתב, שהוא תקנת שמואל הנביא¹³⁶; ויש מי שכתב, שהוא מתקנת משה¹³⁷.

גדרי חובת חינוך – יש אומרים, שמצות חינוך היא דווקא במצוות מן התורה¹³⁸, או במצוות דרבנן שיש להם שורש מן התורה¹³⁹, או במצוות שאף הקטנים היו באותו הנס¹⁴⁰; ויש אומרים, שמצות חינוך חלה על כל המצוות

גיל חינוך – יש מי שכתב, שסתם בן שש שנים הוא בר חינוך לכל המצוות שאין צריך בהן ידיעה ולימוד¹⁴², ויש מי שכתבו, שחייבים לחנך בכל מצווה כל זמן שאפשר וראוי לכך, ואפילו פחות מבן חמש שנים¹⁴³, אלא שבדבר שצריך עשייה והבנה צריך גיל מסויים, וכל אחד חייב לחנכו לפי חריפותו, ואם אין בו הבנה, אין בו חיוב חינוך¹⁴⁴.

הימנעות משבועה – צריך להיזהר בקטנים הרבה, וללמד לשונם דברי אמת בלא שבועה, כדי שלא יהיו רגילים להישבע תמיד כגויים, וזה הדבר כמו חובה הוא על אבותיהם, ועל מלמדי תינוקות¹⁴⁵.

פטור כגדול – כל מצווה שהקטן יהיה פטור ממנה כשיגדל, או שיש דבר שגורם לפוטרו אילו היה גדול, אין חייבים לחנכו בה¹⁴⁶.

[132] הכוונה בפרק זה היא לחינוך הקטן לקיום מצוות, והפרשתו מאיסורים. חינוך במובן של הוראה ולימוד ניוונה בהרחבה בתורה ובחז"ל. פסוקים רבים בתורה מדברים על חובת ההוראה של הבנים (דברים ד ט; שם ד י; שם ו ז; שם יא יט; שם לב מו), ובדברי חז"ל (אבות ה כא; ב"ב כא א; ירושלמי כתובות ח יא). וראה רמב"ם תלמוד תורה א ב; ס' החינוך מ' תיח, ועוד. [133] ראה בשו"ת אגרות משה חיו"ד ח"ב סי' ח בגדר הפטור, וכן אם הוא מקיים מצוות, האם יש לו שכר כמצווה ועושה, או כמי שאינו מצווה ועושה. [134] חיי אדם סו א. [135] משלי כב ו. [136] טו"א חגיגה ו א ד"ה והא. [137] העמק דבר, דברים יא א. ובענין חינוך למניעת איסורים ראה להלן הע' 161 ואילך. [138] שו"ת רמ"ע מפאנו סי' קיא; א"ר או"ח סי'

קפו סק"ג, בדעת הלבוש; אמרי בינה חאו"ח סי' יד. [139] פרמ"ג או"ח סי' קפו בא"א סק"ג. [140] פרמ"ג שם; שו"ת חקרי לב חאו"ח סי' צט, וחיו"ד סי' קנב. [141] מג"א סי' שמג סק"ב; שו"ע הרב שם ג; חיי אדם סו ב; פרמ"ג פתיחה כוללת ח"ב אות י. וראה באריכות בנידון בשו"ת חקרי לב שם; שו"ת תורת רפאל חאו"ח סי' עט. [142] מגדל עוז ליעב"ץ תעלה ג. [143] וראה ר"ן יומא פב א, ושל"ה שער האותיות אות דרך ארץ – אפילו בקטן שלא הגיע לחינוך, שיש להרגילו במצוות ובמידות טובות. [144] ראה פרמ"ג בפתיחה כוללת ח"ב אות י, בדעת ראשונים. [145] סוכה מו ב; רמב"ם שבועות יב ח, וראה רדב"ז שם, שכתב גם זה מבואר בדברי הגאונים, ודברים שהשכל מורה. [146] ראה חגיגה ו א. ולענין חוסר הכוונה של

מצווה מקרית לעומת מצווה חוזרת – יש מי שכתב, שאין כלל עניין חינוך ביחס למצווה מקרית, אלא רק למצוות קבועות וחוזרות¹⁴⁷.

חינוך הבת – לדעת רוב הפוסקים יש חיוב לחנך גם את הבת הקטנה במצוות שתהיה חייבת כאשה¹⁴⁸. יש מי שכתבו, שהחיוב לחנכה הוא במצוות שתתחייב בהם מן התורה, אבל מידת חסידות היא לחנכה בקטנותה גם במצוות שתהא חייבת בהן מדרבנן¹⁴⁹.

על מי מוטלת חובת החינוך – עיקר החיוב לחינוך הקטן הוא על האב¹⁵⁰. אכן, הפוסקים דנו ביחס לחיוב החינוך של אישים אחרים:

האם – יש אומרים, שאין היא חייבת¹⁵¹; ויש אומרים, שאף האם חייבת בחינוך בנה¹⁵².

אפוטרופוס – יש אומרים, שיש עליו חיוב לחנך את החסוי כמו חיוב האב כלפי בנו¹⁵³; ויש אומרים, שדינו כדין האם, ולשיטת הסוברים שהאם פטורה מחינוך¹⁵⁴, אף אפוטרופוס פטור¹⁵⁵.

בית דין – יש אומרים, שהם חייבים לחנך הקטן במקום שאין אב¹⁵⁶; ויש חולקים וסבורים שאין בית דין מצווה בחינוך הקטנים¹⁵⁷.

יש מי שכתב, שכל אדם חייב בחינוך הקטנים, אף שאינם שלו¹⁵⁸; ויש מי שכתב, שלאחרים אין מצווה לחנך קטנים של אחרים¹⁵⁹.

ולעניין הקטן עצמו נחלקו הפוסקים אם יש עליו חיוב מדרבנן לקיים מצוות, או שהוא עצמו פטור מפילו מדרבנן, ורק אחרים חייבים לחנכו¹⁶⁰.

קטן במצוות הצריכות כוונה – ראה ט"א שם; אמרי בינה או"ח סי' יד; אחיעזר ח"ג סי' פא. [147] ראה שו"ת אגרות משה חיו"ד ח"א סי' רכד; שם חאו"ח ח"ד סי' צא אות א. [148] מג"א סי' שמג סק"א; פרמ"ג פתיחה כוללת שם; שו"ע הרב או"ח שמג ב; מ"ב סי' שמג סק"ב. [149] מגדל עוז להיעב"ץ תעלה ג; משך חכמה בראשית יח יט. וראה בשיטות הפוסקים בנידון באנציקלופדיה תלמודית, כרך טז, ע' חנוך, עמ' קסד-ה. [150] כך משמע מנזיר כט א; סוכה מב א; ערכין ב ב, ותוס' שם ד"ה אביו. וראה ב"ח או"ח סי' יז; ביאודה"ל סוסי' לו. וראה בהרחבה על חובת החינוך של האב בפסק דינו של שופט בית המשפט העליון מ. אלון, בד"מ 1/81 נגר נ' נגר פ"ד לח(1) 390, 365 ואילך. [151] מג"א סי' שמג סק"א; ברכ"י שם סק"ז; שו"ע הרב שם ד. [152] אורח מישור נזיר כט א; מחצית השקל על המג"א שם; אליה רבה סי'

תרמ סק"ד; חיי אדם סו ב; ערוך לנר סוכה ב ב; שו"ת חקרי לב חאו"ח סי' ע. וראה באנציקלופדיה תלמודית, שם עמ' קסה-ו, בשיטות הפוסקים בנידון. [153] ערוה"ש חו"מ רצ ל; שו"ת אמרי יושר ח"א סי' ג; שד"ח מערכת חו"ת כלל נט; שערי עוזיאל ח"א. וראה בשו"ת שבט הלוי ח"ח סי' צה, שאולי הוא-הדין גם במלמד תינוקות. [154] ראה לעיל הע' 151-152. [155] שו"ת חקרי לב סי' ע, וסי' עד; פתח הדביר שמג ג. [156] תוס' נזיר כח ב ד"ה בנו; תו"י יומא פב א; תרומת הדשן סי' צד. וראה רש"י עירובין צו ב ד"ה אין מעכבין; מג"א סי' תרמ סק"ג, ופרמ"ג בא"א שם סק"ד; חיי אדם סו ג. [157] תוס' נזיר שם; תו"י יומא שם; הגהמ"י שביתת העשור פ"ב; רמ"א או"ח שמג א, בשם י"א; מ"ב שם. [158] בכורי יעקב סי' תרמ סק"ה. [159] ראה בשו"ת אגרות משה חאו"ח ח"ד סי' צא אות א. [160] ראה אנציקלופדיה

להזהיר גדולים על הקטנים, שלא יטמאו אותם בידיים¹⁶⁷.

יש שלמדו משלושת איסורים אלו לכל איסורים שבתורה¹⁶⁸; ויש הסבורים, שהאיסור מן התורה הוא דווקא בשלושה איסורים אלו, אבל בשאר איסורים אין איסור לספות לקטן מן התורה אלא רק מדרבנן¹⁶⁹. בשבת יש לימוד מיוחד מהפסוק 'לא תעשה כל מלאכה אתה ובנך ובתך וגו'¹⁷⁰, שהגדולים מוזהרים על הקטנים¹⁷¹.

רוב הפוסקים סבורים, שאסור לספות לקטן בידיים גם איסורי דרבנן ואיסורי שבות¹⁷²; יש אומרים, שיותר לספות לקטן בידיים איסור מדרבנן¹⁷³; ויש מי שכתב, שבאיסור דרבנן שאין לו כל עיקר

כללים להינוך למניעת איסורים – קטן שאכל אחד ממאכלות אסורות, כגון שאכל נבלות, או שעשה מלאכה בשבת, אין בית דין מצווים עליו להפרישו, לפי שאינו בן דעת; במה דברים אמורים, בשעשה מעצמו, אבל לספות לו איסור בידיים, או להרגילו בחילול שבת ומועד – אסור¹⁶¹.

דין זה, שאסור לספות איסור בידיים לקטן נלמד מכמה מקורות: באיסור אכילת שרצים נאמר 'לא תאכלום כי שקץ הם'¹⁶², ודרשו לא תאכלום, להזהיר גדולים על הקטנים¹⁶³; באיסור אכילת דם נאמר 'כל נפש מכם לא תאכל דם'¹⁶⁴, ודרשו להזהיר הגדולים על הקטנים¹⁶⁵; ובאיסור טומאת כהנים נאמר 'אמר אל הכהנים וגו' ואמרת אלהם'¹⁶⁶, ודרשו

טו. [170] שמות כ י. [171] מכילתא שמות שם, ורש"י עה"פ. וראה בגליון הש"ס יבמות קיד א, בשם מוצל מאש סי' ד. וראה באמרי בינה שבת סי' ז, ובשו"ת אחיעזר שם, שדנו בשאלה מדוע צריך לימוד מיוחד לשבת, אחרי שיש לימוד שבדרך כלל מוזהרים גדולים על קטנים. וראה עוד בשו"ת הרי"ם חאו"ח סי' ג; ביאה"ל סי' רטו סי' ד"ה ודווקא. [172] רמב"ם שבת כד יא; שם מאכלות אסורות זו כו; תוס' ר"ה לב א סוד"ה תניא; מרדכי שבת סי' שסט; שו"ת רשב"א ח"א סי' צב; שו"ת הריב"ש סי' שצג-שצד; שו"ע שם. וראה עוד בנידון בשו"ת הראנ"ח סי' קיב; שו"ת חקרי לב חאו"ח סי' טט; פרי"ח יו"ד סי' קטז סק"א; שו"ת רעק"א סי' טו; שו"ת חת"ס חאו"ח סי' פג, ושם ח"ו סי' יג; שו"ת שואל ומשיב מהדו"ק ח"א סי' רו; שם מהדו"ג ח"א סי' קיז וסי' קכ; שו"ת משיב דבר ח"א סי' כ; שו"ת רמ"ץ חאו"ח סי' כב-כג; שו"ת מערכת הקו"ף כלל נ. [173] ח"י הרשב"א יבמות קיד א (אך ראה שו"ת הרשב"א ח"א סי' צב); ר"ן יומא רפ"ח; ב"י או"ח סי' רסט. וראה באריכות בשיטות הפוסקים בנידון

תלמודית, כרך טז, ע' חנוך, עמ' קסב-ג. [161] שבת קכא א; יבמות קיד א, מחלוקת; נידה מו ב; רמב"ם שבת יב ז, שם מאכלות אסורות זו כז-כח, שם אבל ג יב; סמ"ג לאוין סה; טושו"ע או"ח שמג א; רמ"א יו"ד שעג א. אך ראה תוס' גיטין נה א ד"ה ועל. וראה עוד בנידון בתוס' שבת קכא א ד"ה שמע; מ"מ שבת כד יא; מחצית השקל סי' רסט; שו"ת אגרות משה חו"ד ח"ב סי' ט. [162] ויקרא יא מב. [163] יבמות קיד א. [164] ויקרא יז יב. [165] תו"כ ויקרא יז יב; יבמות שם. וראה מלבי"ם ויקרא שם. [166] ויקרא כא א. [167] יבמות שם; רמב"ם אבל ג יב; רמ"א יו"ד שעג א. [168] רמב"ן ויקרא כא א; שו"ת תרומת הדשן פסקים סי' סב. וראה בטעם האיסור בתרומת הדשן שם; שו"ת חת"ס חאו"ח סי' פג; שו"ת אחיעזר ח"ג סי' פא; שו"ת אגרות משה חו"ד ח"ב סי' ט. [169] לבוש או"ח שמג א; פרמ"ג שם במשב"ז סק"א, ובפתיחה כוללת ח"ב אות ט. וראה עוד ב"י או"ח שם; שו"ת אחיעזר ח"ג סי' פא אות כה, בדעת הרשב"א. וראה שו"ת בית הלוי ח"א סי'

מִן הַתּוֹרָה, לְכָל הַדְּעוֹת מוֹתֵר לְסִפּוֹת בִּידֵיִם¹⁷⁴.

הַסְתִּיגוּיּוֹת לְאֵי-חַיּוּב הַפְּרִשָׁת קֵטָן מֵאִיסוּרִים:

עֲבִירוֹת¹⁸¹; וַיֵּשׁ מִי שֶׁכְּתַב, שֶׁרָק בְּטוֹמַאת כַּהֲנִים מִצּוּוֹה הָאֵב לְהַפְרִישׁ אֶת הַקֵּטָן, אֲבָל בְּשֶׁאֵר אִיסוּרִים, וְאִפְּלוּ בְּאִיסוּרֵי תוֹרָה, אֵינֶן בֵּית דִּין מִצּוּוִים לְהַפְרִישׁוֹ¹⁸².

אִם יֵשׁ צוֹרֵךְ בְּרוּר לְקֵטָן – יֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁמוֹתֵר לְסִפּוֹת לוֹ אִפְּלוּ אִיסוּר מִן הַתּוֹרָה, וְלִכְּנָן מוֹתֵר לְהַאֲכִילוֹ בְּיוֹם-הַכִּיפּוּרִים¹⁸³, וְכָל שֶׁכֵּן שְׁבִאִיסוּר דְּרַבְּנָן, אִם הוּא לְצוֹרֵךְ הַקֵּטָן, מוֹתֵר לְהַאֲכִילוֹ גַּם בִּידֵיִם¹⁸⁴, וַיֵּשׁ חוֹלְקִים¹⁸⁵.

יֵשׁ מִי שֶׁכְּתַבּוּ, שֶׁמִּן הַתּוֹרָה מוֹתֵר לְהַאֲכִיל לְקֵטָן אִיסוּר פְּחוֹת מִכְשֵׁיעוֹר¹⁸⁶.

מֵה שֶׁאֵינֶן בֵּית דִּין מִצּוּוִים לְהַפְרִישׁ קֵטָן הוּא דוּקָא בְּאִיסוּרִים שְׁבִין אָדָם לְמִקּוֹם, אֲבָל בְּעֲבִירוֹת שְׁבִין אָדָם לְחִבְרוֹ, מְפָרְשִׁים אוֹתוֹ בֵּית דִּין¹⁸⁷, וְרֹאֵי לְבֵית דִּין לְהַכּוֹתָם עַל הַגְּנֵבָה, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִהְיוּ רְגִילִים בָּהּ, וְכֵן אִם הַזִּיקוֹ שֶׁאֵר נִזְקָין¹⁸⁸, וְכֵן צְרִיךְ הָאֵב לְהַפְרִישׁ אֶת יְלָדָיו הַקֵּטָנִים מִלְשׁוֹן הַרַע, מִחֲלוּקָתָהּ, שֶׁקָּר וְקָלְלוֹת¹⁸⁹.

אִף עַל פִּי שֶׁמְעִיקֵר הַדִּין אֵינֶן בֵּית דִּין מִצּוּוִים לְהַפְרִישׁ אֶת הַקֵּטָן מֵאִיסוּרֵי תוֹרָה – יֵשׁ אוֹמְרִים, שֶׁאִם הִגִּיעַ לְחִינּוּךְ, יֵשׁ חַיּוּב עַל בֵּית הַדִּין לְהַפְרִישׁוֹ מֵאִיסוּרִים מִדִּין חִינּוּךְ מִדְּרַבְּנָן¹⁷⁵; יֵשׁ אוֹמְרִים, שֶׁחַיּוּב מִדְּרַבְּנָן לְהַפְרִישׁ קֵטָן מֵאִיסוּרִים מִדִּין חִינּוּךְ הוּא רַק עַל אֲבִיו, שֶׁצְרִיךְ לְגַעוֹר בּוֹ וּלְהַפְרִישׁוֹ, כְּדֵי לְחַנְכוֹ בְּקִדּוּשָׁה וּפְרִישָׁה¹⁷⁶, וּמוֹחִים בִּיד אֲבִיו שֶׁלֹּא יִנַּח אֶת הַקֵּטָן לְעַבּוֹר עַל אִיסוּר תּוֹרָה¹⁷⁷; יֵשׁ אוֹמְרִים, שֶׁאִף אִמּוֹ חַיִּיבָת לְהַפְרִישׁוֹ מֵאִיסוּרִים¹⁷⁸, יֵשׁ אוֹמְרִים, שֶׁאֵינֶן הָאֵם חַיִּיבָת בְּכֵן¹⁷⁹, וַיֵּשׁ מִי שֶׁהִסְתַּפֵּק בְּכֵן¹⁸⁰; יֵשׁ אוֹמְרִים, שֶׁאִף קֵטָן שֶׁהִגִּיעַ לְחִינּוּךְ אֵינֶן בֵּית דִּין וְלֹא אֲבִיו וְאִמּוֹ חַיִּיבִים לְהַפְרִישׁוֹ מֵאִיסוּרִים, שֶׁדִּין חִינּוּךְ הוּא רַק לְקִיוֹם מִצּוּוֹת, וְלֹא לְהַזְהִיר מִלְעַבּוֹר עַל

[180] רָאָה בְּמִנְחָה מ' לָב, סוֹף מוֹסֵךְ הַשַּׁבָּת. [181] תוֹרֵי יוֹמָא פֶּב א, בְּשֵׁם ר"א מִמִּי; תוֹס' נוֹיֵר כַּח ב ד"ה בְּנו, בְּתִי א; שו"ת הַרְשֵׁב"א ח"א ס' קַח; שו"ת תְּרוֹמַת הַדֶּשֶׁן ס' צד; גוֹר אֲרִיָּה עֵה"ת וִיקְרָא כֹּא א; שו"ת חֲקָרֵי לָב ס' ע. [182] רָאָה טוֹר יוֹ"ד ס' שַׁעַג וְטוֹר או"ח ס' שִׁמְג. וְרָאָה פִּירוּשׁ הַטוֹר הָאֲרוּךְ עַל הַתּוֹרָה, וִיקְרָא כֹּא א. [183] שו"ת הַרְשֵׁב"א שֵׁם; מֵאִירֵי עִירוּבֵין מ ב. [184] רְשֵׁב"א שֵׁם. [185] רִיטְב"א יְבִמּוֹת קִיד א; שְׁעָה"מ שְׁבִיתָת עֶשׂוֹר א ג, בְּדַעַת הַרְמַב"ם; בְּאוֹה"ל ס' שִׁמְג, בְּדַעַת הַשּׁו"ע. [186] מִנְחָה מ' יג סוֹסֵק"א; אַחִיעֶזֶר ח"ג ס' פֹּא אוֹת יד. [187] רָאָה מ"מ גִּנְבָה א י. וְרָאָה ב"ח או"ח סוֹסֵי שִׁמְג; פֶּרְמִ"ג שֵׁם מִשְׁב"ז סִק"ב. [188] רְמַב"ם שֵׁם. [189] מ"ב ס' שִׁמְג סִק"ג.

בְּשׁו"ת יִבִיעַ אוֹמֵר ח"ג חו"ד ס' ג אוֹת ג-ח; שֵׁם ח"ה חו"ד ס' יא. [174] שו"ת אַגוּדַת אוֹזֵב הַמְדַבְּרֵי חו"ד ס' יב. [175] תוֹס' שַׁבַּת קָבֵא א ד"ה שִׁמְע; רְשֵׁב"א וְרִיטְב"א יְבִמּוֹת קִיד א; רְמ"א או"ח שִׁמְג א, בְּשֵׁם י"א; חִיֵּי אָדָם סו ג. וְרָאָה עוֹד אוֹר שִׁמְח שַׁבַּת כֹּד יא; עֵרוּךְ לִנְר יְבִמּוֹת קִיד א ד"ה וּבּוּזָה; שו"ת מִשִּׁיב דְּבַר ח"א ס' כ; מִנְחָה מ' לָב; אַחִיעֶזֶר ח"ג ס' פֹּא סִק"ב. [176] רְמַב"ם מֵאֲכָלוֹת אִסוּרוֹת יז כַּח; תוֹרֵי יוֹמָא פֶּב א, בְּתִי א; תוֹס' נוֹיֵר כַּח ב ד"ה בְּנו; יֵשׁ יְשׁ יְבִמּוֹת פִּי"ד ס' ז; שו"ע וְרַמְב"א שֵׁם, בְּשֵׁם י"א. [177] כִּס"מ שַׁבַּת כֹּד יא. [178] מֵאִירֵי יוֹמָא עַח א; עֵרוּךְ לִנְר סוּכָה ב ב. וְרָאָה עוֹד בְּמִשְׁךְ חֲכָמָה בְּרֵאשִׁית יח יט ד"ה כִּי יִדְעִתִּי(ג). [179] מְג"א ס' שִׁמְג סִק"א, וְס' תְּרַטֵּז סִק"ב.

עגונה, הרי הוא נאמן, אם הדבר הוא בידו¹⁹⁵, או כשהוא מסיח לפי תומו¹⁹⁶, ואם לא התחזק האיסור¹⁹⁷.

בדיקת חמץ — קטן שיש בו דעת לבדוק, נאמן על בדיקת חמץ¹⁹⁸.

חליצה — קטן שהוא מכיר ונבון נאמן לומר זה פלוני אחי פלוני, וזו היא יבמתו, וחולצים על פיו¹⁹⁹.

שבויה לכהן — קטן המסיח לפי תומו נאמן להתיר שבויה לכהן²⁰⁰.

תחום שבת — נאמן הגדול לומר זכור אני שעד כאן היינו באים בשבת כשהייתי קטן, וסומכים על עדותו בדבר זה, שכן שיעור אלפיים אמה בשבת הוא מדבריהם²⁰¹.

בתולה — נאמן קטן להעיד בגודלו ולומר זכור אני כשהייתי קטן שנעשה לפלונית מנהג הבתולות²⁰².

יש מי שכתבו, שהאיסור לספות לקטן דבר איסור בידים הוא דווקא אם נתן לו ממש, אבל אם מעמיד לפניו את האיסור, והקטן לוקח בעצמו, אין איסור זה¹⁹⁰, והיינו דווקא אם לא אמר לקטן לאכול את האיסור או לעשות דבר אסור¹⁹¹.

אם יש חינוך מצווה בדבר — יש אומרים, שמותר לספות לקטן, כגון להאכילו פסח שלא למנויו, או ללמדו לתקוע שופר בשבת¹⁹²; ויש חולקים¹⁹³.

יש מי שכתב, שבכל איסור התלוי בזמן, כגון אכילה ביום הכיפורים, או אכילת חמץ, או אכילה לפני קידוש, מותר להאכיל קטן בידים, ורק דבר שהוא אסור בעצמו ותמיד, אסור להאכילו בידים¹⁹⁴.

ו. נאמנות הקטן

כללים — באופן כללי הקטן אינו נאמן בדברים שהם מן התורה, אבל בדברים שהם מדרבנן, או לצורך התרת

הגר"א יו"ד סי' קכ סקל"ו, וסי' קכו סקל"ב. [196] ב"ק קיד ב; רמב"ם גירושין יב טז; שם איסורי ביאה כ א, יד; שם איסורי ביאה יח יח; שם גולה ואבדה ו טו; טוש"ע אבהע"ז ג א; שם ז א; שם יז ג; שם חו"מ לה ו; שם שע א. וראה פ"ח יו"ד א ה. [197] שו"ת ריב"ש סי' רמה; רמ"א יו"ד קכו ג. [198] רמב"ם חמץ ומצה ב יז; טוש"ע או"ח תלו ד. [199] רמב"ם יבום ד לא; טוש"ע אבהע"ז קנו ב; שם קסט ח. [200] יבמות כז ב; ב"ק קיד ב; רמב"ם איסורי ביאה יח יח. וראה במ"מ שם, ובביאור הגר"א אבהע"ז סי' ז סק"ב. [201] כתובות כח א-ב; רמב"ם שבת כח יט; טוש"ע או"ח שצט יא; שם חו"מ לה ו. [202] כתובות שם; רמב"ם אישות טז כה; טוש"ע אבהע"ז צו טו; שם חו"מ לה ה.

[190] שו"ת קנאת סופרים בהשמטות לשנות חיים סי' קלד; שו"ת אחיעזר ח"ג סי' פא. וראה בשו"ת אגרות משה חו"ד ח"ב סוסי' ט. [191] שו"ת מהרי"ם פאדווא מבריסק רסי' יא; שו"ת יביע אומר ח"ב חאו"ח סי' יג אות ב. [192] תוס' פסחים פח א ד"ה שה; מג"א סי' שמג סק"ג, בשם מהרי"ו. [193] שו"ת חת"ס חאו"ח סי' פג; הגה' חת"ס על המג"א שם. וראה ערוה"ש או"ח תקפט יא; שו"ת יביע אומר ח"ב חאו"ח סי' יג אות' ג-ד. [194] הרב א. וינטר, הלכה ורפואה, ה, תשמ"ח, עמ' רכ ואילך. וראה המו"מ שם עם הגרז"ג גולדברג באריכות. וראה שמירת שבת כהלכתה פנ"ב סי"ח, שמותר להאכיל קטן בשבת לפני קידוש, בין קידוש הלילה ובין קידוש היום, אף שהגיע לחינוך. [195] ראה ביאור

בית הפרס – נאמן הקטן לומר המקום הזה הוא בית הפרס, היינו שדה שנאבד או נחרש בו קבר²⁰³.

קיום שטרות – בקיום שטרות נאמן אדם להעיד בגודלו מה שראה בקוטנו, ולומר זה כתב ידו של אבי, או של רבי, או של אחי²⁰⁴.

טביעת עין – קטן אין להאמינו בטביעת עין אפילו כשהוא מעיד על איסור דרבנן²⁰⁵.

טבילת כלים – קטן אינו נאמן על טבילת כלים²⁰⁶, אבל אם הטבילו את הכלים לפני גדול, הרי זו טבילה²⁰⁷.

באיסורים – אין לו דין עד להיות נאמן באיסורים²⁰⁸, ומכל מקום בקטן חריף ובקי בדבר, ויש רגלים לדבריו – יש להחמיר, אם מעיד על דבר איסור²⁰⁹.

ז. עונשין

חיוב תשובה כשיגדיל – יש מי שכתב, שקטן שחטא בילדותו צריך לשוב

בתשובה כשיגדיל על מה שחטא בקטנותו²¹⁰; ויש מי שכתב, שאין על הקטן שום איסור בקטנותו, ולכן לא צריך תשובה וכפרה כשיגדיל²¹¹, ומכל מקום טוב שיקבל על עצמו איזה דבר לתשובה ולכפרה אם הכה את אביו או עבר על שאר עבירות²¹².

גיל עונשין – חיוב עונשין בידי בית דין הוא מבין שלוש עשרה שנה ויום אחד, ודבר זה הוא הלכה למשה מסיני²¹³. חיוב עונשין בידי שמים הוא מבין עשרים שנה²¹⁴, ויש מי שכתב, שהכוונה שבעולם הזה אין הקב"ה עונשו בחייו קודם עשרים שנה, אבל אחר מיתה, כל מעשה אדם כל ימיו משהגיע לכלל דעת, ואפילו לעונת הפעוטות, כשכבר יודע שהיא עבירה, צריך לסבול לפי מעשיו²¹⁵. ויש מי שכתב, שדברים רבים שאין בית דין של מטה מענישים עליהם מחמת קלותם, על אלו אין בית דין שלמעלה מעניש עד גיל עשרים שנה²¹⁶.

נחלקו הפוסקים²¹⁷ האם האב נענש בחטאים שחוטא בנו עד גיל שלוש עשרה שנה ויום אחד על שלא חנכו כראוי, או

קודמת, שחולק על זה. [212] רמ"א או"ח שמג א. [213] שו"ת הרא"ש ריש כלל יז; שו"ת מהרי"ל סי' כא. וראה ברכ"י או"ח סי' נה אות ח. ואולי הוא על המבואר באבות דרבי נתן טז ב, שבי"ג שנה נולד יצר הטוב, ועד אז שולט רק יצר הרע, ולכן אין להענישו עד י"ג שנה. [214] ראה לעיל הע' 95. וראה בראשית רבה כו ב, שלפני המבול העונש בידי שמים היה רק מבין מאה שנה, וראה מה שכתב בנידון במשך חכמה בראשית ה לב. [215] שו"ת נובי"ת חיו"ד סי' קסד. [216] שו"ת מהר"ם שיק חאו"ח סי' פו. [217] ראה לבוש או"ח סי' רכה; מג"א שם סק"ד.

[203] כתובות שם; טושו"ע חו"מ לה ה. [204] כתובות שם; רמב"ם עדות ז ב, יד ג; טושו"ע חו"מ לה ד-ו, מו יז. [205] תבו"ש יו"ד סוסי' סג; שו"ת שואל ומשיב ח"א סי' קפב. [206] שו"ת תרומת הדשן סי' רנז; טושו"ע יו"ד קכ יד. [207] תרומת הדשן שם; רמ"א שם. וראה בפת"ש שם סקי"ד, בעניין נאמנותו בטבילת כלים מדרבנן, כגון זכוכית. [208] שו"ת ריב"ש סי' רמה; רמ"א יו"ד קכו ג. [209] רמ"א שם. [210] שו"ת מערכת הקר"ף כלל נב. [211] שו"ת אגרות משה חיו"ד ח"א סי' ג; שם ח"ב סי' י. וצ"ע שלא הביא דעת השד"ח בהע'

להיפך שהבן עד גיל זה נענש בעוון אביו, וכמבואר במקורות תלמודיים שונים שהבנים מתים בגלל עבירות שונות של האבות. ואמנם חז"ל ייחסו מספר עבירות כסיבה לעובדה שבנים של אדם מתים כשהם קטנים: נדרים, ביטול תורה, מזוזה, ציצית, שנאת חנם²¹⁸, שלא בכה והתאבל על אדם כשר²¹⁹.

נחלקו הפוסקים אם קטן הוא בכלל ערבות של ישראל זה לזה, ואז יכול להוציא גם גדול במצוות דרבנן, אפילו אם באותו זמן אינו יוצא לעצמו²²⁵, או שאינו בכלל ערבות, ואינו יכול להוציא אחר ידי חובתו אפילו במצוות דרבנן, אלא אם כן הוא יוצא באותו זמן לעצמו²²⁶.

ט. פרטי דינים

בענייני אורח חיים

כיסוי ראש — קטנים נוהגים ללכת בגילוי ראש²²⁷, אבל נכון לכסות ראשם כדי שתהא עליהם אימת שמים²²⁸.

נטילת ידיים שחרית — יש אומרים שגם קטנים מחוייבים בנטילת ידיים שחרית, ועל הוריהם ליטול את ידיהם²²⁹; ויש אומרים, שאין צורך להקפיד על נטילת ידיים שחרית לקטנים שטרם הגיעו לחינוך, ואין לחוש לנגיעתם באוכלים ללא נטילת ידיים זו³⁰.

ציצית — מעיקר הדין קטן פטור מציצית, ומדברי סופרים שכל קטן היודע להתעטף חייב בציצית כדי לחנכו

סיבות למיתת קטנים — יש שמיתת קטנים היא על עוון הדור²²⁰; ויש שקטנים מתים בלא עוון, אלא על שום שלא היה ראוי לצאת מהם דבר טוב²²¹.

בקרבנות — קטן פחות מעשרים שנה חייב בכרת, וחייב בקרבן אשם תלוי אם שגג על ספק חטא שעל וודאו חייבים קרבן חטאת²²².

ח. שונות

סריס ואיילוניות — רוב קטנים אינם סריסים, ורוב קטנות אינן איילוניות²²³.

להוציא אחרים — קטן שהגיע לחינוך, נחלקו הפוסקים אם יכול להוציא את הרבים ידי חובתם במצוות מדרבנן²²⁴.

וראה שמירת שבת כהלכתה ח"ב פנ"א הע' לא. [227] נדרים ל ב; מג"א סי' ב סק"ו. [228] מג"א שם. וראה בשו"ת אור זרוע ח"ב סי' מג, שהתרעם על שנהגו בשמחת תורה לקרות לקטנים לתורה, ומברכים בראש מגולה. [229] פרמ"ג או"ח סי' ד במשב"ז סק"ז; ארצות החיים סי' ד סע' ה; מ"ב שם סק"י; לב חיים ח"א סי' סז; בן איש חי שנה א פר' תולדות סע' ג; סידור בית יעקב. [230] שו"ע הרב או"ח ד ב; דעת תורה או"ח סי' ד; אשל אברהם או"ח סי' ד

וראה באריכות בשו"ת יביע אומר ח"ו חאו"ח סי' כט אות' ב-ג. [218] שבת לב ב. [219] שבת קה ב; מו"ק כה א. [220] שבת לג ב. [221] ב"ק לח ב. [222] דעת תורה סי' ה סק"א; דרכ"ת שם סק"ה. ודלא כתיבת גומא להפרמ"ג, פר' חיי. [223] יבמות טא ב; בכורות יט ב; נידה לב א. [224] ראה שד"ח, מערכת הקו"ף, כלל מט. [225] ראה חכמת שלמה על שו"ע או"ח סי' קפו. [226] פרמ"ג או"ח פתיחה כוללת ח"ב סק"ז; שם סי' תפט במשב"ז סק"ב.

הגיע לכלל יכולת לשמור על גופו, אפילו הוא קטן, אביו חייב בחינוכו בתפילין²³⁸; ויש מי שכתב, שאפילו כשהגיע ל"ג שנה ויום אחד, שבשאר המצוות הוא חייב מן התורה, מכל מקום אם אינו יודע לשמור גופו, הרי הוא פטור מתפילין²³⁹.

יש אומרים, שקודם י"ג שנים אין נותנים לקטן להניח תפילין²⁴⁰, וכן נהגו בירושלים ובצפת²⁴¹, וכן נוהגים האשכנזים, ואף בין הספרדים יש שקבלו מנהג זה²⁴²; ויש שכתבו שעכשיו נוהגים להניח שנים או שלושה חודשים קודם שיגיע לגיל מצוות²⁴³, או חודש אחד קודם שיגיע למצוות²⁴⁴.

כתיבת סת"ם — קטן, אפילו אם הגיע לחינוך, פסול לכתוב ספר תורה, תפילין ומזוזה, ואם כתבם, הרי הם פסולים וייגזזו²⁴⁵.

קריאת שמע — קטן פטור מקריאת

במצוות²³¹; יש מי שכתב שלא סתם היודע להתעטף, אלא היודע להשליך שתי כנפות לאחוריו ושנים לפניו²³², ויודע לאחוז הציצית בידו בשעת קריאת שמע²³³. יש מי שכתב, שקטן לפני גיל חינוך לציצית מותר להלבישו בגד ארבע כנפות ללא ציצית, ואין בזה משום איסור להאכילו בידיים²³⁴. מנהג האשכנזים שאין הנערים מתעטפים בטלית גדול עד שנושאים להם נשים²³⁵.

תפילין — קטן פטור מהנחת תפילין אלא אם כן הוא יודע לשמור תפילין בטהרה, כגון שלא יישן בהם, ולא יפיח בהם, ולא יכנס בהם לבית הכסא, שאז אביו לוקח לו תפילין²³⁶. יש אומרים, שהיינו אפילו קטן שהגיע לחינוך, שבשאר מצוות אביו חייב לחנכו, אבל מתפילין הוא פטור²³⁷; יש אומרים, שדווקא קטן שלא הגיע לחינוך אביו פטור מלקנות לו תפילין, וגדר גיל חינוך לעניין תפילין הוא משודע לשמור גופו בנקיון, אבל אם

ב; ירושלמי ברכות ג ג; רמב"ם תפילין ד יג; טושו"ע או"ח לו ג. [237] רש"י ברכות שם ד"ה ומן; רשב"א, ברכות שם. וראה במקורות בהע' קודמת, טעמים שונים לפטור הקטן. [238] תוס', רשב"א ורא"ש ברכות שם; המחבר בשו"ע שם. וראה בשו"ת יביע אומר ח"ו או"ח סי' ג, במנהגי הספרדים בנידון. [239] ס' העיטור הל' תפילין ח"ו. וראה ביאור הגר"א או"ח סי' לו סק"ו. [240] רמ"א שם. [241] ארץ חיים, סי' לו. [242] שו"ת ציץ אליעזר ח"ג סי' י. [243] מג"א שם סק"ד; שו"ע הרב שם סע' ג; חיי אדם סו ב; מ"ב שם סק"ב. [244] ערוה"ש שם סע' ד; שו"ת ציץ אליעזר שם. וראה בשו"ת יביע אומר שם אות ג, ביחס לקטן שהוא יתום בנידון. וראה עוד בבירור הלכה, סוכה מב א ציון ט. [245] מנחות מב ב; רמב"ם תפילין א יג; טושו"ע או"ח לט א, ושם יו"ד רפא א.ג. וראה במ"ב שם

סע' ג; שו"ת ציץ אליעזר ח"ז סי' ב. [231] סוכה מב א; ערכין ב ב; רמב"ם ציצית ג ט; טושו"ע או"ח יז ג. וראה ב"ח או"ח סי' קצט, שגיל זה הוא כבן שש ושבע. וראה בראבי"ה סי' תרפג ובמרדכי סוכה סי' תשסג, בשם הירושלמי, שאביו חייב לקנות לו טלית, ולפנינו בירושלמי אין גירסא כזו. וראה עוד תוס' ערכין ב ב ד"ה אביו. [232] הגהמ"י שם אות כ, בשם הירושלמי; רמ"א שם. [233] מרדכי סוכה סופ"ג; רמ"א שם. וראה עוד גדרים בתוס' ערכין ב ב ד"ה היודע; פי' ריבב"ן סוכה שם; ב"ח או"ח סי' טז. [234] שפת אמת סוכה שם. [235] מהרי"ל, הל' נישואין; שו"ת תשב"ץ קטן סי' תסב; מ"ב שם סק"י, עיי"ש. וראה בנידון בבני יששכר תשרי, מאמר יג אות ב; שו"ת ציץ אליעזר ח"כ סי' ח אות ב. [236] מכילתא שמות יג י; ברכות כ ב; סוכה מב א; ערכין ב

גיל שלוש עשרה שנה ויום אחד, ובנקבה עד גיל שתיים עשרה שנה ויום אחד²⁵⁶, ואם הביאו סימנים אלו קודם ל"א או ל"ב שנה, אין חוששים לזה, וכן אם לא הביאו סימנים אחרי גיל י"ב או י"ג שנה, אסור לקרוא קריאת שמע ללא הפסק טלית²⁵⁷.

אסור לקרוא קריאת שמע כנגד ערווה, אפילו של קטן או קטנה²⁵⁸. יש הסבורים, שלעניין זה האיסור הוא אפילו בקטן או קטנה שלא ראויים עדיין לביאה; יש הסבורים, שהאיסור הוא דווקא אם הם בגיל הראוי לביאה²⁵⁹; ויש מי שכתב, שכל שאין דעתן של בני אדם עליהם מחמת קטנותן, אין איסור זה חל, ואין כאן שיעור בשנים אלא לפי מציאותן וקטנות גופן²⁶⁰.

קטן שיכול לאכול כזית דגן בכדי אכילת פרס, מרחיקים מצואתו וממימי רגליו ארבע אמות²⁶¹. וקטן לעניין זה הוא עד גיל שש או שבע שנים²⁶². ומכל מקום, טוב וישר להרחיק מכל צואת קטנים, אפילו בני שמונה ימים²⁶³.

שמע²⁴⁶. יש אומרים, שהיינו אפילו קטן שהגיע לחינוך²⁴⁷; ויש אומרים, שדווקא אם לא הגיע לחינוך, אבל קטן שהגיע לחינוך, אביו חייב ללמדו קריאת שמע²⁴⁸, וגם שיקראנה בזמנה עם הברכות שלפניה ולאחריה²⁴⁹, ויש מי שכתב, שגיל זה הוא כבן שש ושבע²⁵⁰; ויש מי שכתב, שאף קטן שלא הגיע לחינוך, מלמדים אותו קריאת שמע²⁵¹.

יש מי שכתבו, שאסור לקרוא קריאת שמע כנגד ערווה של קטן, עד שיחזיר פניו²⁵²; ויש מי שכתבו, שאין איסור לקרוא קריאת שמע כנגד ערווה של קטן²⁵³. ואין נכון לקרוא קריאת שמע אצל תינוקות²⁵⁴.

הישן עם בניו או בנותיו הקטנות, יכול לקרוא קריאת שמע, אפילו בשרו נוגע בהם, ללא הפסקת טלית, אלא יחזיר פניו מהם²⁵⁵. ולעניין זה הגדרת קטן הוא עד גיל שתיים עשרה שנה ויום אחד, וקטנה היא עד גיל אחת עשרה שנה ויום אחד, ובתנאי שתבניתם כגדולים, היינו שדים נכוננו ושערך צמח; ואם עדיין לא הגיעו להתפתחות כזו, הרי הם קטנים בזכר עד

[254] מג"א סי' פא סק"א. וראה בשו"ת יביע אומר ח"ב חאו"ח סי' יג. [255] ברכות כד א; רמב"ם קריאת שמע ג יח; טוש"ע או"ח סי' עג. [256] ברכות שם, מחלוקת; רמב"ם שם יט; טוש"ע שם. [257] כס"מ שם; טוש"ע שם. [258] טוש"ע או"ח עה ד. [259] המחבר והרמ"א או"ח שם. וראה בבן איש חי שנה א פ"ר בא אות ח. [260] חזו"א או"ח סי' טז סק"ח. וראה באריכות בשו"ת יביע אומר ח"ו חאו"ח סי' יד. [261] סוכה מב ב; רמב"ם קריאת שמע ג ו; טוש"ע או"ח פא א. [262] מ"ב שם סק"א. [263] מג"א שם א; מ"ב שם סק"ג.

סק"ג, ובביאורו"ל שם ד"ה או קטן. [246] ברכות כ א. [247] רש"י שם ד"ה קטנים; טוש"ע או"ח ע ב, דעה א. וראה בשו"ע הרב שם, ובביאורו"ל שם ד"ה קטנים, שגם פטורים מברכות קריאת שמע. [248] רי"ף ברכות שם; תוס' שם ד"ה וקטנים; רמב"ם קריאת שמע ד א; טוש"ע או"ח ע ב, דעה ב. [249] רמב"ם שם; מ"ב שם סק"ו. [250] פרמ"ג או"ח סי' קו בא"א סק"ג. [251] סמ"ג עשין יח. [252] ראה רמב"ם קריאת שמע ג טז, וראה בכס"מ שם. [253] ראה שו"ע יו"ד רסה ח. וראה באריכות בשו"ת יביע אומר ח"ו חאו"ח סי' יד.

שמונה עשרה – קטן חייב בתפילה, והיינו קטן שהגיע לחינוך אביו חייב ללמדו תפילת שמונה עשרה²⁶⁴.

ברכות השחר – האב חייב לחנך את בנו הקטן שהגיע לחינוך בברכות השחר ובברכות התורה²⁶⁵.

אכילה לפני תפילה – מותר לתת אוכל ושתיה לקטנים לפני תפילת שחרית, ואסור לענותם²⁶⁶.

בית כנסת – אסור לאדם לנשק בניו הקטנים בבית הכנסת, כדי לקבוע בליבו שאין אהבה כאהבת הקב"ה²⁶⁷.

אסור לאדם להביא לבית הכנסת את ילדיו הקטנים שלא הגיעו עדיין לגיל חינוך; אבל מצווה להביא את ילדיו שהגיעו לגיל חינוך²⁶⁸.

ברכת ברוך שפטרני – קטן שהגיע לגיל שלוש עשרה שנה נקרא בר-מצווה²⁶⁹, ואביו צריך לומר עליו "ברוך שפטרני מעונשו של זה"²⁷⁰.

נחלקו הפוסקים אם לברך ברכה זו בשם ומלכות או בלא שם ומלכות²⁷¹, ויש מהגדולים שבעצמו בירך בשם ומלכות כשנעשו בניו בני י"ג שנה, אבל לאחרים הורה לברך בלא שם ומלכות²⁷². ומכל מקום אין עונים אמן אחרי ברכה זו²⁷³.

קטנה שהגיעה לגיל מצוות, היינו בת י"ב שנה ויום אחד – יש אומרים, שיברך האב ברוך שפטרני וכו' בלא שם ומלכות²⁷⁴; ויש אומרים, שאין לברך ברכה זו כלל על בת²⁷⁵.

בכל מקרה אין האם מברכת ברכת ברוך שפטרני, לא על הבן ולא על

סי' יא. וראה באריכות בשו"ת יביע אומר ח"ו חאו"ח סי' כט אות א. [271] ראה במקורות הנ"ל. דעת המהרי"ל והגר"א לברך בשם ומלכות, וראה בחיי אדם סה ג, ששמע שכן נהג הגר"א. וכן הורו המהרי"ל דיסקין והגר"ש סלנט – ראה הליכות שלמה פכ"ג הע' 150. אך הרמ"א שם פסק שלא לברך בשם ומלכות, וכן פשט המנהג. וראה שו"ת תשובות והנהגות ח"ב סי' קמב, שמביא בשם החזו"א שהורה שלא לברך בשם ומלכות. וראה עוד שם ח"ד סי' נה; בשו"ת ציץ אליעזר ח"ז סי' כג אות ד. [272] הגרש"ז אויערבאך – ראה הליכות שלמה פכ"ג ס"מ. [273] שערי אפרים שער ד סכ"ה; הליכות שלמה פכ"ג אות נח. [274] שו"ת הלכות קטנות ח"א סי' רכב; שו"ת יביע אומר ח"ו חאו"ח סי' כט. [275] שו"ת קול מבשר ח"ב סי' מד; שו"ת תשובות והנהגות ח"א סי' קנו. וראה עוד פרמ"ג חאו"ח סי' רכה הל' קריאת התורה; רמ"א חאו"ח סי' ג; שו"ת דברי מנחם חאו"ח סי' לח;

[264] ברכות כ ב; רמב"ם תפילה ו י; טושו"ע חאו"ח סי' ב. [265] מגדל עוז להיעב"ץ תעלה ג. [266] מג"א סי' קו סק"ג; מ"ב שם סק"ה. [267] שו"ת בנימין זאב סי' קסג; רמ"א חאו"ח צח א. [268] מס' סופרים יח ו; תוס' חגיגה ג א ד"ה כדי; אור זרוע ח"ב סי' מח; רמ"א חאו"ח קמט א; מ"ב סי' צח סק"ג, בשם השל"ה; מ"ב סי' קכד סקכ"ח. וראה עוד בנידון בס' שערי משה לאאמו"ר ח"ב סי' טו; שו"ת משברי ים לאאמו"ר סי' נ. [269] הקידומת 'בר' בהיותה צמודה לאיזה-שהוא מושג מופשט משמעותה כושר, יכולת או פוטנציאל, ואף במושג 'בר-מצווה' אין הכוונה שהוא מקיים מצוות אלא שיש לו הכושר והפוטנציאל המשפטי המכשירה אותו לקיים מצוות – ראה השופט מ. זילברג, ע"פ 0222/6 היועץ המשפטי לממשלה נ' פלוני ואלמוני פ"ד יד 2511 ואילך. [270] בראשית רבה סג י; מהרי"ל הל' קריאת התורה; רמ"א חאו"ח רכה ב, וביאור הגר"א; מעשה רב להגר"א

הבת²⁷⁶.כמנהג הכהנים²⁸².

חגיגת בת-מצווה לילדה שהגיע לגיל י"ב שנה – יש שכתבו, שצריכים לערוך סעודת מצווה, ותלבש בגדי חג, ורצוי שתלבש בגד חדש ותברך ברכת 'שהחיינו'²⁷⁷; יש שדחו מכל וכל עריכת חגיגות פומביות לבת-מצווה, ובוודאי לא בבית הכנסת, שאין לו כל מקור בהלכה, ואין לסעודה דין סעודת מצווה, ושכיום הוא חיקוי של הרפורמים, ולכן יש להימנע מכך²⁷⁸; ויש שכתבו, שאמנם אסור לעשות חגיגה פומבית ובבית הכנסת, אך מותר לציין את המאורע באופן צנוע, בחוג המשפחה בבית, או בין החברות בכתה²⁷⁹.

ברכת המזון – קטן חייב בברכת המזון מדברי סופרים, והיינו קטן שהגיע לחינוך אביו חייב ללמדו ברכת המזון²⁸³, ואפילו אכל רק כזית ולא כדי שביעה²⁸⁴. יש מי שכתב, שגיל קטן לחינוך זה הוא כבן שבע ושמונה²⁸⁵, וקטנים מתחת לשמונה שנים מותר לחנכם מעט מכל הברכות עד שידעו לברך כתיקונן²⁸⁶. ויברך מכל ברכה מעט, מה שיוצא ידי חובתו מעיקר הדין²⁸⁷. ויכול קטן להוציא גדול ידי חובת ברכת המזון, אם הגדול אכל פחות משיעור שביעה²⁸⁸.

קטן היודע למי מברכים, מזמנים עליו בין לשלושה בין לעשרה²⁸⁹, ומצינו בפוסקים הגדרות שונות ביחס לגיל הקטן לעניין זה: דווקא כשנכנס לשנת השלוש עשרה והביא סימנים²⁹⁰; כשנכנס לשנת השלוש עשרה, ואפילו לא הביא שתי

נשיאת כפיים – כהן קטן אינו נושא כפיו בפני עצמו כלל, אבל עם כהנים שהם גדולים נושא כפיו כדי ללמוד ולהתחנך²⁸⁰, ואף רשאי לברך²⁸¹. גיל החינוך לעניין זה הוא כשיודע לישא כפיו

מ"ב שם סקק"ג. [283] ברכות כ ב; רמב"ם ברכות ה א; טוש"ע או"ח קפו ב. וראה תוס' עירובין צו ב סוד"ה דילמא. [284] עולת תמיד סי' קפו סק"ד; מג"א שם סק"ג; שעה"צ שם סק"ד. [285] ב"י או"ח סי' קצט, בדעת הרמב"ם ברכות ה ז. [286] ב"ח או"ח סי' קצב; מג"א סי' קפו סק"א; שו"ע הרב שם ד; מ"ב שם סק"ד ושעה"צ שם סק"ז. [287] שו"ע הרב שם. וראה עוד בס' וזאת הברכה, עמ' 264. [288] ברכות שם; רמב"ם שם טז; טוש"ע שם. וראה בראב"ד שם, יראים השלם סי' רנג, יש"ש ב"ק פ"ז סי' לו – שיטות אחרות בנידון. [289] ברכות מח א; רמב"ם ברכות ה ז; טוש"ע או"ח קצט י. וראה מאירי ברכות שם. וראה עוד בשיטות השונות באנציקלופדיה תלמודית, כרך יב, ע' זמון, עמ' רפד ואילך. [290] תוס' ברכות שם ד"ה ולית; רב"ן סי' קפה; ערוך ע' פרח(ד); בה"ג הל'

הלכות נשים לאאמור"ר פ"ב אות 3. [276] שו"ת קול מבשר, שם; שו"ת דברי ישראל ח"ב לקט כתבים ותשובות, סי' ז. [277] בן איש חי, שנה א, פ"ר ראה אות יז; שו"ת ישכיל עבדי ח"א חאו"ח סי' כח; הגר"י ניסים, נועם, ז, תשכ"ד, עמ' א ואילך; שו"ת יביע אומר ח"ו חאו"ח סי' כט. [278] שו"ת זקן אהרן ח"א סי' ז; שו"ת דברי ישראל ח"ב ילקו"ת סי' ז. [279] שו"ת שרידי אש ח"ג סי' צג; שו"ת קול מבשר ח"ב סי' מד; שו"ת אגרות משה חאו"ח ח"א סי' קד; שם ח"ב סי' צז; שם ח"ד סי' לו; שו"ת ציץ אליעזר ח"י"ח סי' לג אות א; שו"ת תשובות והנהגות ח"א סי' קנו; ביצחק יקרא על מ"ב סי' רכה סק"ו. [280] מגילה כד א, ותוס' שם ד"ה ואי; רמב"ם תפילה טו ד; טוש"ע או"ח קכח לד. [281] שו"ת רדב"ז ח"א סי' תקסה; מג"א שם סקמ"ט; מ"ב שם סקק"ג. [282] סוכה מב א;

שערות²⁹¹; בן עשר וכן תשע שנים²⁹²; בן תשע ושמונה²⁹³; בן שבע ושמונה²⁹⁴; לכל הפחות בן שש שנים, אבל קטן מזה אפילו יודע למי מברכים אינו כלום²⁹⁵; אפילו פחות מבן שש, ואפילו לא הגיע לחינוך, אם יודע למי מברכים²⁹⁶. בכל מקרה מצטרף רק קטן אחד לזימון בשלושה, אלא שלשיטת הסבורים שקטן מצטרף לזימון נחלקו הפוסקים בזימון בעשרה אם דווקא קטן אחד מצטרף, או אף יותר מאחד יכולים להצטרף²⁹⁷.

יש חולקים וסבורים להלכה שקטן אינו מצטרף לזימון עד שיהיה גדול ממש²⁹⁸. ומכל מקום לכל הדעות אין הקטן מזמן לאחרים עד שיהיה בן י"ג שנה ויום אחד, ויביא שתי שערות²⁹⁹.

יש מי שכתב, שקטנים שהגיעו לחינוך מזמנים לעצמם³⁰⁰; ויש מי שכתב, שאין קטנים מזמנים לעצמם כלל³⁰¹.

יש מי שכתב, שקטנים שהגיעו לחינוך מזמנים לעצמם כלל³⁰¹.

ברכות הנהנין — מחנכים את הקטן אף לשאר ברכות הנהנין, ואין בזה משום ברכה לבטלה³⁰², ודווקא בקטן שהגיע לחינוך³⁰³.

אמן — אין עונים אמן אחר תינוק המברך כדי להתלמד³⁰⁴, אבל אם ברך לפטור עצמו, כל שהוא בן חינוך עונים אחריו³⁰⁵, ואם אינו בגיל חינוך, אין לענות אמן אחר ברכותיו³⁰⁶.

צריך אדם ללמד את בניו הקטנים שיענו אמן אחר ברכות³⁰⁷.

צירוף למניין — בעיקר הדין אם אפשר לצרף קטן למניין עשרה אם לא הוא מחלוקת הראשונים — יש אומרים, שאפשר לצרף למניין אפילו קטן בעריסה³⁰⁸; יש אומרים, שאפשר לצרף דווקא קטן מבן שש שנים ומעלה, היודע למי מתפללים³⁰⁹; ויש אומרים, שאין לצרף קטן כלל עד שיהיה בן י"ג שנה

ברכות פ"ז. והיינו קטן פורח — ראה לעיל הע' 67 ואילך. [291] רי"ף ברכות שם, בשם רבוותא. [292] רי"ף שם; מג"א סי' קצט סק"י. [293] ערוך, ע' פרח(ד), בשם רה"ג. [294] רמב"ם ברכות ה' ז. וראה ב"י או"ח סי' קצט. [295] שו"ת הריב"ש סי' תנא; המחבר שו"ע שם; מ"ב שם סקכ"ד. [296] תמים דעים לראב"ד סי' א, בשם רבים המקילים (אך הראב"ד עצמו חולק). [297] ראה רמב"ן מלחמת ה' על הרי"ף לה ב בדפי הרי"ף; בעל המאור, ריטב"א ורא"ש, ברכות שם; ס' היראים סי' רנג. [298] שבלי הלקט השלם סי' ט, בשם רב נטרונאי גאון; ספר המנהיג סי' עח, בשם רב שר שלום גאון; רא"ש ברכות פ"ז סוסי' כ; רמ"א שם (וכתב יוכן נוהגין ואין לשנות). וראה מג"א שם סק"ו. [299] מג"א שם; שו"ת משכנות יעקב חאבהע"ז סי' לט; מ"ב שם סקכ"ז. וראה בשעה"צ שם אות טו. [300] כס"מ ברכות ה' ז. וראה כף החיים או"ח סי' קצט סק"ח. [302] ר"ה כט ב; טושו"ע או"ח קסז יט; ראב"ה ח"ב עמ' 215. [303] ח"י רשב"א עירובין מ' ב; שו"ת הר"ן סי' ג. [304] ברכות נג' ב; רמב"ם ברכות א יג; טושו"ע או"ח רטו ו. [305] רא"ש ברכות שם, בשם הראב"ד; טושו"ע שם. וראה באריכות בשו"ת יביע אומר ח"ב חאו"ח סי' יג, ושם ח"ח חאו"ח סי' כה שאלה ד. [306] מ"ב שם סקט"ז. וראה בס' חינוך הבנים למצוות, הע' סו. [307] רמ"א או"ח קכד ז. [308] רא"ש ברכות פ"ז סי' כ, בשם רב האי גאון; ר"ת בתוס' ברכות מח א ד"ה ולית; שבלי הלקט השלם סי' ט, בשם רה"ג ור"ת; המנהיג סי' עח, בשם ר"י. [309] שו"ת הריב"ש סי' תנא; מאירי ברכות עמ' פה; טושו"ע או"ח נה ד, בשם יש מתירים.

הדחק אין לצרף קטן למנין³¹⁶.

אין להתיר מניין של עשרה קטנים, אף שמתכוונים לחינוך, ואף יש לעכבם מלקיים מניין כזה³¹⁷.

שליח ציבור – קטן אינו רשאי לעבור לפני התיבה כשליח ציבור אפילו באקראי, עד שיביא שתי שערות³¹⁸; ויש מי שכתבו, שהיינו דווקא באקראי, אבל להיות שליח ציבור קבוע, או להתפלל בתעניות ובמעמדות, איננו רשאי עד שיתמלא זקנו³¹⁹.

יש מי שכתב, שמותר לקטן לעבור לפני התיבה בתפילת ערבית במוצאי שבת³²⁰; ויש מי שכתב, שלכתחילה אין להרשות לקטן להיות שליח ציבור אפילו בתפילת ערבית³²¹.

יש שכתבו, שבתפילת מוסף לא יעבור לפני התיבה מי שהוא פחות מבן עשרים שנה³²², אך מנהג ישראל שגם צעירים כאלו עוברים לפני התיבה במוסף³²³.

ויום אחד³¹⁰. יש אומרים, שמצרפים קטן לעשרה על ידי חומש שנותנים בידו³¹¹; ויש חולקים וסוברים, שאין חומש או ספר תורה מועיל לצרפו על ידי כך³¹².

מפוסקי דורנו יש מי שכתב, שאין בידינו להכריע בעניין זה, ומכיוון שרוב הראשונים סבורים שאין לצרף קטן למניין, אף שכל עניין זה הוא מדרבנן, יש להחמיר כדעת הרוב; אבל בשעת הדחק, כגון שאין אפשרות להשיג מנין של עשרה גדולים באותו בית כנסת, אפשר לסמוך על דעת המקילים ולצרף קטן למניין³¹³, ואפילו אם יש עוד בתי כנסת באותה עיר, נחשב קיום המניין באותו בית כנסת כשעת הדחק, ומותר לצרף הקטן³¹⁴. ולדעה זו, צירוף הקטן מועיל גם לתפילה וגם לקריאת התורה, וכאשר מצרפים קטן למניין עשרה הדרך העדיפה שיהיה לפניו על השולחן ספר תורה, ואפילו הוא פסול, ויאחו הקטן את עץ החיים בעת התפילה, וטוב ששליח הציבור לא יתפלל שמונה עשרה בלחש ואחר יחזור בקול כפי שנוהגים בדרך כלל, אלא יגיד בקול רם מיד³¹⁵; ויש מי שכתב, שאפילו בשעת

אגרות משה שם. [316] שו"ת יביע אומר ח"ד חאו"ח ט. [317] שו"ת אגרות משה חאו"ח ח"ב סי' צח. [318] ב"י או"ח סי' נג. וראה בלבוש שם; שד"ח מערכת הקוף כלל מט. וראה מ"ב שם סקכ"ה, אם צריך לבדוק שתי שערות במי שהגיע ל"ג שנה ויום אחד. [319] תוס' חולין כד ב ד"ה נתמלא. [320] טושו"ע שם י. וראה בב"י שם. [321] רמ"א שם; מ"ב שם סק"ל. וראה שיטות הפוסקים בנידון בשו"ת יביע אומר ח"ד חאו"ח סי' י. [322] שו"ת שער דיעה ח"א סי' יז; שו"ת אפקסתא דעניא סי' כב. וראה תו"ת שמות פ"ל אות כב. [323] ראה באריכות בשו"ת ציץ אליעזר ח"א סי' א.

[310] רמב"ם תפילה ח ד, וכס"מ שם; רמב"ן, רשב"א ורא"ש ברכות מז ב; המחבר שו"ע שם, בשם גדולי הפוסקים. וראה עוד בשיטות הפוסקים בנידון באנציקלופדיה תלמודית, כרך ו, ע' דבר שבקדושה, עמ' תשכ-תשכב. וראה עוד בילקוט יוסף, ח"א הל' קדיש ס"א והע' א. [311] תוס' ברכות מח א ד"ה ולית; רא"ש שם; טור סי' נה, בשם יש מתירים; מג"א שם סק"ח; שו"ע שם ה; מ"ב שם סקכ"ד. [312] שבלי הלקט שם, בשם רש"י (וראה בתשובות רש"י סי' רעז); ר"ת ור"י בתוס' ברכות שם; רמ"א שם. [313] שו"ת אגרות משה חאו"ח ח"ב סי' יח. [314] שו"ת אגרות משה שם. [315] שו"ת

קריאת התורה — יש לחנך את הקטן לקריאת התורה³²⁴. ונהגו לכבד בגלילה את הקטנים שיש בהם דעת להבחין עניין שבקדושה, כדי לחנכם במצוות³²⁵.

קטן אינו עולה לתורה בימי חול ובימים טובים³²⁶.

המאכל שהוא רגיל לו לכל השבת, אבל אם לא הכינו כנ"ל מבעוד יום, מותר לחלל עליו את השבת, כדי להכין לו את מאכלו, ולא יעשו ניסיון להאכילו מאכל אחר³³¹. וכמו כן מותר לעשות כל צרכיו הנוגעים לבריאותו, ולא דווקא הכנת מזונו בלבד³³².

בעניין גיל הקטן להגדרתו כחולה שאין בו סכנה מצינו מספר דעות באחרונים: עד גיל שלוש עשרה שנה³³³, עד גיל תשע שנים³³⁴, עד גיל שש שנים³³⁵, עד גיל שנתיים-שלוש³³⁶.

קידוש והבדלה — קטן וקטנה היודעים בעניין שבת, חייבים בקידוש בשבת מדין חינוך³³⁷, ויכול הקטן לקדש לעצמו, ואף יכול להוציא קטנים אחרים ידי חובתם³³⁸.

קטן היודע בעניין שבת, חייב בהבדלה³³⁹, ויכול הקטן להבדיל לעצמו, ואף יכול להוציא קטנים אחרים ידי חובתם³⁴⁰.

קטן, אפילו שהגיע לחינוך, מותר

כהן קטן אינו עולה לתורה, ואפילו אם הוא הכהן היחיד בבית הכנסת, קורים לישראל במקום כהן³²⁷.

דין ברכת הגומל בקטן — ראה ערך ברכות ותפלות.

שבת

הגדרתו כחולה — סתם קטן נחשב כחולה שאין בו סכנה, ולפיכך מותר לומר לגוי בשבת להדליק נר לצורכו³²⁸, ומותר לומר לגוי לעשות מדורה בשביל קטן במדינות הקרות³²⁹, ומותר לומר לגוי לבשל עבור קטן שאין לו מה לאכול³³⁰. וכן תינוק שרגיל בחלב מסויים, או בכל מאכל אחר, ויש חשש לקלקול קיבה אם ישנו את מאכלו, יש להכין מבעוד יום את

סכנה. [333] שו"ת אור לציון ח"ב פל"ז ס"ד. [334] שמירת שבת כהלכתה פל"ז ס"ב; שו"ת מנחת יצחק ח"א סי' עח. וראה מה שכתבו על שיטה זו ביסודי ישרון ח"ד עמ' רנז; שו"ת ציץ אליעזר ח"ח סי' טו פ"ב אות ז. [335] שו"ת ציץ אליעזר שם. [336] חזו"א או"ח סי' נט סק"ג; הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בנשמת אברהם חזו"ח סי' שכח סק"ד. [337] מג"א סי' שמג סק"ג; מ"ב שם סק"ג. [338] שמירת שבת כהלכתה ח"ב פנ"א סי'. וראה עוד שם בסע' יג-טו. [339] מ"ב סי' שמג סק"ג. [340] שמירת שבת כהלכתה ח"ב פנ"ח סי' ט.

[324] ראה רמ"א או"ח תרסט ו; מ"ב שם סק"ג. [325] שער אפרים, שער י סי' כב; מ"ב סי' קמ סק"ז. [326] מג"א סי' רפב סק"ו; מ"ב שם סק"א. ולעניין שבת — ראה להלן הע' 349 ואילך. [327] מ"ב סי' רפב סק"ב. [328] רמ"א או"ח רעו א. [329] טושו"ע שם ה. [330] רמ"א או"ח שכח יז. [331] חזו"א או"ח סי' נט סק"ג; שמירת שבת כהלכתה ח"א פל"ז ס"א, בשם הגרש"ז אויערבאך. [332] שמירת שבת כהלכתה שם ס"ב והע' ז. וראה שם בסע' ג יב, דוגמאות לטיפולים שונים שמוותרים בקטנים בשבת כדין חולה שאין בו

להאכילו בשבת לפני הקידוש, בין לפני הקידוש בלילה, ובין לפני הקידוש בשחרית³⁴¹, וכן מותר להאכילו לפני הבלילה³⁴².

לימוד דברים — אין מלמדים תינוקות דברים חדשים בשבת³⁴³.

כיבוי דליקה — קטן, אפילו שלא הגיע לחינוך, שבא לכבות דליקה בשבת, צריך למחות בידו, כי מן הסתם הוא עושה על דעת אביו; אבל אם ברור שעושה מדעת עצמו, אין בית דין מצווים עליו להפרישו³⁴⁴.

הוצאה — מי שהחשיך בדרך בערב שבת, ויש לו חפצים חשובים לו, ואין עמו בהמה להניח החפצים עליה, אם היה עמו שוטה וקטן, נותנו לשוטה, ואם היה עמו חרש וקטן, נותנו למי שירצה³⁴⁵. יש מהפוסקים שכתבו, שבדרך כזו יש איסור על הגדול לגרום איסור לקטן, אלא הכוונה שמותר לו לשים על הקטן כשהוא מהלך וליטלו ממנו לפני שהוא עומד³⁴⁶; ויש מי שכתב, שהמדובר שנתן על הקטן בערב שבת, ואין זה דין של מאכילו

מלאכה עבור חולה — כאשר יש צורך לעשות מלאכה עבור חולה שיש בו סכנה, ואפשר לעשות את המלאכה בדרך של הקל-הקל תחילה מבלי לפגוע בחולה, מותר לבקש מקטן שיעשה את המלאכה. בכל מקרה יש עדיפות ראשונה לעשות המלאכה על ידי גוי, אבל כשאין אפשרות כזאת — יש הסבורים, ששימוש בקטן עדיפה על פני עשיית המלאכה בשינוי, כלאחר יד, או בשניים שיעשו את המלאכה יחד; ויש הסבורים, שעדיף לעשות בשינוי, ורק כשאי אפשר, מותר לעשות על ידי קטן³⁴⁸.

קריאה לתורה — הכל עולים לתורה בשבת למניין שבעה, ואפילו קטן שיודע למי מברכים³⁴⁹. אכן, כיום נוהגים שאין קורים לתורה קטן כלל, ואפילו להוספות³⁵⁰. אמנם גם כיום יכול קטן לעלות למפטיר, ולברך ברכת ההפטרה³⁵¹. יש אומרים שקטן עולה למפטיר גם בארבע פרשיות³⁵², אלא שיש אומרים שזה דווקא קטן שיודע למי

ורשב"א, שבת שם; הגהות הרמ"ך על הרמב"ם שם. [347] מ"מ שם. וראה בפרמ"ג או"ח סי' רסו בא"א סק"ח; מרומי שדה שבת שם; שו"ת בית יצחק חאו"ח סי' מד סק"ח. [348] ראה ע' שבת הע' 101. [349] מגילה כג א; רמב"ם תפילה יב יז; טושו"ע או"ח רפב ג. [350] מ"ב שם סקי"ב. [351] רש"י ברכות נג ב ד"ה אבל; תוס' שם מו ב ד"ה והטוב; טושו"ע או"ח רפד ד. [352] מרדכי הובא בב"י או"ח סי' רפב; מהרי"ל סי' קסז; רמ"א או"ח רפב ד; שו"ת הב"ח סי' קנח. וראה עוד בשו"ת דבר משה ח"א חאו"ח סי' כ; שו"ת גדולת מרדכי סי' ד; שו"ת באר המים סי'

וראה עוד שם פרטים בנידון. [341] מג"א סי' רסט סק"א; מ"ב שם סק"א. וראה בס' מועדים וזמנים ח"ז סי' רנה, שכתב שדין זה הוא דווקא באחרים, אבל אביו חייב לחנכו שלא לאכול לפני קידוש, אך ראה בשו"ת נתיבות אדם סי' י, שחלק עליו בזה. [342] שמירת שבת כהלכתה ח"ב פנ"ט סי'. [343] נדרים לו א; רמב"ם ת"ת ב ב; טושו"ע יו"ד רמה יד. [344] שבת קכא א, וברש"י שם; יבמות קיד א; רמב"ם שבת יב ז, ובמ"מ שם; טושו"ע או"ח שלד כה. וראה שו"ת כת"ס חאו"ח סי' מז. [345] שבת קנג א, מחלוקת; רמב"ם שבת כ ז. [346] רמב"ן

מברכים³⁵³, ויש מי שכתב, שגם קטן שאינו יודע למי מברכים – עולה³⁵⁴. ויש אומרים, שבפרשיות פרה וזכור, הקטן אינו עולה למפטיר³⁵⁵. ומכל מקום אם כבר עלה הקטן למפטיר – לא ירד, אפילו בפרשת זכור ובפרשת פרה³⁵⁶.

תחומין – שלושה ישראלים ששבתו בבקעה, ועשו מחיצה סביבם, דינם כשיירה, ומותר להם לטלטל אפילו בשטח של כמה מילין מוקפים, אבל אם אחד מהשלושה הוא קטן, אין הוא משלים להגדרת שיירה³⁵⁷; ויש חולקים³⁵⁸.

קטן שיכול ללכת ברגליו, והוא בוכה ומסרב ללכת, מותר לשאתו בכרמלית, כיוון שהוא מצטער, אבל אם הגדול אינו רוצה ללכת לאט עם הקטן ולכן רוצה לשאתו – אסור³⁵⁹.

ילד חולה שצריך להביאו לרופא בשבת, אם הוא יודע ללכת אלא שההליכה קשה עליו, מותר לשאת אותו גם ברשות הרבים גמורה, ואם המקום הוא

כרמלית, מותר לשאת גם ילד שעדיין איננו יודע ללכת בעצמו; וברור שאם מדובר בילד בספק סכנה, מותר לשאתו בכל מקום ובכל דרך, אלא שעדיף שלא יחזיק הילד חפצים שאינם קשורים לרפואתו, אלא אם כן הוא מבוהל מאד, שאז מותר לתת לו צעצוע להרגעתו³⁶⁰.

בנות קטנות שעושים להן נקבים באזניהן כדי לשים בהם תכשיטים כשיגדלו, יוצאות בשבת במקום שאין עירוב בחוטיין ובקיסמים ששמים בנקבים כדי שלא ייסתמו, והיינו דווקא אם החוטים והקיסמים אינם צבועים³⁶¹.

מותר לשים את עירוב החצרות בבית של קטן הגר בחצר³⁶². קטן גובה עירובי חצרות³⁶³.

בעירוב חצרות ובשיתוף מבואות צריך לזכות על ידי אחר לכל אחד מדיירי החצר או המבוי, ויש לו לזכות על ידי בנו ובתו הגדולים, אבל לא על ידי בנו ובתו הקטנים, מפני שידם כידו³⁶⁴. יש אומרים,

טו. [353] ט"ז או"ח סי' תרפה סק"ב. [354] ב"ח או"ח סי' תרפה. וראה עוד בילקוט יוסף, מועדים, סוף הל' ארבע פרשיות. [355] ב"ח וט"ז שם, בשם הרש"ל. וראה במ"ב שם סק"ג, ובביאור"ל שם ד"ה או בד'. וראה בשו"ת ריב"ש סי' לה, וסי' שכו, במנהגים שונים שונים כאשר רוצים שהקטן יעלה למפטיר כשהקריאה במפטיר היא חובת היום, ומוציאים בשבילה ספר תורה שני. וראה מה שכתבו על מנהגים אלו באנציקלופדיה תלמודית, כרך י, ע' הפטרה, עמ' ב, הע' 44. וראה באריכות בשיטות ובמנהגים השונים בעניין קטן העולה לתורה או להפטרה בשו"ת ציץ אליעזר ח"ז סי' א. וראה עוד בשו"ת יביע אומר ח"ב או"ח סי' יג אות יא;

יחיה דעת ח"א סי' פה. [356] ב"ח וט"ז או"ח סי' תרפח; ברכ"י או"ח סי' רפד סק"ג; שולחן ערוך הרב שם סקט"ז. [357] ירושלמי עירובין א י, ספק; רמב"ם שבת טז יב; רמ"א או"ח שם א. [358] ב"י או"ח סי' שס, וראה ביאור הגר"א שם סק"ו; ישועות יעקב שם סק"א. [359] שו"ת אגרות משה או"ח ח"ד סי' צא אות א. [360] שמירת שבת כהלכתה פי"ח סנ"א. [361] שבת סה א; רמב"ם שבת יט יב; טוש"ע או"ח שג ב. וראה במ"ב שם סקט"ט ובביאור"ל שם ד"ה אבל. [362] טוש"ע או"ח שסו ג. [363] עירובין לא ב; ירושלמי עירובין ג ב; רמב"ם עירובין א טו; טוש"ע שסו ג. [364] עירובין עט ב-פ א; נדרים פח ב; גיטין סד

שהגדרת גדול וקטן הוא אם סמוך על שולחן אביו אם לאו, ויש אומרים שההגדרה היא גדול או קטן ממש לפי הגי'ל³⁶⁵.

בגדי קטנים מותר לכבס בחול המועד, כי הדבר נחשב כאילו יש להם רק בגד אחד, משום שדרכם להתלכלך תדיר³⁷¹, ומכל מקום אין לכבסם בפרהסיא³⁷².

אם הקטן הוא אחד מאנשי החצר, אפילו אינו יכול לאכול כזית, הרי הוא אוסר עד שיערבו עליו³⁶⁶.

מערב אדם עירובי תחומין עבור בנו ובתו הקטנים, בין מדעתם בין שלא מדעתם, ואפילו מיחו בו שלא לערב עבורם, ואפילו עירבו הם עירוב אחר – אינו כלום; אבל אינו מערב עבור בנו או בתו הגדולים, אפילו הם סמוכים על שולחנו³⁶⁷.

קטן בן שש שנים או פחות יוצא בעירוב אמו, היינו אם ערבה אמו לצפון ואביו עירב לדרום, אמו מוליכה אותו אצלה, ואין צריך להניח עליו מזון שתי סעודות לעצמו, כי עד גיל שש עדיין צריך לאמו הוא³⁶⁸.

יום-טוב – מותר להוציא את הקטן ביום-טוב לרשות הרבים³⁶⁹.

פסח

בדיקת חמץ – קטן שיש בו דעת לבדוק, היינו שהגיע לחינוך³⁷³, כשר לבדיקת חמץ, ונאמן לומר שבדק את הבית ואין בו חמץ, אפילו אם הבית ידוע שלא נבדק מבלעדיו, אך דווקא קודם שש שעות, אבל לאחר שש שעות אינו נאמן³⁷⁴. מכל מקום לכתחילה לא נכון לצוות על קטן לבדוק את הבית³⁷⁵.

תענית בכורות – נוהגים שאביו של בכור קטן מתענה עבורו בערב פסח תענית בכורות; ואם האב בעצמו הוא בכור, אמו מתענה תחתיו עד שיגדל³⁷⁶; ויש אומרים, שבכל מקרה אין אמו מתענה תחתיו³⁷⁷.

וראה בשמירת שבת כהלכתה ח"ב פס"ו ס"ל והע' קכו-קכז. [371] ירושלמי מו"ק ג ב; תוס' מו"ק יד א ד"ה שאין, ותוס' תענית כט ב ד"ה מי; טושו"ע או"ח תקלד א. וראה שו"ת תרומת הדשן סי' פח, ורמ"א שם, בהבדל בין בגדי קטנים ביותר לילדים קטנים סתם. [372] מג"א שם סק"ד. [373] מ"ב סי' תלו סקי"ט. [374] פסחים ד ב; רמב"ם חמץ ומצה ב יז; טושו"ע או"ח תלו ד; מ"ב שם סקט"ז. וראה במ"מ שם, וביאור הגר"א או"ח סי' תלו סק"ח. [375] ח"י סי' תלב סק"י; מ"ב סי' תלו סקי"ח. [376] רמ"א או"ח תע ב. [377] מ"ב שם סק"ט.

ב; רמב"ם עירובין א כ; טושו"ע או"ח שסו י. [365] ראה בנו"כ הרמב"ם והשו"ע בשיטות הראשונים בנידון. [366] תוספתא עירובין פ"ה; רמב"ם עירובין ד יב; טושו"ע או"ח שעא ו. [367] עירובין פב ב; רמב"ם עירובין ו כא; טושו"ע או"ח תיד א. [368] עירובין פב א; כתובות סה ב; ירושלמי סוכה ב ט; רמב"ם עירובין ו כא; טושו"ע או"ח תיד ב. וראה במ"ב שם סק"ז-ח. וראה מ"מ וכס"מ סוכה ו א. [369] שבת קכד ב; ביצה יב א – מחלוקת; רמב"ם יו"ט א ד; טושו"ע או"ח תקיח א. [370] טושו"ע או"ח תקלא ו; מ"ב שם סקט"ו.

קריאת הלל — קטן המקריא את ההלל לגדול, צריך הגדול לחזור על כל מילה שמקריא לו³⁷⁸.

הסדר כדי שיראו הבנים וישאלו ויאמרו מה נשתנה הלילה הזה³⁸³.

נחלקו תנאים אם קטן חייב בארבע כוסות בפסח³⁸⁴. יש אומרים, שהמחלוקת היא אפילו בקטן שהגיע לחינוך³⁸⁵; ויש אומרים, שהמחלוקת היא דווקא בקטן שלא הגיע לחינוך, אבל אם הגיע לחינוך, לדברי הכל חייבים³⁸⁶, ומכל מקום אין הקטן צריך לשנות רוב רביעית כגדול, אלא כמלוא לוגמיו שלו³⁸⁷.

תקיעת שופר בראש השנה — קטן שהגיע לחינוך מצווה להביאו לבית הכנסת לחנכו במצוות שופר³⁸⁸. הגדרת גיל החיוב לעניין זה הוא כבן שבע ושמונה³⁸⁹, או כבן שש ושבע³⁹⁰.

גדול השומע תקיעות מקטן, לא יצא ידי חובתו³⁹¹.

התינוקות שלא הגיעו לחינוך אין מעכבים אותם מלתקוע בשבת שאינה יום טוב של ראש השנה כדי שילמדו; ומותר לגדול להתעסק עמהם כדי ללמדם ביום טוב, בין קטן שהגיע לחינוך, בין קטן שלא הגיע לחינוך³⁹².

מצה בערב פסח — קטן או קטנה שאינם מבינים מה שמספרים על יציאת מצרים, יכולים לאכול מצה בערב פסח כל היום³⁷⁹, אבל אם יש בהם דעת להבין, אין להאכילם מצה³⁸⁰.

אכילת מצה — קטן שיכול לאכול פת, מחנכים אותו במצוות, ומאכילים אותו כזית מצה בפסח, כדרך שמחנכים אותו בשאר מצוות³⁸¹.

יש מי שכתב, שאם הקטן מברך בעצמו על המצה כשאוכל כזית בשיעור זמן של יותר מכדי אכילת פרס, אין אנו מצווים להפרישו, אבל אין לומר לו לברך על אכילת מצה ומרוור אלא כשיכול לאכול כזית בכדי אכילת פרס, ויש להקל בו בשיעור הגדול של תשע דקות³⁸².

ליל הסדר — מצווה לספר את ניסי יציאת מצרים בליל הסדר לילדים הקטנים, והאב צריך להתאים את הסיפור לפי דעתו של הבן, וצריך לעשות שינויים בליל

ב-קטן ב; רמב"ם חמץ ומצה ז ב-ג; טושו"ע או"ח תעג ו-ז. [384] פסחים קח ב. [385] ר"ן פסחים שם; פ"ח תעב טו, בדעת הרמב"ם. [386] תוס' פסחים צט ב ד"ה לא; שו"ת הרא"ש כלל יד סי' ה; מהרי"ל סדר ההגדה; טושו"ע תעב טו. [387] מ"ב שם סקמ"ז; ביאור"ל רעא יג. [388] ערכין ב ב; מטה אפרים סי' תקפט ד; מ"ב סוסי' תקפו. [389] ר"י מלוניל ר"ה לג ב. [390] רבנו מנוח בהל' שופר ב ז. [391] ר"ה כט א; רמב"ם שופר ב א-ב; טושו"ע או"ח תקפט ג. [392] ר"ה לב ב-לג ב; ירושלמי ר"ה ד ט.

[378] סוכה לח א; ירושלמי ברכות ג ג; רמב"ם חנוכה ג יד; מג"א סי' תכב סק"ה. והטעם — שהקטן חייב מתרי דרבנן והגדול רק חד דרבנן — ראה תוס' מגילה יט ב ד"ה ור' יהודה. [379] שו"ת תרומת הדשן סי' ז; רמ"א או"ח תעב ב. [380] מ"ב שם סק"ג. [381] רמב"ם חמץ ומצה ו י. וראה במ"מ וברבנו מנוח שם. וראה עוד בשו"ת מהרי"ל דיסקין סי' ד. [382] הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בס' שמירת שבת כהלכתה, מהד' ראשונה, פרק חינוך הבנים למצוות, הע' ס. [383] שמות יג ח; פסחים קיד

קטן אפילו שהגיע לחינוך מותר לו לתקוע כל היום בראש השנה, גם לאחר השלמת כל הקולות³⁹³.

צום יום הכיפורים – רבו השיטות בעניין דרגות החינוך לשעות והשלמת הצום ביום כיפור בגילים שונים של קטן³⁹⁴. רוב הפוסקים הכריעו כדלקמן: קטן פחות מתשע שנים, אין מענים אותו ביום כיפור כלל; קטן בן תשע או בן עשר שנים, מחנכים אותו לשעות, שאם היה רגיל לאכול בשתי שעות ביום מאכילים אותו בשלוש שעות וכיו"ב, ולפי כוח הבן מוסיפים לענותו בשעות; בן אחד עשרה שנה, בין קטן ובין קטנה, או בן שלוש עשרה בזכר או בת שתיים עשרה בנקבה שלא הביאו עדיין שתי שערות, מענים ומשלימים מדברי סופרים כדי לחנכם במצוות; בן שלוש עשרה ויום אחד או בת שתיים עשרה ויום אחד, שהביאו שתי שערות, מתענים ומשלימים מן התורה³⁹⁵.

קטן פחות מתשע שנים אין מענים אותו, ואפילו אם רוצה להחמיר על עצמו, מוחים בידו³⁹⁶.

מלבד השעות שחייבו בהם חכמים לענות את הקטנים לפי גילם, או בכל השעות בקטנים ביותר, מותר להאכילם ואסור לענותם, ואף האב מותר להאכילם ואין בזה גדר חינוך או איסור להאכיל בידיים³⁹⁷. אמנם יש שכתבו, שבאותן שעות מותר להאכילם רק את ההכרחי להם ולא יותר³⁹⁸, ואין להאכילם דברים של תענוג ומעדנים³⁹⁹, אך רבו החולקים על כך, ומעולם לא ראינו שנזהרים בזה⁴⁰⁰.

יום הכיפורים – שאר עינויים – כגון רחיצה וסיכה, מותרים הקטנים בכלם, חוץ מנעילת הסנדל⁴⁰¹. ואם ההליכה בלא מנעל תגרום לו צער, ואין לו מנעלים מותרים ביום-הכיפורים, מותר לו לנעול מנעלי עור⁴⁰². ובזמננו שגם קטנים אינם רגילים לילך יחפים, נוהגים רבים להנעילם נעלי עור, אם אין להם מנעלים מותרים⁴⁰³. יש אומרים, שדין זה נכון גם בקטן שהגיע לחינוך⁴⁰⁴; ויש אומרים, שהיינו דווקא בקטן שלא הגיע לחינוך, אבל קטן שהגיע לחינוך, מחנכים אותו בכל העינויים⁴⁰⁵. ומכל מקום כתבו האחרונים, שבזמן הזה אין נוהגים לרחוץ

כך היא שיטת הרמב"ם שופר ב ז. וראה בהשגות הראב"ד שם ובנו"כ שיטות אחרות. וראה עוד בשו"ת תשב"ץ ח"ב סי' קצח; כפות תמרים ר"ה לג א; פ"ח סי' תקפח. [393] רמ"א תקצו א. [394] ראה מ"מ ולח"מ שביתת העשור ב י-יא; ביאור הגר"א או"ח תרט"ז ב. וראה באריכות באנציקלופדיה תלמודית, כרך טז, ע' חנוך, עמ' קפג-ח. [395] יומא פב א, מחלוקת; ירושלמי יומא ו ד, שם ח ג; רי"ף יומא שם; רמב"ם סהמ"צ לאווין טט, ושביתת העשור ב י-יא; רוקח סי' ריו; רא"ם סי' נא, בשם בה"ג; ס' החינוך מ' שיג; טושו"ע או"ח תרטז ב. וראה באריכות בשו"ת

יביע אומר ח"ז או"ח סי' נב. [396] רמ"א שם. [397] פ"ח או"ח סי' תריא סוסק"א. וראה במרחשת סי' יז סק"א. וראה באריכות בשו"ת נתיבות אדם סי' י. [398] מנ"ח מ' שיג. [399] ס' חנוך לנער פ"ו אות טו. [400] שו"ת נתיבות אדם שם. [401] יומא עח ב; רמב"ם שביתת עשור ב ז; טושו"ע או"ח תרטז א. [402] הליכות שלמה ח"ב פ"ה סי"ט. [403] שו"ת מנחת שלמה ח"ב סי' ס אות כא. וראה עוד שו"ת זרע אמת ח"ג דצ"ב ע"א. [404] ר"ן יומא רפ"ח; שו"ע שם. [405] מאירי יומא שם; רמ"א או"ח שם; ביאור הגר"א שם.

ולסוך את הקטנים⁴⁰⁶.

במצוות⁴¹⁴.

אין נותנים את הלולב ביום-טוב ראשון של סוכות לקטן, כי הקטן קונה ואינו מקנה לאחרים מן התורה, ונמצא שאם החזיר לגדול, לא קנה הגדול⁴¹⁵.

שבוע שחל בו תשעה באב — אסור לספר את הקטנים ולכבס את בגדיהם בשבוע שחל תשעה באב בתוכו⁴¹⁶, אך נוהגים להקל בכיבוס הבגדים⁴¹⁷.

יש מי שכתבו, שאין לתת לקטן בשר ויין בשבוע שחל בו תשעה באב, אבל דווקא קטן שהגיע לחינוך⁴¹⁸; ויש מי שכתבו, שדבר זה אסור אף לקטן שלא הגיע לחינוך⁴¹⁹.

ישיבה בסוכה — קטן פטור מסוכה, אבל קטן שאין צריך לאמו, חייב בסוכה מדברי סופרים, כדי לחנכו במצוות⁴⁰⁷, וחיוב זה הוא בין באכילה ובין בשינה⁴⁰⁸. יש הסבורים, שאסור לגדול להאכיל קטן בידיים מחוץ לסוכה⁴⁰⁹, והגדרת הגיל לעניין זה הוא כבן חמש כבן שש⁴¹⁰ ויש שכתבו שהגיל הוא מבן שש שנים ומעלה⁴¹¹; ויש שכתבו, שאין איסור להאכיל קטן מחוץ לסוכה⁴¹². ומכל מקום כל זמן שאינו יכול לסבול הצינה והקור בלילה, אין נוהגים לחנכו לישן בסוכה⁴¹³.

לולב — קטן היודע לנענע, חייב בלולב מדברי סופרים, כדי לחנכו

סי' תשכג, או"ז סי' שיד, ובהגהמ"י שם אות ה, בשם הירושלמי, שצריך לדעת לא רק לנענע אלא להוליך ולהביא מעלה ומטה, ולפנינו אין בירושלמי. וראה במג"א סי' תרנו סק"א, פרמ"ג שם משב"ז סק"א, מ"ב שם סק"ב, ובשעה"צ שם סק"ב. וראה שם בסק"ד, אם אביו חייב לקנות לו לולב, או רק לתת לו משלו. וראה באריכות בבירור הלכה סוכה מב א, ציון ז. [415] סוכה מו ב; רמב"ם לולב ח י; טוש"ע או"ח תרנח ו. וראה ר"ן סוכה מו ב, ובנו"כ שם, אם מדובר דווקא בקטן שלא הגיע לעונת פעוטות, או לאו דווקא. ואם מועיל להקנות לקטן לזמן, היינו שיקנהו לולבו מתחילה רק על זמן נטילת הלולב, ואחר כך יהא שלו כבתחילה — ראה קצוה"ח סי' רמא סק"ד; נתיבות שם סק"ה; חו"א אבהע"ז סי' עד סק"ד; מעדני ארץ, שביעית, סי' טו. [416] טוש"ע או"ח תקנא יד. וראה מ"ב שם סקפ"ב. [417] רמ"א שם. וראה בנידון בשו"ת נתיבות אדם סי' יד. [418] מג"א סי' תקנא סקל"א; חיי אדם קלג טז; שו"ת אור לציון ח"א סי' לח; שו"ת יביע אומר ח"ט חאו"ח סי' ג. [419] אליה רבה שם סקכ"ד; דגול מרבבה שם; מ"ב שם סק"ע ושעה"צ שם אות עו. וראה עוד

[406] לבוש או"ח תרטז ב; מג"א שם סק"א. [407] עירובין פב א; סוכה כח א-ב; רמב"ם סוכה ו א; טוש"ע תרמ א-ב. [408] שו"ת תרומת הדשן סי' צד; שו"ע הרב תרמ ד; בכורי יעקב סי' תרנו סק"ג. [409] מג"א סי' תרמ סק"ג; חיי אדם סו י; מ"ב סי' תרמ סק"ה. [410] רמב"ם שם; מאירי יבמות טו א; שו"ע שם. וראה כס"מ שם, שההבדל הוא בין אביו בעיר או אביו אינו בעיר; ובמג"א וט"ז שם סק"ב, שההבדל הוא לפי חורפו. [411] אור זרוע ח"ב סי' קפו; ט"ז שם. וראה ביאור הגר"א או"ח שם סק"א. וראה עוד בפרמ"ג בפתיחה כוללת ח"ב אות ט; ערוך לגר סוכה כח ב; ביאור הגר"א או"ח שם סק"א; מ"ב סק"ד-ה; חו"א או"ח סי' קא (לו) ז, ועירובין פ"ו הל' כא. [412] פרמ"ג או"ח סי' תרמ בא"א סק"ג; לבושי שרד על המג"א שם. וראה בשו"ת תשובות והנהגות ח"ג סי' ריא. [413] הליכות שלמה ח"ב פ"ט סכ"ד. וכתבו בהע" 149 שם, שהגרש"ז אויערבאך לא חנך קטנים לישון בסוכה עד הגיעם למצוות. וראה ערוה"ש תרמ ב. [414] סוכה מב א; ערכין ב ב; ירושלמי סוכה ג ט; רמב"ם לולב ז יט; טוש"ע או"ח תרנו א. וראה בראבי"ה סי' תרפג, מרדכי

קטן מותר בנעילת הסנדל בתשעה באב ובאבלות⁴²⁶.

התעניות על עצירת גשמים – נהגו שלא מתענים קטנים מתחת לשמונה עשרה שנה, וקטנות מתחת לחמש עשרה שנה⁴²⁷.

מקרא מגילה בפורים – מחנכים את הקטנים ואת הקטנות שהגיעו לחינוך לשמוע קריאת מגילה בפורים⁴²⁸, ומנהג טוב הוא להביא את הקטנים והקטנות לשמוע מקרא מגילה⁴²⁹.

גדול השומע קריאת המגילה מן הקטן – יש אומרים, שלא יצא ידי חובתו⁴³⁰; ויש אומרים, שהקטן יכול להוציא גדולים ידי חובתם⁴³¹.

משלוח מנות ומתנות לאביונים – מצווה לחנך את הקטנים במשלוח מנות

יין של כוס ברכת המזון או של הבדלה בשבוע שחל בו תשעה באב, נוהגים לתת לתינוק לשתות, ואם אין תינוק, מותר בעצמו לשתות יין הבדלה⁴²⁰, ותינוק היינו מי שהגיע לחינוך אבל לא הגיע עדיין להתאבל על ירושלים⁴²¹. ולעניין הבדלה במוצאי תשעה באב שחל להיות ביום ראשון, ישתה בעצמו לכתחילה, ואין צריך לתת לקטן⁴²².

תשעה באב – אין לענות את הקטנים בצומות מדרבנן, כולל תשעה באב, ואפילו סמוך לפרקם⁴²³; ויש מי שכתב, שיש לחנך את הקטנים לצום בתשעה באב, ולא בשאר צומות⁴²⁴.

קטן האוכל בתשעה באב, אם חל הצום ביום ראשון, מותר לו לאכול מבלי שיבדיל תחילה, וישמע הבדלה במוצאי תשעה באב⁴²⁵.

סקל"ב. [428] ירושלמי מגילה ב ה; רמב"ם מגילה א א; טוש"ע או"ח תרפט א; מ"ב שם סק"ג. וראה ביאור הגר"א או"ח תרפט סק"א-ג. וראה עוד בנידון בשו"ת רמ"ע מפאנו סי' קיא; שו"ת חקרי לב חאו"ח סי' צד, וחיו"ד סי' קנב. [429] רוקח סי' רלו; טוש"ע שם ו. וראה מה שכתב במ"ב שם סק"ח, ובביאור"ל שם ד"ה מנהג. וראה עוד בילקוט יוסף, מועדים, הל' קריאת המגילה, סי"ד והע' כה-כו שם. וראה ביאור הגר"א על אסתר ט כח, ששמע ממנו שחיוב הקטן בקריאת מגילה הוא מעיקר הדין והתקנה של מרדכי ואסתר ולא רק מדין חינוך. וראה בנידון בשו"ת תשובות והנהגות ח"ג סי' רכט. [430] מגילה יט ב, מחלוקת; רמב"ם שם ב, וראה אור שמח שם; טוש"ע שם ב. [431] מאירי שבת כג א, בשם העיטור. וראה בפתח הדביר אות' יח-יט. וראה עוד בשיטות הפוסקים בנידון בשו"ת יביע אומר ח"ג חאו"ח סי'

בשו"ת נתיבות אדם שם. [420] רמ"א או"ח תקנא י. [421] מ"ב שם סק"ע. [422] מ"ב סי' תקנו סק"ג. וראה בס' ועלהו לא יבול ח"א עמ' קצו, שהגרש"ז אויערבאך נהג תמיד לשתות בעצמו את יין ההבדלה, גם בשבוע שחל בו תשעה באב. [423] שו"ת רמ"ע מפאנו סי' קיא; מג"א סי' תקנ סק"ב; חיי אדם סו י; חכמת אדם קנב יז; פרמ"ג או"ח סי' תקנ בא"א סק"ב, ובפתיחה כוללת ח"ב אות י. [424] ח"י חת"ס כתובות נא א ד"ה לתעניתא. וראה בשו"ת חקרי לב חיו"ד ח"ג סי' קנב, שמחנכים את הקטנים לשעות. [425] שו"ת ישועת משה (אהרונסון) סי' מ; שמירת שבת כהלכתה ח"ב פס"ב סמ"ה. וראה בשו"ת משנה הלכות ח"ז סי' לט. [426] חכמת אדם קנב יז. וראה מה שדנו בדבריו בס' מועדים וזמנים ח"ז סי' רנא; נטעי גבריאל דף קנא אות יב; שו"ת נתיבות אדם סי' יד אות ג. [427] ראה מג"א סי' תקעו סק"י; מ"ב שם

ומתנות לאביונים בפורים⁴³².

מהאיסור, לפי שלא יהיה כאן פרסום הנס⁴⁴³.

מותר לשלוח מנות בפורים על ידי קטן, אף על פי שאין בו דין שליחות⁴³³.

הכנסת אורחים — מצווה לחנך את הקטנים בהכנסת אורחים⁴⁴⁴.

השולח מנות לקטן — יש מי שכתב, שיצא ידי חובתו⁴³⁴; ויש מי שכתב, שלא יצא ידי חובתו⁴³⁵.

בענייני יורה דעה

שחיטה — קטן היודע לשחוט, כשר לשחיטה ואוכלים משחיטתו, והוא שגדול עומד על גביו⁴⁴⁵, והיינו קטן שיודע לאמן ידיו לשחיטה, אף על פי שאינו בקי בהלכות שחיטה, אבל אם אין יודע לאמן ידיו לשחיטה, אפילו גדול עומד על גביו וראה ששחט כהלכה, אין אוכלים משחיטתו⁴⁴⁶.

הנותן מתנות לאביונים לקטן, יצא ידי חובתו⁴³⁶.

חנוכה — קטן שהגיע לחינוך צריך להדליק נר חנוכה אם יש לו בית לעצמו⁴³⁷. יש אומרים, שקטן שהגיע לחינוך צריך להדליק אף בתורת מהדרים⁴³⁸; ויש אומרים, שאין חיוב לחנך את בנו להידור, רק לעצם המצווה⁴³⁹. ומכל מקום למהדרים מן המהדרים, שמוסיף והולך כל לילה, די שהקטן ידליק נר אחד לכל לילה⁴⁴⁰. יש אומרים, שהקטן אף יכול להדליק לאחרים להוציאם ידי חובתם⁴⁴¹; ויש חולקים⁴⁴².

הגדרת קטן לעניין זה — יש אומרים, שהוא מבן י"ג שנה ויום אחד⁴⁴⁷; יש אומרים, שמעל גיל זה הכל לפי חורפו ובקיאותו בדיני שחיטה⁴⁴⁸; ויש אומרים, שאין נותנים קבלה והיתר לשחיטה למי שהוא פחות מ"ח שנה⁴⁴⁹.

אין להניח לקטנים לשחק אצל נרות חנוכה, אף על פי שאין מצווה להפרישם

איסורי אכילה — יש אומרים, שקטן שהוא חולה שאין בו סכנה מותר להאכילו

[441] מאירי ור"ן שבת כג א, בשם העיטור; טוש"ע או"ח תרעה ג, בשם ויש מי שאומר; מג"א סי' תרפט סק"ד. [442] מאירי שבת שם; פ"ח או"ח תרעה ג. [443] לקט יושר עמ' 153, בשם מהרא"י. [444] אהבת חסד לבעל הח"ח ח"ג פ"ב. [445] סוכה מב ב; רמב"ם שחיטה ד ה; טוש"ע יו"ד א ה. וראה בט"ז שם סקכ"ז, ובשורת אגרות משה חלק יו"ד ח"א סי' ג ד"ה ובדבר, ושם סי' ה. [446] תוס' שם ד"ה והיודע; טוש"ע שם. [447] ב"י שם בשם העיטור; רמ"א שם. וראה בפת"ש שם סקי"א. [448] יש"ש חולין פ"א סי' א; ט"ז שם סקט"ז. [449] מרדכי;

כו. [432] פרמ"ג או"ח סי' תרצה בא"א סקי"ד. [433] שו"ת יהודה יעלה אסאד חאו"ח סי' רו; ח"י חת"ס גיטין כב ב; שו"ת דבר אברהם ח"א סי' יג אות ד; שו"ת נחלת בנימין סי' קלו. [434] ערוה"ש או"ח סוסי' תרצה. [435] בן איש חי פ"ר תצוה סט"ז. [436] בן איש חי, שם. [437] טוש"ע או"ח תרעו ב; מג"א שם סק"ח. וראה ערוה"ש שם ד. [438] רמ"א או"ח תרעה ג; לבוש שם; א"ר שם סק"ז. [439] מאירי שבת כג א; מג"א סי' תרעו סק"ח ובמחצה"ש שם; פרמ"ג או"ח סי' תרעא במשב"ז סק"א. וראה מ"ב סי' תרעו סקי"ג. [440] מ"ב סי' תרעה סקי"ד.

איסור מדרבנן⁴⁵⁰; ויש אומרים, שהדבר אסור⁴⁵¹.

גוי וישראל שמערים יין יחדיו, היין מותר בדיעבד, אבל אם המסייע היהודי היה קטן, היין אסור⁴⁵⁷.

אסור לתת לקטן לשחק עם חגב טמא חי, שמא ימות החגב ויאכלנו הקטן⁴⁵², אבל מותר לתת לקטן חגב טהור חי, ואין חוששים שמא יאכלנו חי, שאין זה דרכו של קטן⁴⁵³.

עבודה זרה — גוי קטן איננו יכול לבטל עבודה זרה של גוי⁴⁵⁸.

בשר בחלב — קטן עד שלוש שנים שאכל מאכלי בשר, מותר להאכילו מיד מאכלי חלב מבלי לשהות שש שעות, ומגיל שלוש שנים נהגו להמתין שעה אחת בלבד⁴⁵⁴. יש מי שכתבו, שכאשר הוא בן חמש או שש שנים, צריך לחנכו להמתין שלוש שעות, וכשהוא בן תשע או עשר, יש לחנכו להמתין שש שעות כמו גדול⁴⁵⁵.

כבוד אב ואם — קטן אינו חייב בכבוד אב ואם מן התורה, אלא רק מדרבנן מדין חינוך, כדרך שהוא פטור מן התורה משאר מצוות⁴⁵⁹.

הקפת פאת הראש — אסור לישראל גדול להקיף את פאת ראשו של קטן, ואם הקיף חייב מלקות⁴⁶⁰, ואף לאשה אסור להקיף פאת ראשו של קטן, ואיסור זה הוא מדרבנן⁴⁶¹, אבל מותר לקטן להיות ניקף על ידי גוי⁴⁶².

יין נסך — גוי קטן שאינו מזכיר עבודת כוכבים ומשמשיה, אינו אוסר יין במגעו אלא בשתייה⁴⁵⁶.

נוהגים שלא לספר קטן עד שיגיע לגיל שלוש שנים, כדי לחנכם אז במצות פאת הראש⁴⁶³.

ריש חולין; רמ"א שם. [450] כנה"ג הגהב"י יו"ד סי' פא אות נה. וראה שו"ת חקרי לב חאו"ח סי' טו. [451] ש"ך יו"ד סי' פא סקב"א; פר"ח שם סקב"א. וראה עוד בשו"ת מערכת הקו"ף כלל נא. [452] שבת צ ב, מחלוקת; פיהמ"ש ורע"ב שבת ט ז; פר"ח יו"ד סי' פה סק"ד. [453] שבת שם; פר"ח שם. [454] שו"ת שבט הלוי ח"ד סי' פד; אמת ליעקב להגרי" קמינצקי על יו"ד סי' פט; שו"ת יביע אומר ח"א חיו"ד סי' ד; שם ח"ג חיו"ד סי' ג. וראה שם סיכום שיטות רבים בנידון. [455] שו"ת חלקת יעקב ח"ב חיו"ד סי' טז-יח, ושם ח"ג סי' קמו; שו"ת יביע אומר שם ושו"ת יחיה דעת ח"ג עמ' קפו; שו"ת שבט הלוי שם; שו"ת תשובות והנהגות ח"א סי' תלה. וראה שם שכתב, שאין לדברים אלו מקור. [456] ע"ז נו א-ב; רמב"ם מאכלות אסורות יא ו; טושו"ע יו"ד קכד א. וראה בט"ז שם סק"א, בהגדרת קטן לעניין

זה. [457] תוס' ע"ז שם ד"ה הוה; טושו"ע שם קכה ג. [458] ע"ז מג א; רמב"ם ע"ז ח ט. [459] מנ"ח מ' לג. אמנם בשו"ת בשמים ראש סי' שכו וכסא דהרסנא סי' עג כתב שקטן חייב בכבוד אב ואם מן התורה, ומדריכים אותה לקיימה. וראה במנחת סולת מ' לג אות א, ובשו"ת מהרש"ם ח"ב סי' רכד אות יח, מה שכתבו בזה. [460] נזיר נו ב, מחלוקת; תוס' שבועות ג א ד"ה ועל; רמב"ם ע"ז יב א; טושו"ע יו"ד קפא ה. [461] נזיר שם; רמב"ם שם ה, וראה בהשגות הראב"ד שם ובנו"כ; טושו"ע שם ו. [462] רמ"א יו"ד שם ה; ביאור הגר"א שם סק"ח. [463] ראה אנציקלופדיה תלמודית, כרך י, ע' הקפת הראש, עמ' תקמו הע' 103, במקורות על פי הקבלה. וראה בס' ביצחק יקרא על שו"ע או"ח סי' תקלא ס"ב, שקטן שהגיע לגיל שלוש שנים בחול המועד, מותר לספר אותו אז, משום

כל אשה, ואפילו היא קטנה, שתבעוה להינשא ונתפייסה, צריכה לישב שבעה נקיים, מחשש לדם חימוד⁴⁶⁸.

יש מי שכתב, שמותר ליטול תינוק מידה של נידה⁴⁶⁹, אך חלקן על דבריו⁴⁷⁰.

נדרים — האב יכול להפר את נדריה של בתו הנערה⁴⁷¹. נערה המאורסה — אביה ובעלה מפירים את נדריה⁴⁷².

קטן או קטנה שהגיעו לעונת נדרים, היינו שנה אחת לפני גיל בגרותם, בקטן בן י"ב שנה ויום אחד, ובקטנה בת י"א שנה ויום אחד — נדריהם, שבועותיהם והקדשם נבדקים, ואם יודעים לומר לשם מי נדרו, לשם מי נשבעו, או לשם מי הקדישו — נדריהם נדר, שבועותיהם שבועות, והקדשם הקדש; קודם הזמן הזה — אפילו יודעים לשם מי נדרו, נשבעו או הקדישו, אין נדריהם נדר, ואין הקדשן הקדש; לאחר הזמן הזה, אפילו לא הביאו שתי שערות, ואפילו לא יודעים לשם מי נדרו או נשבעו — נדרם נדר, והקדשם הקדש, וזהו מופלא סמוך לאיש⁴⁷³.

נידה — קטנה שלא הגיע זמנה לראות דם ווסת היא פחותה מבת י"ב שנה ויום אחד, אף על פי שהביאה שתי שערות, או שלא הביאה שתי שערות אף על פי שהיא בת י"ב שנה ויום אחד⁴⁶⁴. קטנה כזו איננה חוששת לווסת, ואינה צריכה לפרוש סמוך לווסתה, ואף לא בשעת הווסת עצמה, כל זמן שלא קבעה לראות שלוש פעמים⁴⁶⁵.

חזקה בנות ישראל עד שלא הגיעו לפרקן הרי הן בחזקת טהרה, ואין הנשים בודקות אותן, משהגיעו לפרקן הרי הן בחזקת טומאה, ונשים בודקות אותן. אין בודקים אותן ביד, מפני שסורטים אותן וגורמים להן דימום, אלא הנשים סכות אותן בשמן מבפנים, ומקנחות אותן מבחוץ, והן נבדקות מאליהן, שסיכת השמן מביא את הדם אם הגיע זמנה לראות⁴⁶⁶.

כל הבעל את הבתולה, ואפילו היא קטנה שלא הגיע זמנה לראות ולא ראתה דם מימיה, בועל בעילת מצווה ופורש⁴⁶⁷.

תקפד-ה. [467] נידה סה ב; רמב"ם איסורי ביאה יא ח; טושו"ע יו"ד קצג א; שם אבהע"ז סג א. [468] נידה סו א; רמב"ם איסורי ביאה יא ט; טושו"ע יו"ד קצב א. [469] שו"ת תשב"ץ ח"ג סי' נח, וסי' רל. [470] ראה ערוה"ש יו"ד קצה ה; דרכ"ת שם סק"ט; שו"ת שבט הלוי ח"ב סי' צב. [471] במדבר ל ד-ו; כתובות מז א. [472] נדרים סו ב; שם עד ב; כתובות לט א; רמב"ם נדרים יא ט; טושו"ע יו"ד רלד ה. [473] נזיר כט ב; גיטין סה א; תמורה ב ב; נידה מה ב; רמב"ם נדרים יא א-ג (וראה משל"מ שם); שם ערכין א טו; טושו"ע יו"ד רלג א-ב. וראה רמב"ם נדרים שם, שמופלא סמוך לאיש שהקדשו

דהוי מקצת שמחה. [464] נידה ה א; רשב"א בתורת הבית הארוך בית ז שער ד; טור יו"ד רס"י קצ; שו"ע יו"ד קפט כז; ט"ז יו"ד סי' קפד סק"ה; ש"ך שם סק"א. אמנם ראה רש"י נידה ה א ד"ה אין חוששין, שמספיק שהיא בת י"ב שנה, אך דבריו נדחו ע"י הפוסקים דלעיל. [465] רשב"א בתורת הבית הקצר ריש שער ג; טושו"ע יו"ד קפד ג; רמ"א יו"ד קפט כח; ט"ז יו"ד סי' קפד סק"ו; ש"ך שם סק"ב; שו"ע הרב שם סק"ז. [466] נידה י ב, וברש"י שם; רמב"ם משכב ומושב ד ח. ופלא שלא ציין את שיטת הבדיקה, וצ"ע. וראה עוד פרטי הלכות ביחס לווסת בקטנה באנציקלופדיה תלמודית, כרך יא, ע' וסת, עמ'

רב, מכה אותו אביו או רבו וגוער בו, ומראה לו שהותרה שבועתו, כדי שלא יהא רגיל להקל ראש בשבועה⁴⁸².

תלמוד תורה — קטן פטור מתלמוד תורה, אבל אביו חייב ללמדו תורה, ואין האשה חייבת ללמדו תורה. החיוב ללמדו תורה חל משיתחיל לדבר, ואז מלמדו הפסוק 'תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב'⁴⁸³, ופסוק ראשון של קריאת שמע, וכשיהיה בן שלוש שנים שלימות, מלמדו אותיות התורה, ואחר כך מלמדו מעט מעט פסוקים עד שיהיה בן שש או בן שבע הכל לפי בוריו, ומוליכו אצל מלמד התנינות⁴⁸⁴.

לעניין בת — חייב האב ללמדו מצוות השייכות לה⁴⁸⁵, ובזמנו מצווה ללמדו תנ"ך ומוסרי חז"ל וכיו"ב לחיזוק האמונה⁴⁸⁶.

מילה — מעיקר הדין קטן כשור

קטנה שהגיעה לעונת נדרים⁴⁷⁴, או נערה, אביה מיפר נדריה כל זמן שלא נישאת, וכל זמן שלא בגרה⁴⁷⁵. נישאה — הבעל מיפר לה משתיכנס לחופה⁴⁷⁶.

בעל קטן אינו מיפר נדרי אשתו, ואפילו היא נשואה, לפי שאין לו אישות⁴⁷⁷, ואפילו הוא מופלא סמוך לאיש, אינו מיפר⁴⁷⁸.

שבועות — קטן שהשביע גדול, והגדול ענה אמן, הרי הוא חייב כאילו נשבע בעצמו⁴⁷⁹.

קטן שנשבע והוא יודע טעם השבועה, אף על פי שאינו חייב לקיים השבועה⁴⁸⁰, כופים אותו לעמוד בדבריו, יש אומרים, שהכוונה שהאב כופה עליו, ויש אומרים שבית דין הם הכופים⁴⁸¹, כדי לחנכו ולאיים עליו שלא ינהג קלות ראש בשבועות; ואם היה הדבר שנשבע עליו דבר שאין הקטן יכול לעמוד בו אלא אם כן נגרם לו נזק, כגון שנשבע שיצום זמן

[483] דברים לג ד. [484] סוכה מב א; רש"י אבות ה כא; רמב"ם תלמוד תורה א א, טוש"ע יו"ד רמה ה; רמ"א שם ח. וראה עוד ספרי עקב פיסקא מו. פרטים על שיטות ההוראה של קטנים, ופרטים בהלכות מלמדים סוכמו ברמב"ם הל' תלמוד תורה פ"ב, ובטוש"ע יו"ד סי' רמה. וראה משנה אבות ה כא — בן חמש שנים למקרא, בן עשר שנים למשנה, בן חמש עשרה לתלמוד, וראה במפרשים שם. וראה ביחס לגילים אלו בכתובות נ א, ובתוס' שם ד"ה שיהא וד"ה בר. וראה עוד תוס' ב"ב כא א ד"ה בבציר. וראה ב"ב כא א, שיהושע בן גמלא זכור לטוב שהיה הראשון שייסד בתי ספר בכל עיר ועיר ללמד תורה לילדים בני שש ושבע ואילך. [485] ס' חסידים סי' שיג. [486] ליקוטי הלכות להח"ח סוטה פ"ג; מאזניים למשפט (הגר"ז סורוצקין). סי'

הקדש וכו' הוא מן התורה, וראה רדב"ז שם; ראב"ד נזירות ב יג, ובנו"כ שם. וראה משל"מ נזירות ב יג, מי נידה להמהרש"ק נידה מה ב, ח"י החת"ס לנידה שם, שו"ת חת"ס חיו"ד סי' ט, שו"ת צפנת פענח ח"א סי' צח, ושו"ת הר צבי חיו"ד סי' קצב, אם מופלא סמוך לאיש שנדר יכול לשאול על נדרו. [474] ראה הערה קודמת. [475] נדרים ע א; נידה מז א; רמב"ם נדרים יא ו-ז; טוש"ע יו"ד רלד א. [476] נדרים עג ב, מחלוקת; רמב"ם שם ח; טוש"ע שם ב. [477] רמב"ם נדרים יב יד; טוש"ע יו"ד רלד כו. [478] ראה אור שמח על הרמב"ם שם. [479] רמב"ם שבועות ב א, וראה בכס"מ שם. [480] ראה נידה מה ב. [481] ראה מקורות רציונים ברמב"ם פרנקל. [482] רמב"ם שבועות יב ז, מדברי גאונים; רמ"א יו"ד רלג א.

למילה⁴⁸⁷.

הפסולים, פסל אותה מן התרומה אם היא בת כהן⁴⁹⁴.

גירות — גר קטן מטבילים אותו על דעת בית דין, שזכות היא לו להתגייר, וזכין לאדם שלא בפניו⁴⁸⁸.

קטן משהגיע לגיל של תשע שנים ויום אחד, פוסל ואינו מאכיל בתרומה⁴⁹⁵.

מזוזה — מחנכים את הקטנים לעשות מזוזה בבתיהם⁴⁸⁹. אבל קביעת המזוזה צריכה להיעשות על ידי גדול, ואם קטן קבע את המזוזה, צריך להסירה ולקובעה על ידי גדול⁴⁹⁰.

כהן קטן שעדיין לא ראה קרי, וקטנה שעדיין לא ראתה דם נידה, יכולים לאכול תרומת חוץ-לארץ⁴⁹⁶, וכן יכולים לאכול חלת חוץ לארץ⁴⁹⁷.

ישראל המאכיל תרומה את בנו הקטן פטור מחומש⁴⁹⁸.

תרומה — קטן לא יתרום תרומה⁴⁹¹, ובהגדרת הגיל של קטן לעניין תרומה — נחלקו תנאים, ונפסק כדעת האומר שהכוונה עד שיגיע לעונת נדרים, אבל משהגיע לעונת נדרים, תרומתו תרומה, ואפילו בתרומה מן התורה⁴⁹².

טומאת כהנים — הגדולים מזהירים על הכהנים הקטנים שלא ייטמאו⁴⁹⁹. יש אומרים, שהכוונה שלא יטמאו את הקטנים בידיים⁵⁰⁰; ויש אומרים, שהכוונה היא להפריש את הקטן מטומאה, אם הוא בא לטמא עצמו⁵⁰¹.

קטנה משהגיעה לגיל של שלוש שנים ויום אחד, ונישאת לכהן, תאכל בתרומה⁴⁹³, ואם בא עליה אחד מן

גיל הכהן הקטן לדין זה הוא אפילו

רמב"ם תרומות ו ג. [494] נידה מד ב; רמב"ם איסורי ביאה א יג; טוש"ע אבהע"ז ו ט, ושם ז י. [495] נידה מה א; תרומות ח יא. [496] בכורות כז א; רמב"ם תרומות ז ט. [497] רמב"ם ביכורים ה י; טוש"ע י"ד שכב ה; רמ"א או"ח תנוז ב, ורמב"ם שם סק"ב. [498] משנה תרומות ז ג; רמב"ם תרומות י יא. וראה בתוס' רעק"א למשניות שם. [499] תוי"כ ויקרא כא א; יבמות קיד א; רא"ש ריש הל' טומאה. [500] רמב"ם אבל ג יב; רמב"ם עה"ת ויקרא שם; שו"ת הרשב"א ח"א סי' קכח; רמ"א י"ד שעג א; מ"ב ושעה"צ רס"י שמג. וראה עוד בשו"ת אחיעזר ח"ג סי' סה אות ו; מנ"ח מ' רסג סק"ד. [501] מאירי יבמות שם; טור י"ד שם; ב"ח י"ד שם. וראה עוד בשו"ת ר"א מזרחי סי' עט-פ; שו"ת נובי"ת חאו"ח סי' א; בית הלוי ח"א סי' טו אות ב.

מב. [487] רמב"ם מילה ב א; טוש"ע י"ד רסד א. וראה ע' מילה הע' 421. [488] כתובות יא א; רמב"ם איסורי ביאה יג ז; טוש"ע י"ד רסח ז. וראה באריכות הלכות שונות בגיור קטן באנציקלופדיה תלמודית, כרך ו, ע' גרות, עמ' תמד ואילך. וראה עוד על הליכי גרות בקטנים בשו"ת בנין אב ח"א סי' מב. [489] ברכות יז ב; רמב"ם תפילין ה י; טוש"ע י"ד רצא ג. אמנם ראה בס' העיטור הל' תפילין חלק ז, ומאירי ברכות שם, שאין חיוב חינוך קטן במזוזה. [490] שו"ת ציץ אליעזר ח"ד סי' עה אות א; שם ח"י"ח סי' לג אות ו. [491] תרומות א א; נידה מו ב; רמב"ם תרומות ד ב; טוש"ע י"ד שלא ל. [492] נידה שם; ירושלמי יבמות יג ב; רמב"ם תרומות ד ה; טוש"ע י"ד שלא לג. אמנם ראה ביאור הגר"א י"ד שם סקע"ח, שפסק כדעת הסובר עד י"ג שנה. [493] נידה מד ב;

קטן שלא הגיע לחינוך⁵⁰², ואפילו אינו בר הבנה⁵⁰³, ואפילו תינוק בן יומו⁵⁰⁴.

עגמת נפש, שיככו הרואים, וירבו בכבוד המת, ולא מפני שהוא אבל⁵¹¹.

כהן קטן הוזהרו הגדולים שלא לטמאו אף לקרובים, והרי הם כרחוקים אצלו⁵⁰⁵. יש אומרים, שמותר לכהן קטן להיטמא לקרוביו כגדול מדין חינוך⁵⁰⁶, ויש מי שהסתפק בדין זה⁵⁰⁷.

מי שהיה קטן בשעת מיתה של קרוב שחייב להתאבל עליו, והגדיל תוך שבעה — יש אומרים, שהוא פטור, מכיוון שלא חלה עליו אבלות בשעת קבורה⁵¹²; ויש אומרים, שמקיים אבלות שבעה ושלושים משהגדיל⁵¹³.

בעניין כהן קטן הזקוק להיכנס לבית חולים, שיש שם ספק טומאת מת — יש מי שכתב, שמותר לגדול להביאו לפתח בית החולים, ומשם מוטב שייכנס לחדרו של הרופא על ידי גוי, או על ידי קטן אחר, ורק אם הוא מפחד, מותר לגדול להכניסו, אבל בכל מקרה אסור לאביו או לאחיו הגדולים להכניסו לבית החולים. וכל זה דווקא אם אין חשש סכנה, אבל במקום סכנה, הכל מותר⁵⁰⁸.

אין קטן נחשב לגדול הבית לעניין אבלות, אלא אם כן הגיע למצוות, שהוא בן י"ג שנה, שחלה עליו אבלות⁵¹⁴.

הספד — אין מספידים את הקטנים, ולעניין זה גיל קטן בבני עניים ובבני זקנים הוא חמש שנים, ובבני עשירים בני שש, אחד זכרים ואחד נקבות⁵¹⁵.

אבלות — קטן שמת אחד מקרוביו שחייבים להתאבל עליהם, אינו נוהג אבלות, שאין אבלות בקטן⁵⁰⁹. וכן אין מחנכים קטן לאנינות⁵¹⁰. אבל מקרעים את כסותו של אבל קטן שהגיע לחינוך מפני

צידוק הדין וקדיש — יש מי שכתבו, שאומרים על תינוק משעברו עליו שלושים יום⁵¹⁶, ומחזיקים יארציט שלו, ומדליקים עליו נר נשמה⁵¹⁷; יש מי שכתב, שאומרים רק על קטן מבן י"ב

[502] ב"ח אר"ח סי' שמג. [503] מג"א שם סק"ב. [504] פרמ"ג שם במשב"ז סק"א. [505] מנ"ח מ' רסד; שו"ת ושב הכהן סוסי' נו. [506] שו"ת חקרי לב חיו"ד סוסי' קמה; שו"ת אחיעזר ח"ג סי' פא אות ו. [507] שו"ת ושב הכהן שם. [508] הגר"ח פ' שיינברג, מוריה, אלול תשמ"ד, עמ' 60. [509] מו"ק יד ב; מרדכי מו"ק סי' תתע. וראה באנציקלופדיה תלמודית, כרך טז, ע' חנוך, עמ' קצג-ד, במחלוקת הפוסקים אם מחנכים קטן לאבלות אם לאו. וראה עוד בנידון בשו"ת אגרות משה חיו"ד ח"ב סי' יא. [510] ראה שד"ח מערכת אנינות אות יד. [511] מו"ק יד ב; רמב"ם אבל ח ד, וברדב"ז שם;

רמב"ן תורת האדם, ענין הקריעה; טושו"ע יו"ד שם כז. וראה עוד ב"ח ופרישה שם סקמ"ז; מנ"ח מ' רסד אות ט; שו"ת יביע אומר ח"ז חיו"ד סי' כט. [512] רא"ש סוף מו"ק; טושו"ע יו"ד שצו ג. וראה באריכות בשו"ת יביע אומר שם. [513] ט"ז שם סק"ב, בשם מהר"ם מרוטנברג. [514] טושו"ע יו"ד שעה ב, בשם יש מי שאומר. [515] שמחות פ"ג; מו"ק כד ב, מחלוקת; רמב"ם אבל יב ט; טושו"ע יו"ד שמד ד. ובטעם ההבדל בין עשירים לעניים ראה רש"י ור"ן מו"ק שם; תורת האדם ענין ההספד; ט"ז וש"ך שם סק"ב. [516] המחבר יו"ד שם; ש"ך שם סק"ג. וראה שערי הלכה ומנהג ח"ג סי' קמב. [517] שו"ת

חודש⁵¹⁸; ויש שכתבו שאין אומרים קדיש אלא על ילד מבן י"ג שנים ומעלה⁵¹⁹. יש שפקקו אם אב אומר קדיש על בנו, וכתבו שמעיקר הדין אינו אומר, אך נהגו שהאב אומר קדיש על בנו⁵²⁰.

הזכרת נשמות — קטן שמת כשהוא פחות מ"ג שנים — יש נוהגים שלא להזכיר נשמתו, לפי שאינו בן עונשין⁵²¹; ויש נוהגים להזכיר⁵²².

דין קטן המאבד עצמו לדעת — ראה בערך אבוד עצמו לדעת.

עולם הבא — נחלקו אמוראים בשאלה קטן מאימתי בא לעולם הבא: אחד אומר משעה שנולד, אחד אומר משעה שסיפר, אחד אומר משעה שנזרע, ואחד אומר משעה שיאמר אמן⁵²³. משעה שנזרע — היינו משעה שנקלט הזרע במעי אמו, ואפילו הפילה ונמחה, יש לו חלק לעולם הבא⁵²⁴.

עוד נחלקו אמוראים אם קטני בני רשעי ישראל באים לעולם הבא, ומכל מקום כולם מסכימים שקטני בני רשעי

עכו"ם אינם באים לעולם הבא⁵²⁵.

קבורה — כל שישן עמו בחייו, נקבר עמו כמותו, ולכן מותר לקבור איש עם בתו הקטנה, ואשה עם בנה הקטן, ועם בן-בנה הקטן⁵²⁶.

אבלות — שונות — אבל שיש לו בנים קטנים, אין לו לבטלם מלימודם⁵²⁷, ומותר לכבס את בגדיהם⁵²⁸.

מי שמתה אשתו אסור לו לשאת אשה אחרת עד שיעברו עליו שלושה רגלים, אבל אם יש לו בנים קטנים, מותר לארס ולכנוס מיד אשה אחרת, אבל אסור לו לבוא עליה עד שלושים יום⁵²⁹.

בענייני אבן העזר

נישואי קטן — אסור להשיא אשה לקטן, שזה כמו זנות⁵³⁰. אבל מצות חכמים להשיא אדם בניו ובנותיו סמוך לפרקן, שלא יבואו לידי זנות או הרהור⁵³¹.

נישואי קטנה — לא ישא אדם קטנה

בש"ך שם סק"ג. [527] טושו"ע יו"ד שפד ה. [528] שם שפט ב. [529] מו"ק כג א; רמב"ם אבל ו ה; טושו"ע יו"ד שצב ב. [530] יבמות סב ב; סנהדרין עו ב; רמב"ם איסורי ביאה כא כה; טושו"ע אבהע"ז א ג. אמנם ראה מכילתא שמות כא י — חייב אדם להשיא את בנו קטן; ובס' חסידים סי' תתרפד וסי' תתשמח — מצווה לאדם כשהוא בקטנותו שיקח אשה, וישיא בניו כשהם קטנים. ואולי הכוונה בכל אלו סמוך לפרקן, וכדלקמן בהערה הבאה. [531] יבמות סב ב; סנהדרין עו ב; רמב"ם איסורי ביאה כא כה; טושו"ע אבהע"ז א ג. וראה בביאור הגר"א

ויצבר יוסף סי' כא. [518] רמ"א שם. [519] שד"ח מע' אבלות כלל קנא וכלל ריב; הגרצ"פ פרנק, הובאו דבריו בשו"ת ציץ אליעזר ח"ז סי' מט פ"ו, ובשערי הלכה ומנהג שם. [520] שו"ת נובי"ת חאו"ח סי' ח; שו"ת שבות יעקב ח"ב חיו"ד סי' צג; שו"ת ציץ אליעזר חכ"ב סי' יז. [521] ראה עיקרי הד"ט סי' לו אות יא; פחד יצחק ע' השכבה; שד"ח אבלות כלל ריב. [522] גשר החיים ח"א פל"א. [523] סנהדרין קי ב. [524] רש"י שם ד"ה משעה שנזרע. [525] סנהדרין שם. וראה עוד בירושלמי שביעית סוף פ"ד. [526] טושו"ע יו"ד שסב ג. וראה

שאינה ראויה להוליד, משום ביטול פריה ורביה⁵³².

שלושת חודשי הבחנה – גם קטנה שנתגרשה או שנתאלמנה, אף על פי שלא היתה ראויה ללדת, צריכה להמתין שלושת חודשי הבחנה לפני שתינשא לאחר, אבל קטנה שממאנת, אינה צריכה להמתין שלושת חודשי הבחנה⁵³⁹.

עגונה – באופן כללי אין עדות קטן מועילה להתיר עגונה כאשר הוא מעיד שמת בעלה, אבל אם שמע מן התינוקות כמספרים סיפור ואומרים "עכשיו באנו מהספד פלוני, כך וכך ספדנים היו שם ופלוני החכם, ופלוני עלה אחר מיטתו, כך וכך עשו במיטתו", הרי זה מעיד מפיהם על פי דברים אלו וכיוצא בהם, ומשיאים את אשתו⁵⁴⁰.

יוחסין – נאמן התינוק לומר כך אמר לי אבא, משפחה זו כשרה ומשפחה זו פסולה⁵⁴¹. ונחלקו הפוסקים אם הכוונה שהקטן נאמן להכשיר משפחה שהיתה מוחזקת פסולה⁵⁴², או שהוא נאמן רק לעניין אכילת תרומה של דבריהם בלבד, אבל לא לעניין יוחסין⁵⁴³.

ביאה בקטן ובקטנה – בעילה לעניין איסורי ביאה השונים מוגדרת בנקבה מבת שלוש שנים ויום אחד, ובזכר מבן תשע שנים ויום אחד. גדול הבא על קטנה מבת שלוש שנים ויום אחד, או קטן בן תשע שנים ויום אחד הבא על גדולה, הגדול או הגדולה חייבים מיתה, או כרת, או מלקות, בהתאם לדרגת איסורי העריות, והקטן או הקטנה פטורים⁵³³. וכן לעניין הגדרת זנות, הגיל בקטנה הוא החל מבת שלוש שנים ויום אחד, ובקטן החל מגיל תשע שנים ויום אחד⁵³⁴. ויש מי שכתב, שאף שבפחותה מבת שלוש שנים אין זו ביאה, אבל מכל מקום יש בזה איסור מדרבנן⁵³⁵. וקטן פחות מבן תשע שנים ויום אחד שבא על אשה גדולה, אין היא נאסרת על בעלה⁵³⁶.

אין איסור הוצאת זרע לבטלה אם משמש עם קטנה, אף על פי שאינה ראויה ללדת, מפני שמשמש כדרך כל הארץ⁵³⁷.

שבויה – קטנה מבת שלוש שנים

שם סקי"ב. [537] רמ"א אבהע"ז כג ה. וראה עוד בנידון בע' זרע הע' 186. [538] כתובות יא ב; רמב"ם איסורי ביאה יח ג; טוש"ע אבהע"ז ז א. [539] יבמות לד ב; שם מב ב; רמב"ם גירושין יא כ-כב; טוש"ע אבהע"ז יג א.ו. [540] יבמות קכא ב; רמב"ם גירושין יג ח-ט; טוש"ע אבהע"ז יז יג. וראה עוד באוצה"פ שם. [541] כתובות כח ב; רמב"ם עדות יד ג; טוש"ע חו"מ לה ו. [542] ראב"ד, מובא בר"ן כתובות שם; ב"י וב"ח בדעת הטור. וכן משמע בשו"ע שם. וראה חו"א אבהע"ז סי' ב סקכ"ו. [543] ר"ן כתובות שם, ושכן משמע דעת

שם סקי"ו, ובאוצה"פ שם. [532] נידה יג ב, ורש"י שם; רמב"ם אישות טו ז, ובמ"מ שם (וראה גם גירושין יא א, איסורי ביאה כא יח); טוש"ע אבהע"ז כג א. [533] נידה מד א; רמב"ם איסורי ביאה א יג, יח; רמ"א אבהע"ז כ א. [534] נידה מד ב, מה א; רמב"ם איסורי ביאה יח ו, ותרומות ח יא; טוש"ע אבהע"ז ו ט. וראה סנהדרין סט ב, במחלוקת ב"ש וב"ה בקטן בן שמונה שנים. וראה בשו"ת הרשב"א ח"א סי' אלף רלא, שדחה שיטת השואל לעשות זונה גם פחותה מבת ג' שנים. [535] שו"ת רעק"א סי' קעב. [536] רמ"א אבהע"ז כ א. וראה באוצה"פ

דין קטנה לעניין מניעת הריון — ראה ערך מניעת הריון.

קידושין — יש אומרים, שבקטנה פחות מבת שלוש שנים ויום אחד, אין חופתה חופה, כיוון שאינה ראויה לביאה כלל⁵⁴⁷; ויש אומרים, שחופתה חופה⁵⁴⁸.

קטנה משהגיעה לגיל שלוש שנים ויום אחד מתקדשת בביאה⁵⁴⁹.

האב מקדש את בתו כל זמן שהיא קטנה או נערה, וקידושיה לאביה, וכן הוא זכאי במציאתה, ובמעשי ידיה, ובכתובתה⁵⁵⁰.

זכאי האב לקדש את בתו הקטנה או הנערה גם שלא לדעתה⁵⁵¹, אבל חכמים אסרו לקדש את בתו קטנה עד שתגדל ותאמר בפלוני אני רוצה⁵⁵². וכתבו הפוסקים, שאין זה איסור ממש, אלא שאין ראוי לעשות זאת⁵⁵³. אמנם כאשר הנסיבות מחייבות, יש שהתירו גם נישואי

נשיקה וחיבוק — מותר לאב לחבק את בתו ולנשקה, ותישן עמו בקירוב בשר, וכן האם עם בנה, כל זמן שהם קטנים; הגדילו ונעשה הבן גדול והבת גדולה עד שיהיו שדים נכוננו ושערך צמח, זה ישן בכסותו, והיא ישנה בכסותה; ואם היתה הבת בושא לעמוד ערומה בפני אביה, או שנישאת, או שנתקדשה, וכן אם האם בושא לעמוד ערומה בפני בנה, ואף על פי שהם קטנים, אין ישנים עמהם אלא בכסותם⁵⁴⁴.

רווק מלמד תינוקות — מי שאין לו אשה לא ילמד תינוקות, מפני שאמותיהם של הבנים באות לבית הספר, ונמצא מתגרה בנשים; וכן אשה לא תלמד קטנים, מפני שאבותיהם באים לבית הספר, ונמצאו מתיחדים עמה⁵⁴⁵.

ייחוד — אין איסור ייחוד עם קטנה שהיא פחות מבת שלוש שנים ויום אחד, ועם קטן שהוא פחות מבן תשע שנים ויום אחד⁵⁴⁶.

ז, שלדעתו לדברי הכל אין חופתה חופה, עיי"ש. [549] נידה מד ב; רמב"ם אישות ג יא; טוש"ע לו א. [550] קידושין מא א; כתובות מו ב; רמב"ם אישות ג יא; טוש"ע אבהע"ז לו א. וראה באריכות במשל"מ אישות שם, בענין אב שקידש בתו כשהיא קטנה מבת שלוש שנים ויום אחד. וראה פרטי דינים רבים בקידושי קטנה בטוש"ע שם סי' לו. [551] כתובות מ ב; קידושין מא א, סד א; רמב"ם אישות ג יא; טוש"ע אבהע"ז לו א. [552] קידושין מא א; רמב"ם אישות ג יט, י טז; טוש"ע אבהע"ז לו ח, נו ד. [553] רמב"ם שם, וראה כס"מ אישות י טז, שאף שלשון הגמרא היא איסור, הרי לדעת הרמב"ם אין בזה איסור אלא שאין ראוי לעשות כן. וראה גם בשו"ת התשב"ץ, חוט המשולש, ח"ד סי' יט.

הרמב"ם. וראה ברכ"י חו"מ שם אות ד, שכן משמע דעת הר"ף והרא"ש שהשמיטו דין זה. [544] קידושין פ ב; רמב"ם איסורי ביאה כא ז; טוש"ע אבהע"ז כא ז. וראה שם בהגדרת גיל הבן והבת לעניין זה. [545] קידושין פב א, מחלוקת; רמב"ם איסורי ביאה כב יג; טוש"ע אבהע"ז כב כ; שם יו"ד רמה כ-כא. וראה בשו"ת ציץ אליעזר ח"ו סי' מ פכ"ז, ושם ח"י"ד סי' צז ביחס לשיטות הפוסקים בגדרי דין זה, ובעיקר ביחס למתכונת בתי הספר שבימינו. [546] רמב"ם איסורי ביאה כב י; טוש"ע אבהע"ז כב יא. [547] רש"י סנהדרין נה ב ד"ה אוכלת, ושם סט א ד"ה נשאת; שיטמ"ק כתובות ד א, בשם הרמב"ן. [548] משל"מ אישות ג יא, בדעת התוס' והרשב"א. וראה חופת חתנים סע'

קטנה⁵⁵⁴. ומכל מקום גם מדין תורה אסור לאב למסור את בתו שלא לשם אישות, בין בשכר ובין בחינם⁵⁵⁵.

גיל נישואין — במשך הדורות מצינו תקנות ומנהגים שונים ביחס לגיל נישואי קטנה. למשל, הרב שלמה עבדאללה תיקן בירושלים בשנת הת"ץ, שלא תנשא אשה פחותה מבת י"ב שנה⁵⁵⁶. אמנם היו שהערימו על התקנה, ויצאו מחוץ לחומות ירושלים וקידשו קטנה מבת י"ב שנה⁵⁵⁷. בתימן הוצרכו לחתן קטנות יתומות, כדי שלא יחטפום המוסלמים לשמד⁵⁵⁸.

הרבנות הראשית לישראל, בתקנותיה משנת תש"י, תיקנה שאסור לשאת קטנה מתחת לגיל שש עשרה שנה⁵⁵⁹.

האב נאמן לאסור את בתו מן התורה⁵⁶⁴.

אב שאמר שקידש את בתו הקטנה, וגירשה כשהיא קטנה, והרי היא קטנה, נאמן לפוסלה מהכהונה; ואם אמר שקידש אותה וגירש אותה כשהיא קטנה, ועכשיו היא גדולה, אינו נאמן; ואם אמר נשבית ופדיתיה, בין שהיא קטנה בין שהיא גדולה, אינו נאמן⁵⁶⁵.

קידושי אב — קטנה שהשיאה אביה, אם נתאלמנה או נתגרשה בחיי האב, הרי היא ברשות עצמה, ואף על פי שהיא עדיין קטנה, כיוון שנישאת אין לאביה בה רשות לעולם⁵⁶⁰.

נתקדשה כשהיא קטנה או נערה שלא

קטנה שקידשה או שהשיאה אמה או אחיה — מן התורה אין קידושי קידושי, אך חכמים תקנו לה קידושי, כדי שישארה ולא תצא לזנות, ואם מיאנה לאחר זמן ואמרה אי אפשי באיש זה, יוצאת ומותרת לכל אדם, ואינה צריכה הימנו גט⁵⁶⁶.

שם; שו"ת רשב"א סי' אלף ריט; שו"ת ריב"ש סי' קצג. [563] רי"ף קידושין שם; שאילתות שאילתא נט; בה"ג סוף הלכות קידושין; רמב"ם וטושו"ע שם. וראה באריכות בנו"כ הרמב"ם והשו"ע בשיטות השונות בנידון. [564] קידושין סד א; כתובות כב א; רמב"ם אישות ט י; טושו"ע אבהע"ז לו כא. [565] קידושין סד א; רמב"ם איסורי ביאה יח כד; טושו"ע אבהע"ז לו כו-כו; טושו"ע שם ז ח. [566] יבמות קו ב; שם קיב ב; רמב"ם אישות ד ז; שם יא ו; טושו"ע אבהע"ז מג ב; שם קנה א-ב. וראה רש"י ברכות כז א ד"ה שממאנין. וראה פרטי דינים של מיאון בקטנה ברמב"ם גירושין פ"א, ובטושו"ע אבהע"ז סי'

[554] ראה תוס' קידושין מא א ד"ה אסור. [555] ויקרא יט כט, ובתור"כ שם; סנהדרין עו א. [556] ראה שו"ת יוסף אומץ סי' ק. [557] ראה בספרו של א.ח. פריימן, ספר קידושין ונישואין, עמ' רעו-ז. [558] ראה בספר הליכות תימן, עמ' 292. [559] תחוקה לישראל על פי התורה, ח"ג, עמ' 169-168. וראה עוד על תקנות שונות להגבלת גיל הנישואין של קטנה במאמרו של ז. וורהפטיג, תחומין, טו, תשנ"ה, עמ' 106 ואילך. [560] כתובות מג ב; קידושין מד ב; רמב"ם אישות ג יב; טושו"ע אבהע"ז לו ג, נה ז. [561] קידושין מד ב, מחלוקת; רמב"ם אישות ג יג; טושו"ע אבהע"ז לו ד, יא. [562] ר"ן קידושין

בקטנותו אין לה, ואינה גובה כתובתה אלא מבני חורין ולא מנכסים משועבדים שנמכרו בקטנותו⁵⁷².

קטן שהשיאו אביו, כתובתה קיימת, שעל מנת כן קיימה, והיינו דווקא עיקר כתובה — מנה או מאתיים, אבל לא תוספת כתובה⁵⁷³.

מזונות — האב חייב במזונות בניו
ובנותיו הקטנים, עד שיהיו בני שש⁵⁷⁴, וכופים אותו על כך⁵⁷⁵, וחייב זה חל עליו אפילו בא על הפנויה בזנות וילדה, ואפילו מתה האשה⁵⁷⁶; ויש מי שכתב, שחייב המזונות הוא מדין תנאי הכתובה, ומגדרי חיוב מזונות האשה, ולכן אם מתה האשה, פטור ממזונות הילדים⁵⁷⁷.

יש אומרים, שחייב לזון את בניו הקטנים פחות מבני שש, אפילו יש להם נכסים שנפלו להם מבית אבי אמם⁵⁷⁸; ויש אומרים, שבמקרה כזה אין כופים אותו⁵⁷⁹.

בעיר וילנא בהסכמת הגר"א; ערוה"ש אבהע"ז מג ח, שבהסכמת הגר"א הותרו כל הקטנים שנישאו בלא גט. [571] כתובות יא א-ב; רמב"ם אישות יא ג; וטו"ש אבהע"ז סז ד. [572] כתובות צ א, ובחי' הרשב"א שם; רמב"ם אישות יא ז; טו"ש אבהע"ז סז יא. [573] כתובות צ א; רמב"ם אישות יא ז; וטו"ש אבהע"ז סז יא. וראה תוס' סנהדרין עו ב ד"ה סמוך. [574] כתובות מט ב; שם סה ב; רמב"ם אישות יב יד; וטו"ש אבהע"ז עא א. [575] תוס' כתובות סה ב ד"ה אבל; ח"מ שם סק"א. [576] וטו"ש אבהע"ז שם ד; ב"ש שם סק"א. [577] ר"ן כתובות שם. [578] רא"ש כתובות פ"ד סי' תד; וטו"ש אבהע"ז עא א. [579] שו"ת הרשב"א ח"ב סי'

קידושי קטן — קטן שקידש או נשא אשה, אינו כלום, שלא תיקנו לו חכמים נישואין, כי הוא יגיע לידי נישואין מן התורה כשיגדל⁵⁶⁷, ואפילו שלח לה סבלונות לאחר שהגדיל, אינה מקודשת, שמחמת קידושין ראשונים שלח⁵⁶⁸.

יש מי שכתב, שקטן שקידש לו אביו אשה, קידושו קידושין⁵⁶⁹, אך הכרעת רוב הפוסקים שלא כדעה זו⁵⁷⁰.

כתובה — קטנה פחותה מבת שלוש שנים ויום אחד שנבעלה, אפילו בא עליה גדול, אם נישאה אחר כך, כתובתה מאתיים; וקטן פחות מבן תשע שנים ויום אחד שבא על הגדולה, אם נישאה אחר כך כתובתה מאתיים; ודווקא שלא הסיר בתוליה, אבל אם הסיר בתוליה, כתובתה מנה⁵⁷¹.

קטן אפילו בן תשע שנים ויום אחד שנשא אשה, אין לה כתובה; ואם הגדיל, ובא עליה לאחר שהגדיל, יש לה עיקר כתובה, אבל תוספת כתובה שכתב לה

קנה. [567] יבמות קיב ב; רמב"ם אישות יא ו; וטו"ש אבהע"ז מג א. וראה במשל"מ שם, שהסתפק בקטן שקידש ואמר הרי את מקודשת לי לאחר שאגדיל, עיי"ש באריכות. וראה מה שכתב בנידון בשו"ח, מערכת המ"ם, כלל קסא, ד"ה והנה. [568] קידושין נ ב; רמב"ם אישות ד כ; וטו"ש אבהע"ז מג א. [569] ר"י בר ברזילי, מובא בראב"ן בסוף הספר, במהרי"ק שורש לב, ובמשל"מ גירושין ו ג. וראה מה שכתבו על שיטתו בשו"ת מהרי"ט ח"ב האבהע"ז סי' מא; שו"ת נובי"ק האבהע"ז סי' סב; שו"ת שאגת אריה הוספות לסי' א; שו"ת ציץ אליעזר ח"א סי' פג. [570] ראה בס' רביד הזהב, מובא בפת"ש אבהע"ז סי' מג סק"א, וכן נעשה מעשה

מבני שש ומעלה יש חיוב על האב לזון בניו ובנותיו מתקנת חכמים (תקנת אושא), ואין כופים על כך, אבל מכלימים אותו ומכריזים עליו בציבור שהוא אכזרי⁵⁸⁰. ואם הוא אמיד, אף כופים אותו לפרנס את ילדיו⁵⁸¹.

כמו כן חייב האב לתת לבניו ובנותיו הקטנים מבני שש כסות המספקת להם, וכלי תשמיש, ומדור לשכון בו, ואינו נותן להם לפי עושרו אלא כפי צרכן בלבד⁵⁸².

בזמנינו עשתה הרבנות הראשית לישראל תקנה המחייבת את האב לפרנס את בניו ובנותיו הקטנים עד גיל חמש עשרה שנה בחיוב משפטי גמור, ובכל דרך של כפיה⁵⁸³. אכן, בהבדל מתקנת אושא שעד גיל שש כופים את האב לזון את בניו ובנותיו גם אם נפלו להם נכסים ממקום אחר⁵⁸⁴, החליטה הרבנות הראשית לא לכפות במצב כזה עד גיל חמש עשרה⁵⁸⁵. תקנה זו איננה מבוססת על החיוב המוסרי מדין צדקה, אלא היא יוצרת חובה משפטית עצמאית גמורה, אשר איננה נובעת מדיני צדקה כלל, ואיננה מוגבלת על ידי ההיקף המצומצם של דיני צדקה⁵⁸⁶. תקנה זו של הרבנות הראשית הביאה למבוכה רבה בפסקי הדין

של בתי הדין בישראל, יש שחייבו בהתאם לתקנה זו, יש שהתעלמו ממנה לחלוטין, יש שחייבו מדין צדקה, ויש שאף הציעו להעלות את גיל החיוב לשמונה עשרה שנה⁵⁸⁷. מועצת הרבנות הראשית בישיבתה מיום ט תמוז תשל"ו, החליטה שלאור הנסיבות המוסריות, החינוכיות והכלכליות בזמננו יש להעלות את גיל חיוב האב למזונות ילדיו עד גיל שמונה עשרה שנה. אולם הרב הראשי דאז, הגר"ע יוסף, הסתייג מההחלטה, ועקב אי-אישורו היא לא התקבלה⁵⁸⁸.

בני זוג שמתגרשים, ויש להם ילדים קטנים, אם הם גדולים מבני שש שנים, יכול האב לומר שאם הם אצלו, יתן להם מזונות, ואם הם אצל אמם, לא יתן להם מזונות⁵⁸⁹, ואפילו כאשר האם רוצה לזון אותם, יכול האב לעכב, ואם הקטנים אינם רוצים להיפרד מאמם, יכול האב לומר שכיוון שאינם שומעים להיות אתו, אין עליו לפרנסם⁵⁹⁰, ויש מי שכתב, שמעל גיל שש שנים יכול האב לדרוש שהקטנים יעברו אליו⁵⁹¹. ואם הם פחות מבני שש שנים – יש מי שכתב, שאין מפרישים אותם מהאם⁵⁹², ולדעה זו יש מי שכתבו, שהיינו דווקא אם בני הזוג נשארים לגור באותה עיר, אבל אם האב גר בעיר אחרת,

שצא. [580] כתובות מט ב; רמב"ם אישות יב יד-טו, ומתנות עניים ז י; טוש"ע אבהע"ז שם, וי"ד רמח א. [581] ב"ב קעד ב; רמב"ם מתנות עניים שם; טוש"ע י"ד רנא ד. [582] רמב"ם אישות יג ו; טוש"ע אבהע"ז עג ו. [583] תקנות הרה"ר לישראל, תש"ד, פורסם בספר תחוקה לישראל על פי התורה, ח"ג, עמ' 127-128. [584] כדעת הרא"ש, לעיל הע' 578. [585] כדעת הרשב"א, לעיל הע' 579. [586] בית הדין הרבני הגדול (הדיינים עזיאל,

הרצוג, ולקובסקי), תש"ז – פורסם באוסף פסקי דין (וורהפטיג), עמ' קנ. וראה עוד בשו"ת משפטי עזיאל אבהע"ז ח"א סי' ב; שו"ת ישכיל עבדי ח"ד אבהע"ז סי' טו. [587] ראה פד"ר, יא, עמ' 215, ביה"ד הרבני בחיפה, תיק תשל"ח/2490. וראה סיכום פסקי הדין בנידון במאמרו של ז. וורהפטיג, תחומין, טו, תשנ"ה, עמ' 101 ואילך. [588] וורהפטיג, שם. [589] טוש"ע אבהע"ז פב ז. [590] ח"מ שם סק"ט; ב"ש שם סק"ח. [591] שו"ת מבי"ט ח"א סי' קסה. [592] רמב"ם

מתה תחתיו — יירשנה⁶⁰¹. אבל אם קידשה אביה, ונישאת שלא לדעת אביה, אם מתה, אין הבעל יורשה, אלא אם כן רצה האב בנישואיה⁶⁰².

גירושין — קטנה היודעת לשמור את גיטה — מתגרשת; ושאינה יודעת לשמור את גיטה — אינה מתגרשת. הגדרת קטנה לעניין זה הוא כל שמבחנת בין גיטה לדבר אחר, היינו שנותנים לה צרור אבנים וזורקת אותו, אגוז ונוטלת⁶⁰³, והוא גיל הפעוטות, מבן שש ועד בן עשר, כל אחד לפי חורפו⁶⁰⁴. לפיכך אם קידשה אביה כשהיא קטנה ומת, או שנישאת, אם היא יודעת לשמור גיטה, הרי זו מתגרשת משיגיע הגט לידה, ואם אינה יודעת לשמור את הגט, אם גירשה, אינה מגורשת⁶⁰⁵. ועל ידי אביה — יש אומרים, שמתגרשת גם אם אינה מבחנת בין צרור לאגוז; ויש אומרים, שכל שאינה מבחנת, אינה מתגרשת אפילו על ידי אביה⁶⁰⁶.

המקדש קטנה על ידי אביה, וגירשה כשהיא קטנה בעודה ארוסה, ואביה חי — יש אומרים שרק אביה יכול לקבל את

הוא יכול לדרוש את הילדים⁵⁹³; ויש מי שכתבו, שגם פחות מבני שש שנים יש זכות לאב לדרוש אותם כדי לחנכם⁵⁹⁴. ויש מי שכתבו, שבכל מקרה הכל תלוי בראות בית הדין באיזה מקום טוב יותר עבור הקטנים⁵⁹⁵, בין אם המדובר בהטבה גשמית, ובין אם המדובר בהטבה רוחנית וחינוכית⁵⁹⁶.

שאלת אחזקת קטין כאשר בני זוג מסוכסכים תלויה בטובת הילד, אך בכל מקרה אין כופים עליו להיות אצל אביו או אצל אמו בניגוד לרצונו, מאחר שהכפיה איננה לטובתו⁵⁹⁷.

ריפוי — האב חייב בריפוי בניו ובנותיו הקטנים, כמו שהוא חייב במזונותיהם⁵⁹⁸. יש מי שכתב, שהאב חייב אפילו לחזור על הפתחים כדי להביא רפואה לילדו החולה⁵⁹⁹; ויש מי שכתב, שאמנם חייב להוציא לרפואת בניו יותר מאשר לרפואת אחרים, אבל לא חייב למכור ביתו ורכושו לשם כך⁶⁰⁰.

ירושה — הנושא את הקטנה, אף על פי שאין קידושיה קידושין גמורים, אם

[601] יבמות פט ב; כתובות קא א; גיטין נה א; רמב"ם אישות כב ד (וראה באריכות בהגמ"י שם אות ב); שם נחלות א ח; טוש"ע אבהע"ז צ ג. [602] קידושין מה ב; רמב"ם שם ה; טוש"ע שם ד. [603] גיטין סד ב; רמב"ם גירושין ב יט; טוש"ע אבהע"ז קמא ו. [604] תוס' שם ד"ה כל. וראה לעיל הע' 103. [605] גיטין, רמב"ם וטוש"ע שם. [606] ראה בה"ג הל' מיאון; רשב"א, ר"ן ומאירי, גיטין שם; רא"ש יבמות פי"ד סי' ג; שו"ע שם; סדר הגט אות צה. וראה אנציקלופדיה תלמודית, כרך ג, ע' גרושין, עמ' תח-תט, בדיון גט לקטנה המאורסה.

אישות כא יז. [593] שו"ת מהרש"ם חאבהע"ז סי' קכג; שו"ת מבי"ט שם; שו"ת נובי"ת חאבהע"ז סי' פט. [594] ראב"ד שם; שו"ת הרא"ש כלל פב. [595] שו"ת המיוחסות לרמב"ן סי' לח; שו"ת הרדב"ז, הובא בפת"ש שם סק"ז. [596] שו"ת ציץ אליעזר חט"ו סי' נ. [597] ב.צ. שרשבסקי, דיני משפחה, מהדורה רביעית, 1993, עמ' 407. [598] ראה שו"ת חת"ס חיו"ד סי' עו; שו"ת מנחת יצחק ח"ו סי' קנ; שו"ת ציץ אליעזר ח"ב סי' מז. [599] שו"ת מנחת יצחק שם. [600] הגר"ש אלישיב, הובאו דבריו בנשמת אברהם ח"ה חח"מ סי' תכו סק"א.

גיטה, ואפילו בעל כורחה, ומשיגיע הגט ליד האב – נתגרשה; ויש אומרים, שגם היא יכולה לקבל גיטה⁶⁰⁷. גירשה כשהיא נערה, אם הגיע הגט לידה, או ליד אביה – נתגרשה⁶⁰⁸.

קטנה שנישאת, אין אביה יכול לקבל גיטה⁶⁰⁹.

קטנה המתגרשת על ידי אביה יש להחמיר לכתוב לה שני גיטין, וליתנה לה האחד בנוסח שאר גיטין, והאחר יכתוב בו "בתך פלונית דהות אנתתי וכו'", ואם מוסר הגט לידה מדעת אביה, אין צריך אלא גט אחד בנוסח שאר גיטין⁶¹⁰.

נערה המאורסה – היא או אביה מקבלים את גיטה⁶¹¹, אבל נערה שנישאה, אינה מתגרשת בקבלת הגט על ידי אביה⁶¹².

קטנה שאמרה התקבל לי גיטי, אינו גט עד שיגיע לידה, לפיכך אם רצה הבעל לחזור קודם שיגיע הגט לידה – יחזור⁶¹³. ואם אמר האב לשליח צא והתקבל לבתי הקטנה גט, אם רצה הבעל

לחזור, לא יחזור⁶¹⁴.

זכויות הבעל – קטנה שנישאה על ידי אמה או אחיה, שקידושיה הם רק מדרבנן, בעלה זכאי במציאתה, ובמעשי ידיה, ובהפרת נדריה, ויורשה, ומיטמא לה, כללו של דבר הרי היא כאשתו לכל דבר אלא שיוצאה במיאון⁶¹⁵.

אונס – מי שאנס נערה בתולה, קונסים אותו לשלם משקל חמישים סלעים, וקנס זה הוא מן התורה⁶¹⁶.

האונס קטנה פחות מבת שלוש שנים ויום אחד, אין לה קנס, לפי שאין ביאתה ביאה⁶¹⁷.

האונס קטנה מבת שלוש שנים ויום אחד ועד שתביא שתי שערות, יש לה קנס⁶¹⁸.

קטנה שזינתה אפילו ברצון נחשב הדבר כאילו זינתה באונס, לפי שפיתוי קטנה אונס הוא, ואין רצון לקטנה. דין זה אמור לא לעניין עונשין לקטנה, שהיא פטורה ממילא, אלא לעניין להיאסר על

אם עושה שליח לקבלת גיטה – ראה שו"ת נובי"ת חאבהע"ז סי' סט. [614] גיטין שם; רמב"ם שם ב יח; טוש"ע שם. [615] יבמות קח א, מחלוקת; רמב"ם גירושין יא טז; טוש"ע אבהע"ז קנה י. [616] דברים כב כח-כט; כתובות כט א; חולין כו ב; רמב"ם נערה בתולה א א; טוש"ע אבהע"ז קעז א. [617] כתובות מ ב, מחלוקת; רי"ף ורא"ש, כתובות שם; רמב"ם שם. אך ראה בכס"מ שם, בשם הראב"ד. וראה בהרחבה פרטי דינים של אונס באנציקלופדיה תלמודית, כרך א, ע' אונס(ב), עמ' שס ואילך.

[607] כתובות מו ב; גיטין כא א; רמב"ם גירושין ב יח; טוש"ע אבהע"ז קמא ד. וראה בב"ש שם סק"ו, בשיטות הפוסקים בנידון. וראה בסדר הגט אות צד. [608] רמב"ם שם; טור שו"ע שם ב-ג. [609] טור שו"ע אבן העזר קמא ה; סדר הגט אות צג. [610] סדר הגט אות צו. [611] גיטין סד ב; קידושין מג ב; רמב"ם גירושין ב יח; טוש"ע אבהע"ז קמא ב. [612] סדר הגט, אות צב. [613] גיטין סה א-ב (וראה חי' חת"ס שם); קידושין מד ב; רמב"ם גירושין ו ט (וראה שם מחלוקת בין הרמב"ם והראב"ד בטעם הדבר); טוש"ע אבהע"ז קמא ג. ולעניין נערה המאורסה

בעלה⁶¹⁹.

קטן בן תשע שנים ויום אחד שבא על יבימתו, אינו יכול לפוטרה בגט עד שיגדיל⁶²⁶, שגט קטן אינו גט⁶²⁷.

יבמה שנפלה לפני יבם קטן, אין לה מזונות, עד שיגדיל⁶²⁸, והיינו לאחר שלושה חדשים ממות בעלה, שעד אז יש לה מזונות משל בעלה⁶²⁹.

חליצה — קטן אינו חולץ ליבימתו, ואם חלץ — אינה חליצה, ואין היבמה נפסלת על האחים⁶³⁰.

קטנה אינה חולצת עד שתביא שתי שערות⁶³¹. קטנה שחלצה לגדול, תחלוץ שוב לאחר שתגדיל⁶³², ואם לא חלצה משהגדילה, נחלקן חז"ל והפוסקים אם חליצתה פסולה ונפסלת על האחים אם לא⁶³³.

בענייני חושן משפט

דיין — הקטן פסול להיות דיין⁶³⁴.

יש אומרים, שכל מי שהוא בן י"ג

המוציא שם רע על הקטנה או על הבוגרת, פטור מן הקנס ומן המלקות, ואינו חייב עד שיוציא שם רע על הנערה⁶²⁰.

יבום — קטן וקטנים בני יבום הם, ומותרים ביבום אף על פי שיש לחשוש שמא הקטן יהיה סריס והקטנה תהיה איילונית, מפני שהולכים אחר הרוב⁶²¹.

קטנה מבת שלוש שנים ויום אחד, אם בא עליה יבם קנאה, והרי היא אשתו לכל דבר וענין⁶²².

קטן משהגיע לגיל של תשע שנים ויום אחד אם בא על יבימתו — קנאה⁶²³.

ביאת יבם קטן מגיל תשע שנים ויום אחד הרי הוא כמאמר בגדול, לפיכך אם בא על יבמה, פסלה על כל האחים⁶²⁴; אבל מאמר של קטן אינו כמאמר של גדול⁶²⁵.

תלמודית, כרך כא, ע' יבום, עמ' שסד ואילך. [626] נידה מה א; טושו"ע אבהע"ז קסז ב. [627] יבמות קיא ב; טושו"ע שם ה. וראה עוד ב"ב קנו א. [628] יבמות מא ב; רמב"ם אישות יח יז; טושו"ע אבהע"ז קס ג. [629] ב"ש שם סק"ה. [630] יבמות סא ב; שם קד ב; שם קה ב, מחלוקת; רמב"ם יבום א טז; שם ו ג; טושו"ע אבהע"ז קסט מג. [631] יבמות סא ב, ושם קה ב, מחלוקת; ירושלמי יבמות יב ד; רמב"ם יבום א יז; טושו"ע אבהע"ז קסט מג. [632] יבמות קד ב. [633] ראה שיטות הפוסקים בנידון באנציקלופדיה תלמודית, כרך טו, ע' חליצה, עמ' תרלו-ז. [634] טור חו"מ סי' ז. וראה ב"ח

[619] יבמות לג ב; שם סא ב; ירושלמי סוטה א ב. [620] כתובות מ ב; רמב"ם נערה ג ב. וראה בכס"מ ומשל"מ שם. [621] יבמות סא א, מחלוקת; רמב"ם יבום ו ג; טושו"ע אבהע"ז קעב יב. [622] נידה מד ב; רמב"ם יבום א יז; טושו"ע אבהע"ז קסז ד. וראה תוס' קידושין י א ד"ה וחייבים, ותוס' סנהדרין נה ב ד"ה וחייבים, שקנאה מן התורה. וראה עוד מאירי יבמות קיא ב. [623] נידה מה א; רמב"ם יבום ה יח; טושו"ע אבהע"ז קסז א-ב. [624] יבמות צו א-ב; רמב"ם יבום ה יח; טושו"ע אבהע"ז קע טז. וראה שם פרטים בנידון. [625] טושו"ע שם. וראה באריכות בפרטי דינים אלו באנציקלופדיה

שנה, והוא מפולפל ובקי בחדרי תורה, הרי הוא כשר לדון, אפילו לא הביא שתי שערות⁶³⁵; ויש אומרים, שרק מי שהוא בן י"ח שנה ומעלה כשר לדון⁶³⁶.

עדות — אין מקבלים עדות על קטן אפילו בפניו, כי ביחס לקטן בפניו הוא כמו שלא בפניו⁶³⁷.

קטן פסול לעדות מן התורה, ואפילו היה הקטן נבון וחכם⁶³⁸. אמנם יש מי שכתב, שזהו דווקא על פי דין תורה, אבל משום תקנת הקהל יכולים לתקן קבלת עדות גם של קטן⁶³⁹.

עדים שאמרו כתב ידינו הוא זה, אבל קטנים היינו, הרי אלו נאמנים; ואם יש עדים שהוא כתב ידם, או שהיה כתב ידם יוצא ממקום אחר, אינם נאמנים⁶⁴⁰.

אלו דברים שנאמנים להעיד בגודלם מה שראו בקוטנם, נאמן אדם לומר כשהוא גדול זה כתב ידו של אבי, זה כתב ידו של רבי, זה כתב ידו של אחי, והוא שיצטרף עמו אחר שמכיר כתב ידן כשהוא גדול⁶⁴¹, ודווקא אם מעיד על כתב ידם של אנשים אלו, הרי הוא נאמן, אבל לא

על של אחרים⁶⁴².

פקדון — אין מקבלים פקדונות מן הקטנים, ואם עבר וקיבל, יקנה לו בו ספר תורה, או דבר שאוכל פירותיו⁶⁴³.

הטוען טענת גנב בפקדון של קטן, אף על פי שנתן לו כשהוא קטן, ותבעו כשהוא גדול, ונשבע ואחר כך באו עדים, הרי זה פטור מן הכפל, שאין נתינת קטן כלום, וצריך שתהיה נתינה ותביעה שווים בגדול⁶⁴⁴.

קניין — אין קניין קטן כלום, לפיכך עדים שראו קניין שלו, לא יכתבו עליו שטר⁶⁴⁵.

הלואה — קטן שלווה, חייב לשלם כשיגדיל⁶⁴⁶.

אין נפרעים מיורשים קטנים בעודם קטנים שום הלואה מחוב אביהם, אפילו היה עליו שטר מקויים, ואפילו היה בו נאמנות, ואפילו היה בו כל תנאי שבעולם⁶⁴⁷.

ערכות — קטן שערב את אחרים, אין

ופרישה שם. [635] טושו"ע שם ג, דעה ב; סמ"ע שם סק"ט. [636] טושו"ע שם, דעה א, על פי שבת נו ב. [637] טושו"ע חו"מ כח יט. וראה סמ"ע שם סקנ"ז. [638] ב"ב קכה ב; רמב"ם עדות ט ז (וראה שם ז-ח בענין קביעת גיל גדלות לעדות); טושו"ע חו"מ לה א. וראה עוד פרטי דינים בנידון בשו"ע שם סע' א-ו ונו"כ. [639] שו"ת הרשב"א ח"ד סי' שיא, ובמיוחדות לרמב"ן סי' רעט. וראה עוד בשו"ת הרשב"א ח"ג סי' שצג. [640] כתובות יח ב; רמב"ם עדות ג

ו; טושו"ע חו"מ מו יז, לו. [641] כתובות כח א; רמב"ם עדות ז ב, יד ג; טושו"ע חו"מ לה ד-ו, מו יז. [642] המחבר חו"מ לה ד. וראה מה שכתבו הסמ"ע שם סק"י, והשיך שם סק"ד. [643] ב"ב נא ב; רמב"ם אישות כב לב; שם שאלה ופקדון ז י; טושו"ע אבהע"ז פו א. [644] ב"ק קו ב; רמב"ם גניבה ד ט. [645] רמב"ם מלה ולוה כו י; טושו"ע חו"מ צו ד. [646] רמב"ם מלה ולוה כו י. [647] רמב"ם מלה ולוה יב א; טושו"ע חו"מ קח ג, קי א. וראה שם בסו' קח סע'

חייב לשלם כלום, אפילו כשיגדיל⁶⁴⁸.

דין יתומים לעניין שבועה ולעניין זיבורית הוא בין גדולים ובין קטנים⁶⁵⁵.

השכיר הוא מן הנשבעים ונוטלים, ואפילו היה השכיר תובע את הקטן, הרי זה נשבע ונוטל⁶⁴⁹, ואם היה השכיר קטן, נשבע בעל הבית ונפטר⁶⁵⁰.

נזיקין — נזיק הבא לגבות נזקו מקטן, אינו נפרע אלא מן הזיבורית⁶⁵⁶.

שבועה — אין נשבעים על טענת קטן, ואין משביעים את הקטן⁶⁵¹. יש אומרים, שדין זה הוא בשבועת התורה, אבל שבועת היסת — נשבעים, ואפילו היה קטן שאינו חריף לעניין משא ומתן, נשבעים היסת על טענתו, שלא יהיה זה נוטל ממונו כשהוא קטן וילך לו בחינם, או מפני שלעניין היסת טענת קטן היא טענה, או שטענת קטן טענת ברי היא, ולא נתמעט קטן משבועת התורה אלא מגזירת הכתוב⁶⁵²; ויש מי שכתב, שאף שבועת היסת אין משביעים על טענת קטן, שטענת קטן אין בה ממש, והיא טענת שמא בלבד⁶⁵³.

חזקת קרקע — המחזיק בקרקעות של קטן שלוש שנים, אינה חזקה, ואפילו הגדיל לאחר מכון, והחזיק זה בפניו שנה או שנתיים⁶⁵⁷. ואם החזיק בפניו לאחר שהגדיל שלוש שנים רצופות — יש אומרים, שזו חזקה⁶⁵⁸; ויש אומרים, שאף במקרה כזה אין זו חזקה⁶⁵⁹.

קטן שהחזיק בקרקע של אחר — יש אומרים, שאין לו חזקה, ואפילו התחיל האב להחזיק והשלים בו הקטן את שני החזקה, לא עלתה לו חזקה; ויש אומרים, שיש לו חזקה⁶⁶⁰.

הפקיד קטן ותבע בהיותו קטן, ואפילו הפקיד כשהוא קטן ותבע כשהוא גדול, אין נשבעים על טענתו⁶⁵⁴.

בר-מצרא — גם בקטנים חלים דיני בר-מצרא, אבל לא בקטנים שהם יתומים⁶⁶¹.

שליחות — קטן אינו עושה שליח,

אבהע"ז צו טו; שם חר"מ קח ג, יז-יח; שם שב ב; תיט ג. [656] טושויע חר"מ קח כא. וראה בסמ"ע שם סקנ"ח. [657] כתובות יז ב; ב"מ לח א; רמב"ם טוען ונטען יד ז; טושויע חר"מ קמט יט. [658] רמב"ם שם; המחבר בשו"ע שם. [659] ראב"ד שם; רמ"א שם. וראה במ"מ שם בשיטות הראשונים בנידון, וכתב שאין לאחד מהפירושים הכרח גמור בגמרא. וראה בשו"ע שם סע' יט-כג, ובאנציקלופדיה תלמודית, כרך יד, ע' חזקת קרקעות, עמ' שלט ואילך, פרטים שונים בנידון. [660] ראה רמב"ן, רשב"א, ריטב"א, ר"ן — ב"ב מב א; מ"מ טוען ונטען יג ב. [661] טושויע חר"מ קעה מז, וברמ"א שם.

ג-ז, ובסי' קי סע' א-ט, פרטים שונים בנידון. [648] רמב"ם מלוה ולוה כו יא; טושויע חר"מ קלב א. [649] טושויע חר"מ פט ב. וראה בסמ"ע שם סק"ד. [650] רמ"א שם. [651] שבועות לח א, מב א; רמב"ם טוען ונטען ה ט-יב; טושויע חר"מ צו א-ב. [652] ר"י מייגאש, רמב"ן, רשב"א ור"ן, שבועות שם; רמב"ם וטושויע שם. וראה שם עוד פרטי דינים בנידון שבועת קטן. [653] העיטור הל' מלוה ע"פ. וראה ראב"ד שכירות ה ז. [654] ב"ק קו ב; רמב"ם שכירות ב ז, ובראב"ד ונו"כ שם; שם גניבה ד ט; טושויע חר"מ צו א; שם שגב א. [655] גיטין נ ב; רמב"ם מלוה ולוה יד א; שם יט א; טושויע

ואינו נעשה שליח⁶⁶².

ויום אחד והנקבה מבת שתים עשרה שנה ויום אחד, אף על פי שאינם יודעים בטיב משא ומתן, מקחם מקח וממכרם ממכר במטלטלים, אבל בקרקע אין מעשיהם קיימים עד שידעו בטיב משא ומתן, ולעניין מכירת קרקעות של אביו נחשב הבן כקטן עד שיהא בן עשרים שנה, ואפילו יודע בטיב משא ומתן לפני כן⁶⁶⁷.

יש אומרים, שהמשלח קטן לדבר עבירה, אם אי אפשר שמעשה השליחות יתבטל, הרי שהוא נעשה שליח לדבר לחייב את המשלח⁶⁶³; ויש אומרים, שכיוון שאין שליחות לקטן בכל התורה כולה, אף לדבר עבירה אין להם שליחות, והמשלח פטור⁶⁶⁴.

זכיה – זכין לקטן שלא בפניו, ואפילו הוא בן יום אחד⁶⁶⁸. יש אומרים, שדין זה הוא רק מדרבנן⁶⁶⁹; ויש אומרים, שזכיה זו היא מן התורה⁶⁷⁰.

מקח וממכר – קטן אין מקחו מקח ואין ממכרו ממכר מן התורה, אבל חכמים תקנו שיהיה נושא ונותן ומעשיו קיימים משום כדי חייו⁶⁶⁵.

קטן שמבחין בין צרור אבנים לבין אגוז, צרור וזורקו אגוז ונוטלו, זוכה לעצמו, ואין זוכה לאחרים⁶⁷¹. ומה שזוכה לעצמו היינו דווקא כשיש דעת אחרת מקנה, כגון במתנה ובמכירה, אבל לא במציאה⁶⁷². יש אומרים, שבדעת אחרת מקנה, זוכה מן התורה⁶⁷³; ויש אומרים, שאינו זוכה אלא מדרבנן⁶⁷⁴.

הפעוטות, היינו בני שש עד בני עשר שנים, כל אחד לפי חורפו, מקחן מקח וממכרן ממכר במטלטלים, בתנאי שאין שם אפוטרופוס, אבל יש שם אפוטרופוס, אין מקחן מקח ואין ממכרן מכר⁶⁶⁶.

קטן או קטנה שהגדילו, היינו שהביאו שתי שערות והזכר מבן שלוש עשרה שנה

סי' מא, וחרו"מ סי' כא; מחנה אפרים זכיה סי' ה; קצוה"ח סי' רמג סק"ז. [671] סוכה מב ב; גיטין סה א; רמב"ם זכיה ומתנה ד ז; טושו"ע חו"מ רמג טו. [672] תוס' פסחים צא ב ד"ה איש; תוס' גיטין לט א ד"ה קטנים; תוס' קידושין יט א ד"ה האומר; תוס' סנהדרין סח ב ד"ה קטן; ר"ן גיטין וקידושין שם; רא"ש קידושין פ"א סי' כה; מ"מ זכיה ד ז, בדעת הרמב"ם; משל"מ לולב ח י, בדעת הרמב"ם; רמ"א חו"מ רמג טו. וראה בש"ך שם סק"ו. [673] תוס' שם; ר"ן ורא"ש שם; מ"מ מכירה כט יא; משל"מ לולב שם. וראה מחנה אפרים זכיה ומתנה סי' ד; קצוה"ח סי' רלה סק"ד. [674] רש"י סוכה מו ב ד"ה מקני; נמוקי" ב"מ יא א. וראה פנ"י גיטין סד ב. וראה עוד בשיטות הפוסקים בנידון בנקודות הכסף חו"מ סי' שה סק"א; שד"ח מערכת הזי"ן כלל י.

[662] פסחים צא ב; גיטין סה א; קידושין מב א; ב"ב פז ב; רמב"ם שלוחין ב ב; טושו"ע חו"מ קפח ב; שם אבהע"ז קמא כה. [663] נמוקי" ב"מ י ב; נתה"מ סי' קפב. [664] תוס' ב"מ י ב; רשב"א ב"ק נא א. [665] גיטין נט ב; רמב"ם מכירה כט א. [666] כתובות ע א; גיטין סה א; ב"ב קנה ב; רמב"ם מכירה כט ו-ז; טושו"ע חו"מ רלה א-ב. וראה בהרחבה פרטי דינים של קניני קטן ברמב"ם מכירה כט ו-ז; טושו"ע חו"מ סי' רלה. [667] גיטין סה א; ב"ב קנה א, מחלוקת; רמב"ם מכירה כט יב-יג; טושו"ע חו"מ רלה ח-ט. [668] ב"ב קנו ב-קנו א; רמב"ם זכיה ומתנה ד ח; טושו"ע חו"מ רמג יח. [669] תוס' כתובות יא א ד"ה מטבילין; תוס' סנהדרין סח א ד"ה קטן. [670] רשב"א ב"מ עא ב; ר"ן קידושין מב א. וראה עוד בנידון בשו"ת מהרי"ט חאבהע"ז

אינה קיימת, אלא שהניח להם אביהם אחריות נכסים, חייבים לשלם את הגזלה⁶⁸³.

קניין חצר — קטנה יש לה חצר, ויש לה ארבע אמות, ולפיכך מציאה שנפלה לחצרה המשתמרת, או לארבע אמותיה, הרי היא שלה; קטן אין לו חצר, ואין לו ארבע אמות, ולפיכך מציאה שנפלה לחצרו או לארבע אמותיו, הרי היא אינה שלו⁶⁸⁴.

ירושה — בשאלה אם הדין של מצווה לקיים דברי המת חל גם ביחס לקטנים, דנו האחרונים ונחלקו בדבר⁶⁸⁵.

מי שמת, והניח בנים גדולים וקטנים, אין הגדולים מתפרנסים פרנסת הקטנים, ולא הקטנים ניזונים מזונות הגדולים, אלא חולקים בשווה⁶⁸⁶.

מי שמת, והניח בנות גדולות וקטנות, ולא הניח בן, אין אומרים יזונו הקטנות עד שיתבגרו ויחלקו שאר נכסים בשווה, אלא כולן חולקות בשווה⁶⁸⁷.

מי שהשיא בנות גדולות, ונשארו בנות קטנות, ומת בלא בן, אין נוטלים פרנסה

קטן אינו זוכה לאחרים אלא בדבר שהוא מדבריהם⁶⁷⁵.

מציאה — מציאת קטן היא שלו רק מפני דרכי שלום, לפיכך אם עבר אחר וגזלה מידו, אינה יוצאה בדיינים⁶⁷⁶, אבל כל דבר שיש דעת אחרת מקנה לקטן, כגון שכירות וכיוצא בו, מוציאים בדיינים⁶⁷⁷.

מציאת בנו ובתו הסמוכים על שולחנו, אף על פי שהם גדולים, ומציאת בתו הנערה אף על פי שאינה סמוכה על שולחנו, הרי אלו של האב; אבל מציאת בנו שאינו סמוך על שולחנו, אף על פי שהוא קטן — אינה שלו⁶⁷⁸. ואם נתנו מתנה לקטן הסמוך על שולחן אביו, הרי היא של אביו, אבל לא בבנו הגדול⁶⁷⁹; יתום קטן הסמוך על שולחן אחרים, מציאתו לעצמו⁶⁸⁰.

גזילה — הגוזל מקטן דבר שנקנה לו מדרכבן, כגון על ידי מתנת שכיב מרע — יש מי שכתב, שאינה יוצאה בדיינים⁶⁸¹; ויש מי שכתב, שאף היא יוצאה בדיינים⁶⁸².

הגוזל ומת, והניח הגזלה לפני יתומים קטנים, והגזלה קיימת, או אף כשהגזלה

בשם הראב"ד והרמ"ה, שפסקו כסומכוס שהם פטורים לשלם. [684] ב"מ י ב יא א, מחלוקת; רמב"ם גזלה ואבדה יז י; טושו"ע חו"מ רמג כג; שם רסח ה. וראה פרטי דינים בנידון באנציקלופדיה תלמודית, כרך יז, ע' חצר(ב), עמ' קפג ואילך. [685] ראה באריכות בשד"ח מערכת המ"ם כלל ריט. [686] ב"ב קלט א; רמב"ם נחלות ט יב; טושו"ע חו"מ רפו א-ג. וראה עוד פרטי נחלות של קטנים ברמב"ם שם י ד-ו, ובטושו"ע שם רפו א-ג. [687] ב"ב קלט א;

[675] רמב"ם מעשר שני ה ט. [676] גיטין כט ב; רמב"ם גזלה ואבדה יז יג; טושו"ע חו"מ רע א. [677] רמ"א שם. וראה סמ"ע שם סק"א. [678] כתובות מז א; ב"ק פז ב; ב"מ יב ב; ב"ב יב א; רמב"ם גזלה ואבדה יז יג; טושו"ע חו"מ רע ב. [679] רמ"א שם. [680] רמ"א שם. [681] שו"ת מבי"ט ח"א סי' קכב. [682] תקפו כהן סי' ל; ש"ך חו"מ סי' רע סק"א. [683] ב"ק קיב א, מחלוקת; רשב"א, רא"ש ומאירי ב"ק שם; טושו"ע חו"מ שסא ז. אך ראה שיטמ"ק ב"ק שם,

לקטנות ואחר כך חולקות הנכסים, אלא כולן חולקות בשווה⁶⁸⁸.

אפוטרופוס – יתומים קטנים שירשו נכסים, זקוקים לממונה המפקח על נכסיהם ומטפל בהם, והוא הנקרא אפוטרופוס, שהיא מילה יוונית⁶⁸⁹, שמשמעותה ממונה או מנהל⁶⁹⁰. אפוטרופוס יכול להתמנות בשני אופנים: במינוי על ידי אבי היתומים בחייו, או על ידי בית דין לאחר מות האב, ומאליו על ידי שהיתומים סמכו אצלו⁶⁹¹.

פועל שעבד יחד עם בני ביתו, והתנה עם בעל הבית שלא יאכלו ממה שהם עושים, לא הוא ולא בני ביתו, אינו יכול לפסוק על הקטנים שלא יאכלו, שאין הם אוכלים משל אביהם או משל אדוניהם, אלא משל שמים⁶⁹².

גניבה – הגונב שוה פרוטה ומעלה מהקטן אף הוא עובר על לא תעשה⁶⁹³.

קטן שגנב פטור מכפל, ומחזירים הקרן לבעלים אם הוא קיים⁶⁹⁴.

גנב או גזל בהיותו קטן, והגניבה או הגזלה קיימת כשהוא גדול, חייב להחזיר; ואם הגניבה או הגזלה לא קיימת כשהגדיל, כגון שנאבדה או נאכלה כשהיה קטן, פטור מהשבת הגניבה או הגזלה אף כשהגדיל⁶⁹⁵, ומכל מקום ממידת חסידות טוב שיתן איזה סכום לכפרתו⁶⁹⁶; ואם היתה קיימת כשנעשה גדול, ואחר כך איבדה בידיים, או שאבדה באופן ששומר שכר היה חייב – חייב לשלם, אבל אם אבדה באונס – פטור⁶⁹⁷. ומידת חסידות שישלם כשיגדיל, ואם נהנה, חייב מן הדין לשלם מה שנהנה⁶⁹⁸.

עונשין – ראוי לבית דין להכות את הקטנים כפי כוח הקטן על הגניבה, כדי שלא יהיו רגילים בה, וכן אם הזיקו שאר נזיקין⁶⁹⁹, וראוי גם לעונשם עונש ממון, כדי שלא יהיו רגילים בכך⁷⁰⁰. אמנם קטן שהזיק, לא רק שהוא עצמו פטור מלשלם, אלא שגם אביו פטור⁷⁰¹.

יש מי שכתב, שקטן שהזיק חייב לשלם את נזקו כשיגדיל⁷⁰²; יש שכתבו,

ואכפייה – ראה שו"ת אגרות משה חח"מ ח"א סי' פח. [696] שו"ת יביע אומר ח"ח חח"מ סי' ו. [697] שו"ת אגרות משה שם. [698] שו"ת שבות יעקב ח"א סי' קעז. וראה באריכות בדין זה בשו"ת יביע אומר ח"ח חח"מ סי' ו. והסיק שם, שפטור לשלם אפילו לאחר שיגדל, ואינו חייב אפילו לצאת ידי שמים, ומכל מקום ממידת חסידות טוב שיתן איזה סכום לכפרתו. [699] רמב"ם גניבה א' י; טוש"ע חו"מ שמת ה. וראה פת"ש שם סק"ב. [700] ראה בטעם הדבר בשו"ת יהודה יעלה סי' קסד. [701] הגהות אשרי, ב"ק פ"ח סי' ט. [702] הגהות אשרי ב"ק פ"ח אות ט; משל"מ

רמב"ם אישות יט כב; טוש"ע אבהע"ז קיב יח. [688] רמב"ם אישות כ ח, וראה מ"מ שם; טוש"ע אבהע"ז קיג ט. [689] epitropos. [690] ראה ערוך ע' אפוטרופוס; רע"ב ביכורים א ה, וגיטין ה ד. [691] סיכום דיני אפוטרופוס ראה בטוש"ע חו"מ סי' רצ; אנציקלופדיה תלמודית, כרך ב, ע' אפוטרופוס, עמ' קבא ואילך. [692] ב"מ צג א; רמב"ם שכירות יב יד; טוש"ע חו"מ שלז יז. [693] ב"ק קט ב; רמב"ם גנבה א א; טוש"ע חו"מ שמח ב. [694] רמב"ם גנבה א ח; טוש"ע חו"מ שמת ג. וראה ביאור הגר"א שם סק"ב. [695] רמב"ם שם; טוש"ע חו"מ צו ג; שם שמת ג. ודלא כפירש"י ב"ק צח ב ד"ה

אב מכה — האב שחבל בכניו הסמוכים על שולחנו — פטור⁷¹². יש אומרים, שאינו פטור אלא מן השבת, אבל בשאר תשלומים — חייב⁷¹³; ויש אומרים, שאף משאר תשלומים פטור⁷¹⁴, לפי שאין לך אדם שאינו מכה בנו, ופעמים שהוא חובל בו יותר על הראוי, ואם אתה מעמידו לדין, אין לך איבה גדולה מזו, ושוב לא יסמכם על שולחנו⁷¹⁵.

הכאת בן או תלמיד למטרות חינוכיות — 'חושך שבטו שונא בנו, ואהבו שחרו מוסר'⁷¹⁶, וכי יש אדם ששונא בנו, אלא מתוך שאין מוכיחו על התורה והחכמה ודרך ארץ, עתיד לשנאותו, אבל אם מוכיחו, נעשה אוהבו⁷¹⁷. לפיכך, האב או המלמד צריך לעתים להכות את הבן או התלמיד כדי להטיל עליהן אימה, אבל אינו מכה אותם מכת אויב מכת אכזרי, שלא יכה אותם בשוטים ולא במקלות אלא ברצועה קטנה⁷¹⁸, ודווקא אם הבן או

שהוא פטור לעולם⁷⁰³; ויש מי שכתב, כי לפנים משורת הדין ראוי לאדם שהזיק בעודו קטן לשלם את דמי הנזק כשיגדיל⁷⁰⁴.

בושת — הקטן פעמים יש לו בושת ופעמים אין לו בושת, שאם מכלימים אותו והוא נכלם ומצטער, יש לו בושת, ואם לאו — אין לו בושת⁷⁰⁵.

המקלל את הקטן הנכלם, הרי זה לוקה⁷⁰⁶.

המדליק אש והזיק לקטן, הרי הוא חייב בנזק⁷⁰⁷.

החובל בבת קטנה, משלם דמי הנזק לאביה⁷⁰⁸, בין שפצעה בפניה, ובין שקטע ממנה איבר כלשהו⁷⁰⁹, וכן דמי השבת משלם לאב⁷¹⁰; אבל הצער, הבושת, והריפוי משלם לבת עצמה⁷¹¹.

במלחמות שם בשם בעל המאור, שהבושת משלם לאב. [712] ב"ק פז ב; רמב"ם חובל ד יט; טוש"ע חו"מ תכד ז. [713] תוס' ב"ק שם ד"ה וקתני, תי' ב; רא"ש ב"ק שם סי' ח; רמ"א שו"ע שם. [714] תוס' שם, תי' א; רמב"ם שם, וראה במ"מ; המחבר בשו"ע שם; רמב"ן ב"ק שם במלחמות. [715] רמב"ן שם. [716] משלי יג כד. וכן שם כב טו — 'אולת בלב נער שבט מוסר ירחיקנה ממנו', ושם כג יג — 'אל תמנע מנער מוסר כי תכנו בשבט לא ימות'. [717] ילקוט שמעוני עה"פ. וראה גם שמות רבה א א. [718] רמב"ם תלמוד תורה ב ב; טוש"ע יו"ד רמה י. מקורו בב"ב כא א, וכתובות נ א, כי מחית לינוקא וכו', ויורד עמו לחייו וכו'. אמנם בתקופת שלושת השבועות מ"ז בתמוז ועד ט' באב לא יכו התלמידים בימים אלו אפילו ברצועה — שו"ע או"ח תקנא יח, ובט"ז שם. וראה עוד בשו"ת

לוה ומלווה ד יד ד"ה והיכא; שו"ת רעק"א מהדו"ק סי' קמו. וראה עוד שו"ת מהר"ם שיק חו"ד סי' שעה. [703] תפארת שמואל על הרא"ש ב"ק פ"ח סק"ב; מ"ב סי' שמג סק"ט, בשם הגר"א והט"ז. וראה עוד שו"ת תרומת הדשן, פסקים סי' סב; שו"ת שבות יעקב ח"א סי' קעז; פת"ש חו"מ סי' שמת סק"ב. [704] שו"ת רדב"ז ח"א סוסי' תלב. וראה שו"ת שבות יעקב ח"א סי' קעז. [705] ב"ק פו א-ב (לענין תשלומים); רמב"ם חובל ומזיק ג ד; טוש"ע חו"מ תכ לו. [706] רמב"ם סנהדרין כו א-ב. [707] נמוק"י ב"ק סופ"ב. [708] ב"ק פז ב פח א, מחלוקת; רמב"ם חובל ד יד; טוש"ע חו"מ תכד ז. [709] סמ"ע שם סק"ח. [710] ב"ק שם; רמב"ם וטוש"ע שם. [711] רמב"ם שם; טוש"ע שם ו; רי"ף, רא"ש, רמב"ן ומאירי ב"ק שם. אמנם ראה בשיטמ"ק ב"ק שם בשם הרמ"ה, ורמב"ן

התלמיד לא מקבל תוכחת דברים⁷¹⁹.

אמנם חז"ל תיארו תוצאות קשות להכאת ילד על ידי אביו, עד כדי התאבדות הילד בשני מקרים⁷²⁰, אך כנראה היו אלו מקרים כה נדירים שלא השפיעו על העקרון.

אם המלמד הכה את תלמידו עד שחבל בו והזיק לו – יש מי שכתב, שפטור מכל חמשת תשלומי הנזק, ומכל מקום כדי לגדור בעד התפרצויות כעס של מלמדים חייבו לשלם לרופא⁷²¹; יש מי שכתב, שגם מלמד חייב בכל התשלומים אם הזיק לתלמידו⁷²²; ויש מי שכתב, שדווקא אם ברור שהאב או המלמד הכו בדרך ובמטרה חינוכית, אבל אם מנסיבות המקרה נראה שהכו מתוך כעס, הרי הם חייבים בנוזקין⁷²³.

מלמד תינוקות שמכה אותם יותר מידי, יש לפטרו מתפקידו⁷²⁴.

יש הסבורים, שגם בימינו למרות שינויי האופנה והגישות החינוכיות,

ולמרות הדעות של מחנכים פסיכולוגים ומשפטנים נגד הכאת ילדים ותלמידים, יש להתמיד בדרך שהתוו חז"ל ולהכות קלות את הילדים לצורכי חינוך⁷²⁵. ולעומתם יש מי שכתבו, שהגישות החינוכיות המודרניות נכונות הן, ועדיף לחנך את הילדים בדברים ולא במכות⁷²⁶, וכן שדרכי החינוך משתנים מדור לדור, וכאשר הכאת בנים ותלמידים היא מעשה מקובל, מותר להכות, אך במידה ובזהירות, בעוד שבזמנים שהכאת ילדים ותלמידים נחשבת למעשה פסול, אין להכות כלל, כי הדבר עלול להביא לנזק גדול מהתועלת הצפויה, ויש לנקוט בשיטות חינוכיות אחרות⁷²⁷.

בעניין "תיסמונת הילד המוכה"⁷²⁸ – חובה על הרופא, או על כל אדם היודע על כך בוודאות למסור לרשויות המתאימות, כדי להציל את הילד מפני הוריו, ויש להורים דין רודף כלפי הילד, ואין בזה דין מוסר מצד המדווח⁷²⁹. יש לדאוג להוצאת הילד מרשות הוריו המכים, אלא שיש לדאוג שימסרוהו למשפחה או למוסד שומר תורה

אגרות משה חיו"ד ח"ד סי' ל אות ד. וראה מקורות הלכתיים על מנהגי ההכאה של בנים ותלמידים בפסק דינו של שופט בית המשפט העליון הרב ש. אסף, ע"פ 7/53 ראסי נ' היועץ המשפטי לממשלה פ"ד ז 790 ואילך. וראה עוד בשו"ת תשובות והנהגות ח"ג סי' רפ. [719] חיי אדם סו ב. [720] שמחות ב ד-ו. [721] שו"ת שבות יעקב ח"ג סי' קמ. וראה עוד בשו"ת תרומת הדשן סי' ריח. [722] שו"ת קרית חנה סי' כב. [723] הרב א.ח. שרמן, תחומין, טז, תשנ"ו, עמ' 160 ואילך. [724] ראה גיטין לו א. בעניין מלמד תינוקות שפשע בהם, בהיה חובטן יותר מידי, והדירוהו על דעת רבים שלא ילמד עוד תינוקות,

עיי"ש. [725] מכתב מאליהו ח"ג מהד' יא, עמ' 360; שו"ת עשה לך רב ח"ה סי' כח; הרב שרמן, שם. [726] הראי"ה קוק, עין איה על ברכות ז א; הרש"ר הירש, על יסודות החינוך ח"ב עמ' סה; שו"ת שרידי אש ח"ג סי' צה. [727] הרב י. לוי, תחומין, יז, תשנ"ז, עמ' 157 ואילך. וראה גם בס' מנחת שמואל סי' לג, בשם הר"ח מוולוז'ין. וראה עוד נ. גוטל, שנה בשנה תשס"א, עמ' 164 ואילך. [728] ראה לעיל הע' 54 ואילך. [729] הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בנשמת אברהם חח"מ סי' תכד סק"ב, ושם ח"ד סי' שפח סק"א; הגר"ש אלישיב, הובאו דבריו בנשמת אברהם ח"ד שם; הרב א. רבינוביץ, הלכה

ומצוות⁷³⁰, ואם על ידי הדיווח לרשויות יש חשש שיוציאוהו מרשות ההורים וימסרוהו למוסד לא דתי, עדיין חובה לעשות כן, כדי להציל את חייו של הילד המוכה⁷³¹.

דין נכון גם כאשר יש עדות להתעללות מינית של האב בבתו או של מורה בתלמידיו, שאין בזה דין מוסר להודיע על כך לשלטונות כדי להציל את הקטן או הקטנה ממצב זה⁷³².

במקרה שהאם מאיימת שתתאבד אם יוציאו את ילדה מחזקתה, אם יש עדויות ברורות שהאם מכה את ילדה באכזריות, יוציאו אותה למרות איומיה; ואם אין עדויות ברורות אלא רק השערות בנידון, כגון שרואים סימני חבלה על הילד, אבל אין עדים שהאם היא שעשתה זאת, אין להוציא את הילד מחזקתה, כי יש חשש פיקוח נפש לאם המאיימת להתאבד, ומכל מקום יש לאיים עליה ולהתרות בה שלא תפגע בילד⁷³³.

האב שהרג את בנו בשוגג – גולה על ידו; במה דברים אמורים, כשהרגו שלא בשעת לימוד, או שהיה מלמדו אומנות אחרת שאינו צריך לה, אבל אם יסר את

בנו כדי ללמדו תורה, או חכמה, או אומנות, ומת – פטור מגלות⁷³⁴.

רודף – קטן הרודף אחר חברו להורגו, ניתן להציל את הנרדף בנפשו של הרודף, ולפיכך אף קטן הבא במחותרת – מותר להורגו⁷³⁵.

מינויים – מלך שהניח בן קטן, משמרים לו את המלוכה עד שיגדל⁷³⁶. ובעניין מינויים אחרים, כגון רבנות וש"ץ – יש אומרים, שבכל המינויים, מי שמת והניח בן קטן, משמרים לו את המינוי עד שיגדל⁷³⁷; ויש אומרים, שדווקא במלוכה שומרים לו, אבל בשאר מינויים אין שומרים לקטן על השררה⁷³⁸.

שור נגח – שור, אחד תם ואחד מועד, שהמית קטן או קטנה, הרי זה נסקל, כמו שהמית את הגדול⁷³⁹.

עניינים עתידיים

עיר הנידחת – קטן שהדיח אנשי עיר לעבודה זרה, אין דנים בה דין עיר נידחת, אלא הרי הם כיחידים שעבדו עבודת כוכבים⁷⁴⁰.

ח"א סי' ב; שו"ת זרע אברהם חח"מ סי' כא. [738] שו"ת בית שלמה חאו"ח סי' יג; שו"ת דברי מלכיאל ח"ד סי' פב; שו"ת חקרי לב חאו"ח סי' יח. וראה בשד"ח מערכת חזקה במצוות, סי' ז אות סה. [739] שמות כא לא; מכילתא שם; ב"ק מג ב; רמב"ם נזקי ממון י א. וראה רמב"ן וא"ע עה"פ בטעם הדבר שהוצרכה התורה לפרט שגם על הריגת קטנים חייב השור סקילה. [740] סנהדרין קיא ב; רמב"ם ע"ז ד ב.

ורפואה, כרך א, תש"מ, עמ' שלו. [730] נשמת אברהם שם. [731] שו"ת ציץ אליעזר חי"ט סי' נב. [732] שו"ת ציץ אליעזר שם. [733] הגרי"ש אלישיב, הובאו דבריו במאמרו של הרב י. זילברשטיין, תחומין, כג, תשס"ג, עמ' 213 ואילך. [734] מכות ח א-ב; רמב"ם רוצח ה ה. [735] סנהדרין עב ב; רמב"ם גניבה ט ט; שם רוצח א ו. וראה עוד בשו"ת קובץ תשובות ח"ב סי' נט. [736] רמב"ם מלכים א ז; ס' החינוך מ' תצו. [737] שו"ת דבר משה

מחצית השקל — קטן פטור ממחצית השקל, ואם התחיל אביו לתת עליו מחצית השקל — אינו פוסק, אלא נותן עליו בכל שנה ושנה, עד שיגדיל ויתן על עצמו⁷⁴¹.

קטן ששקל שקלים לבית המקדש — מקבלים ממנו⁷⁴².

מיתת בית דין ומלקות — קטן וקטנה פטורים ממיתת בית דין⁷⁴³, וכן אינם חייבים מלקות, ואפילו לאחר שהגדילו⁷⁴⁴.

עריות — קטנה משהגיעה לגיל של שלוש שנים ויום אחד, אם בא עליה אחד מן העריות, הרי הוא מומת על ידה, אבל היא פטורה לפי שאינה בת עונשין⁷⁴⁵.

הבא על הקטנה אשת הגדול, והיא גדולה מבת שלוש שנים ויום אחד, אם קידשה אביה, הרי הבעל בחנק, והיא פטורה מכלום; ואם היא בת מיאון, מכים אותה מכת מרדות⁷⁴⁶.

הבא על נערה המאורסה — אם היא בתולה, והיא בבית אביה, שניהם בסקילה; היתה בוגרת, או שנכנסה לחופה, הרי זו בחנק; הבא על הקטנה

המאורסה בבית אביה, הוא בסקילה והיא פטורה⁷⁴⁷; ונערה מאורסה בת כהן שזינתה — בסקילה⁷⁴⁸.

יבמה — אשת קטן, ואפילו היתה יבמה שבא עליה היבם כשהוא בן תשע שנים ויום אחד שביאתו ביאה, הבא עליה פטור⁷⁴⁹. ואם הבעל בא עליה אחרי שהיבם נעשה גדול, אבל עדיין לא בא עליה היבם משנעשה גדול — יש אומרים, שהבעל חייב מיתה, ויש אומרים שגם במקרה כזה הבא עליה פטור, אלא אם כן בא היבם עליה קודם⁷⁵⁰.

שפחה חרופה — קטן בן תשע שנים ויום אחד שביאתו ביאה, שבא על שפחה חרופה כשהיא גדולה — יש מי שכתב, שהיא לוקה והוא חייב קרבן, אלא שאינו מביאו עד שיגדל ויהיה בן דעת⁷⁵¹; ויש מי שכתב, שמאחר שבעל כשהוא קטן, הרי הוא פטור⁷⁵².

משכב זכור — זכר גדול ששכב משכב זכור עם קטן בן תשע שנים ומעלה, הוא נסקל והקטן פטור; ואם היה קטן פחות מתשע שנים — שניהם פטורים, וראוי לבית דין להכות הגדול על ששכב עם זכור, ואף על פי שהוא פחות מבן

ראב"ד ונו"כ שם, אם אסורה על בעלה אם לאו. [747] דברים כב כג; סנהדרין סו ב; רמב"ם איסורי ביאה ג ד-ה. [748] סנהדרין נ ב; רמב"ם שם ה. וראה עוד פרטי דינים של נערה מאורסה ברמב"ם שם ד-יא. [749] קידושין יט א; רמב"ם איסורי ביאה ג א. [750] ראה שו"ת נוב"ת חאב"ע"ז סי' נד. [751] רמב"ם איסורי ביאה ג יז, ושגגות ט ג. וראה בביאור שיטה זו בשו"ת אגרות משה חו"ד ח"ב סי' י. [752] ראב"ד

[741] שקלים א ג; רמב"ם שקלים א ז. [742] שקלים א ד. וראה באריכות בקצוה"ח סי' רלה סק"ד, בנתה"מ שם סק"ג, ובאבני מילואים סי' כח סק"ג. [743] ראה נידה מד ב, מה א; סנהדרין נה ב; רמב"ם אישות ב כג, ואיסורי ביאה א יג-יד. וראה חו"ה הר"ן סנהדרין נד ב. [744] קידושין סג ב; יבמות פ א; רמב"ם שם. [745] נידה מד ב; רמב"ם איסורי ביאה א יג. [746] נידה שם; רמב"ם שם ב. וראה ברמב"ם,

תשע⁷⁵³.

הקדש — מופלא סמוך לאיש, הקדישו
הקדש מן התורה, ולוקים על הקדשו אם
אכל אדם ממה שהקדיש⁷⁵⁹, ומכל מקום,
אין חייבים על מעילה זו קרבן⁷⁶⁰. יש מי
שהסתפק אם מיעטו הכתוב גם מחומש
כמו שמיעטו מקרבן⁷⁶¹.

נזירות — האב מדיר את בנו הקטן
בנזיר, ואף על פי שלא בא לעונת הנדרים,
אבל האם איננה מדרת בנה בנזיר; ואפילו
באב היינו דווקא אם שתק הבן, אבל אם
מיחה והתנגד, או מיחו קרוביו, או עשה
מעשה להראות שאינו מסכים, הרי זה
איננו נזיר⁷⁶². יש מי שכתב, שהיינו דווקא
בקטן שהגיע לחינוך⁷⁶³; ויש מי שכתב,
שיכול להדירו מרחם אמו⁷⁶⁴.

האב מדיר את בנו הקטן בנזיר, אבל
לא את בתו⁷⁶⁵.

קטן שהגיע לעונת נדרים, ונדר בנזיר,
הרי זה נזיר, ומביא קרבנותיו⁷⁶⁶.

חרם — אין אדם יכול להחרים את
בנו ובתו הקטנים, שכן אין לו רשות
למוכרם עולמית, ואין גופם שלו⁷⁶⁷.

תרומות — קטן היודע לפרוס כפיו,

משכב בהמה — קטן בן תשע שנים
ויום אחד שבא על הבהמה, או הביאה
עליו, היא נסקלת על ידו, והוא פטור;
היה בן תשע או פחות, אין סוקלים את
הבהמה. וכן קטנה בת שלוש שנים ויום
אחד שהביאה בהמה או חיה עליה, בין
כדרכה, בין שלא כדרכה — הבהמה
נסקלת, והיא פטורה; ואם היתה בת
שלוש שנים ומטה, אין הבהמה נסקלת⁷⁵⁴.

בתולה לכהן גדול — כהן גדול רשאי
לשאת לאשה רק נערה בתולה, לא קטנה
ולא בוגרת⁷⁵⁵. אשה שנבעלה לקטן פחות
מבן תשע שנים ויום, הרי היא מותרת
לכהן גדול, ואין ביאה זו נחשבת כלל
לפוסלה מדין בעולה⁷⁵⁶.

סוטה — קינא הבעל לאשתו מקטן,
היינו שאמר לה אל תסתרי עם פלוני והיה
קטן, אין זה קינוי, והיינו קטן עד תשע
שנים ויום אחד⁷⁵⁷.

קטנה אשת גדול, וגדולה אשת קטן,
הן בין הנשים שאינן ראויות לשתות מדין
סוטה⁷⁵⁸.

מחלוקת הרמב"ם והראב"ד בהבדל שבין קטנה
שהשיאה אביה, וקטנה שהשיאה אמה או אחיה.
[759] נידה מו ב; רמב"ם נדרים יא ה.
[760] נידה מו ב. וראה משל"מ נדרים יא ה; אור
שמוח מעילה ה ו. [761] מנ"ח מ' קכו.
[762] נזיר כח ב; רמב"ם נזירות ב יג-טו.
[763] תויו"ט נזיר ז א. [764] קרן אורה נזיר
כט א. [765] נזיר שם; רמב"ם שם.
[766] רמב"ם נזירות ב יג. [767] ערכין כח א;
רמב"ם ערכין ו כא; סמ"ג עשין קלב. וראה עוד

שם. וראה בכס"מ ולח"מ שם. [753] סנהדרין
נד א-ב, מחלוקת; רמב"ם איסורי ביאה א יז; ס'
החינוך מ' רט. [754] סנהדרין נה ב; נידה מה
א; רמב"ם איסורי ביאה א טז-יז. [755] יבמות
נט א, מחלוקת; שם סא ב; רמב"ם איסורי ביאה
יז יג. [756] כתובות יא ב, מחלוקת; רמב"ם
אישות יא ג; רא"ש כתובות שם. וראה ירושלמי
כתובות א ג; מנ"ח מ' רעב. [757] סוטה כו ב;
רמב"ם סוטה א ו; טושו"ע אבה"ע"ז קעח ב.
[758] רמב"ם סוטה ב ב-ג. וראה שם בהל' ד,

חולקים לו תרומה בבית הגרנות⁷⁶⁸.

לעבודה במקדש בכל עבודת לוויים⁷⁷⁶.

קטנה בת ישראל שנישאת לכהן, אוכלת בתרומה⁷⁶⁹, אבל אם נישאה שלא מדעת אביה, בין בפניו ובין שלא בפניו, אף על פי שקידשה אביה, אינה אוכלת בתרומה⁷⁷⁰.

אכילת קדשים — קטן מותר לאכול קדשים, ואפילו קדשי קדשים⁷⁷⁷, ומכל מקום אין חולקים להם קדשים, ואפילו קדשים קלים⁷⁷⁸.

קרבתות — אדם מביא קרבן על בניו ועל בנותיו הקטנים⁷⁷⁹.

חלה — נידה קוצה חלה, וכהן קטן שלא ראה קרי ואין טומאה יוצאת מגופו אוכל אותה⁷⁷¹.

קטן משהגיע לגיל של תשע שנים ויום אחד, אם בא על בהמה, הרי הוא פוסל את הבהמה מעל גבי המזבח⁷⁸⁰.

ביכורים — קטן שהגיע לעונת הנדרים — יש אומרים, שיכול להביא ביכורים; ויש אומרים, שאינו מביא⁷⁷².

שחיטת קדשים — קטן אינו שוחט קדשים, אף על פי שהגדול עומד על גביו, שהקדשים צריכה מחשבה, וקטן אין לו מחשבה; ואפילו היתה מחשבתו ניכרת מתוך מעשיו אינה מחשבה להקל אלא להחמיר, כיצד — היתה עולה עומדת בדרום, ומשכה הקטן להביאה לצפון ושחטה, שהרי ממעשיו ניכר שמחשבתו לשחיטת קדשים, הרי זו פסולה⁷⁸¹.

שמירה בבית המקדש — נחלקו הפוסקים לעניין גיל השמירה של כהנים ולוויים בבית המקדש אם הוא דווקא מגיל שלוש עשרה שנה ויום אחד, או גם פחות מזה⁷⁷³.

קרבת פסח — קטן היודע לאכול בשר, מחנכים אותו באכילת כזית מבשר קרבן פסח⁷⁸², וצריך להאכיל אותו את הפסח

עבודה במקדש — כהן קטן פסול לעבודה במקדש⁷⁷⁴, ומכל מקום הכהנים לא הניחו להתחיל בעבודה במקדש עד גיל עשרים שנה⁷⁷⁵. וכן אין לוי קטן נכנס

[775] רמב"ם שם. וראה בנו"כ שם. [776] ערכין יג ב. וראה ראב"ד כלי המקדש ה טו, ונו"כ שם. [777] זבחים צט א; רמב"ם מעשה הקרבנות י יז. [778] קידושין נג א; מנחות עג א; רמב"ם שם. [779] נדרים לו א; רמב"ם מחוסרי כפרה א ה. [780] נידה מה א; רמב"ם איסורי מזבח ד ג. [781] חולין יב ב; רמב"ם פסולי המוקדשין א ו. וראה לח"מ שם. [782] סוכה מב ב, וראה תוס' סוכה שם ד"ה יכול; רמב"ם קרבן פסח ב ג-ד. וראה תוס' פסחים פח א ד"ה שה; מ"מ חמץ ומצה ו י.

בשורת חיים שאל ח"ב סי' לא אות ו. [768] סוכה מב א; רמב"ם תרומות יב כב. וראה תוס' שם ד"ה היודע לפרוס. [769] יבמות קיג א; גיטין נה א; עדיות ז ט; רמב"ם תרומות ו ו. [770] קידושין מה ב; רמב"ם תרומות ח טו. [771] בכורות כז א; רמב"ם תרומות יב א; טשו"ע יו"ד שכב ה. [772] ראה ירושלמי תרומות א א, ובפני משה שם. [773] ראה המפרש תמיד כז רע"א; ראב"ד כלי המקדש ג ב; באר שבע ריש תמיד; משל"מ בית הבחירה ח ה. [774] חולין כד ב; רמב"ם כלי מקדש ה טו.

קטנים הקרובים לגיל חינוך, שיכולים לשאול וללמוד⁷⁹²; ויש מי שכתב, שהכוונה לקטנים ביותר⁷⁹³.

מחוסרי כפרה — הכל צריכים דעת להקרבת קרבנות חוץ ממחוסרי כפרה, שהרי אדם מביא קרבן על בניו ועל בנותיו הקטנים כשהם מחוסרי כפרה⁷⁹⁴.

תמורה — קטן שהגיע לעונת נדרים יכול להמיר קרבן⁷⁹⁵.

טומאות וטהרות — קטן מטמא בכל הטומאות, ואפילו בטומאת מת, ואפילו קטן בן יומו שנגע, או נשא, או האהיל על המת — נטמא, והרי הוא טמא מת⁷⁹⁶.

קטן שיש בו דעת כשר להזות על טמא מת לטהרתו⁷⁹⁷. יש מי שכתב, שאף כהן קטן יכול להזות על מצורע לטהרתו⁷⁹⁸.

קטן היודע לשמור גופו, אוכלים על גופו טהרות; היודע לשמור את ידיו, אוכלים על ידיו טהרות; היודע לישאל — ברשות היחיד ספקו טמא, ברשות הרבים ספקו טהור⁷⁹⁹. ואם אינו יודע לישאל,

במינוי בבני חבורה⁷⁸³.

אדם מביא ושוחט קרבן פסח על ידי בנו ובתו הקטנים⁷⁸⁴.

אין עושים חבורות של קטנים כמנויים על קרבן פסח, אבל שוחטים על הקטנים כשהם חלק מחבורה⁷⁸⁵.

מי שלא מל אחד מבניו הקטנים, הרי הוא מעוכב מלהקריב קרבן פסח⁷⁸⁶.

הקטן — אין מילת עבדיו וטבילת שפחותיו מעכבים אותו מלהימנות על קרבן פסח⁷⁸⁷.

ראיה — מעיקר הדין פטור הקטן מן הראיה⁷⁸⁸, אבל קטן שהגיע לחינוך, אביו חייב מדברי סופרים להעלותו לירושלים ולהיראות בו, ואם לא הגיע לחינוך — פטור⁷⁸⁹. שיעור גיל הקטן לעניין זה הוא כל שאינו יכול לאחוז בידיו של אביו ולעלות מירושלים להר הבית⁷⁹⁰.

הקהל — למצות הקהל חייבים להביא גם את הקטנים⁷⁹¹. יש מי שכתב, שהיינו

חגיגה שם. וראה מנ"ח מ' תריב, שנסתפק בגיל הקטנים למצות הקהל. וראה במנ"ח שם, טו"א ושפ"א חגיגה שם, שנסתפקו אם החיוב להביא קטנים להקהל הוא גם בכאלו שכשיגדלו יהיו פטורים מן המצווה, עיי"ש. [794] נדרים לה ב; רמב"ם מחוסרי כפרה א ה. [795] תמורה ב ב; רמב"ם תמורה א ח. [796] ערכין ג א; נידה מג ב; רמב"ם טומאת מת א יד. [797] פרה יב י; יומא מג א, מחלוקת; רמב"ם פרה י ו. [798] מנ"ח מ' קעג אות יא. [799] סוכה מב א; רמב"ם אבות הטומאות טז י.

[783] מנ"ח מ' ז; שו"ת משיב דבר ח"א סי' מא. [784] פסחים פח א; רמב"ם קרבן פסח ב ח-ט. [785] פסחים צא א; רמב"ם קרבן פסח ב ד. [786] יבמות ע ב; רמב"ם קרבן פסח ה ה. [787] רמב"ם שם ו. וראה בכס"מ ומשל"מ שם. [788] חגיגה ב א; רמב"ם חגיגה ב א. [789] חגיגה ד א; רמב"ם חגיגה ב ג. [790] חגיגה ב א; שם ו א, מחלוקת; רמב"ם שם. וראה עוד באנציקלופדיה תלמודית, כרך טז, ע' חנוך, עמ' קפא-ג. [791] חגיגה ג א. [792] רמב"ן דברים לא יב. [793] מהרש"א

אפילו ברשות היחיד ספקו טהור⁸⁰⁰.

ואפילו קטן בן יומו⁸⁰⁸, ואף מראה ראשונה⁸⁰⁹.

הפוסקים נחלקו בדין מעשה ודיבור של קטן להכשיר אוכל לקבל טומאה, אם הדבר הקובע הוא דיבור, או מעשיהם, וכן איזה מעשה הוא הניכר ביחס למחשבתם⁸⁰¹.

זב גדול בודקים אותו בשבעה דרכים, ואם קרתה הזיבה בגלל אחד מהם, תולים בהם, ואינו טמא; אבל בקטן בודקים רק בחמישה דרכים, כי אין תולים לו לא במראה ולא בהרהור, שאין לקטן מראה והרהור המביאים לידי זוב⁸¹⁰.

חלוק של קטן אינו מיטמא במדרס עד שיהיה בו כשיעור שלושה טפחים על שלושה טפחים⁸⁰².

חכמים גזרו על הגויים שיטמאו כזבים לכל דבריהם, והוא שיהיה הזכר בן תשע שנים ויום, והנקבה בת שלוש שנים ויום אחד⁸¹¹.

כסא של קטן שיש לו רגלים, אף על פי שאין בו גובה טפח — טמא מדרס⁸⁰³.

קטן הרואה קרי אינו מטמא⁸¹². ולעניין זה קטן הוא עד תשע שנים ויום אחד, ומגיל זה הרי הוא מטמא בקרי⁸¹³.

עגלה של קטן, שלפעמים משחק בה ולפעמים יושב בה — טמאה מדרס⁸⁰⁴.

נגעים — קטן מטמא בנגעים⁸⁰⁵.

זבה ונידה — קטנה נעשית זבה גדולה מגיל עשרה ימים, והיינו אם ראתה מיד לאחר הלידה, הרי היא נידה שבעה ימים, ואם אחר כך ראתה שלושה ימים, הרי היא זבה גדולה⁸¹⁴.

בועל נידה — אין בועל נידה טמא אלא אם כן היה הבועל יותר מבן תשע שנים ויום אחד⁸⁰⁶, וכן דווקא אם היתה הנבעלת יותר מבת שלוש שנים ויום אחד⁸⁰⁷.

דין אשה שהיא טמאה מחמת תשמיש, והרי היא כרואה קרי, הוא מגיל שלוש

זיבה וקרי — קטן מיטמא בזיבה,

שם יב. וראה בראב"ד שם. [810] רמב"ם מחוסרי כפרה ב ד. [811] רמב"ם משכב ומושב ב י. [812] תו"כ ויקרא טו טז; ספרי פ' תצא פיס' רנה. [813] תו"כ שם; נידה לב ב. אמנם יש שכתבו, שגם קטן בן יומו מטמא בקרי — ראה יראים השלם סי' שצא; מג"א סי' תנו סק"ז, אך נדחו דבריהם — ראה שו"ת שבות יעקב ח"א סי' כב; חק יעקב או"ח סי' תנו סק"ב; ברכ"י או"ח שם; א"ר שם סק"ט; שו"ע הרב שם. [814] נידה מג ב; רמב"ם מטמאי משכב ומושב א ד.

וראה ברמב"ם שם, פרטי ספקות טומאה בקטן. [800] סוטה כח ב. וראה תוס' סוכה שם ד"ה היודע לישאל. [801] ראה משל"מ טומאת אוכלין יד ב. [802] משנה כלים כז ה; רמב"ם כלים כג ו. [803] משנה כלים כז ה; רמב"ם כלים כה ב. [804] שבת סו א; ביצה כג ב; רמב"ם כלים כה טז. [805] ערכין ג א; טומאת צרעת ט א. [806] נידה מה א; רמב"ם משכב ומושב ב י. [807] נידה מד ב; רמב"ם שם. [808] ערכין ג א; נידה מג ב; רמב"ם מטמאי משכב ומושב א ד. [809] נידה לב ב; רמב"ם

שנים ויום אחד⁸¹⁵, ואין אשה טמאה טומאת קרי בתשמיש המיטה אלא אם כן היה האיש השוכב עמה מבין תשע שנים ויום אחד⁸¹⁶.

בן סורר ומורה לא חל על קטן, אף על פי שהוא נהרג על שם סופו, אלא דווקא עד שיהיה בן שלוש עשרה שנה ויום אחד ויביא שתי שערות⁸¹⁷.

ההחלטות⁸²². שיקולים אלו הם בעייתיים, שכן ישנו קושי רב ביישומם האמיתי⁸²³. לעובדה זו השלכות רבות על מערכת יחסי חולה-רופא בילדים, כגון בשאלות של גילוי מידע לחולה, הסכמה מדעת, סודיות רפואית, חולה נוטה למות⁸²⁴, וכיו"ב.

ניסויים רפואיים — אחד הנושאים האתיים הבעייתיים במיוחד ברפואת ילדים נוגעת לניסויים רפואיים. מחד גיסא, לא ניתן להגיע למסקנות מדעיות-רפואיות נאותות ללא מחקר על ילדים, שכן ילדים אינם מבוגרים קטנים, אלא יש בהם שוני ביולוגי רב, וכמו כן קיימות מחלות שהן ייחודיות לגיל הרך. מאידך, הנזק הגופני והנפשי שעלול להיגרם לילדים נחקרים הוא בדרך כלל גדול יותר מאשר במבוגרים. אכן הבעיה המוסרית המרכזית היא חוסר היכולת לקבל הסכמה מדעת מילדים קטנים לביצוע הניסויים בגופם. גופים אתיים שונים וחקיקות שונות בתחום זה ניסו להתמודד עם הדילמה הזו בדרכים שונות⁸²⁵.

תרומת איברים — בעיה מוסרית-רפואית נוספת נוגעת לשימוש בילדים כתורמי איברים מן החי עבור הורים או אחאים⁸²⁶.

יפת תואר — יש מי שכתב, שקטנה הפחותה מבת שלוש שנים ויום אחד אסורה מדין יפת תואר⁸¹⁸; ויש מי שמשמע ממנו שגם קטנה משלוש שנים ויום אחד יכול שיחול עליה דין יפת תואר⁸¹⁹.

י. רקע אתי

היעדר אוטונומיה — הבעיות האתיות-רפואיות ביחס לילדים נוגעות בעיקר לעובדה שההחלטות ביחס אליהם מתקבלות על ידי אחרים — הורים, אפוטרופיסים, בתי משפט וכיו"ב. ההנחה היא, שאין הילדים מסוגלים להחליט עבור עצמם, ולפיכך ההחלטה היא תמיד פטרנליסטית. ההצדקה המוסרית לגישה זו מבוססת על העקרונות של "התמרה שיפוטית"⁸²⁰ וה"אינטרס המיטבי"⁸²¹, אשר מופעלים במצבים שבהם אין יכולת למטופל להשתתף בתהליך קבלת

[823] ראה *Fost NC, In: Encyclopedia of Bioethics*, pp. 150-6 Committee on [824]. *Bioethics*, 1994; American Academy of Pediatrics, *Pediatrics* 93:532, 1999; [825] ראה עוד בע' נסויים רפואיים. [826] ראה עוד בע' השתלת אברים.

[815] נידה לב א; רמב"ם אבות הטומאות ה ט. [816] רמב"ם שם יט. [817] סנהדרין טח ב; רמב"ם ממרים ז ה. [818] חיד' מהר"ט קידושין עח א. [819] ראה תוס' הרא"ש קידושין עח א. [820] substituted judgement. [821] best interest. [822] ראה ע' תורת המוסר הכללי.

הסכמה מדעת לטיפול רפואי – בשנים האחרונות גוברת המגמה להכיר בזכויות קטינים להסכמה מדעת גם כאשר גילם נמוך מהגיל שמבחינה חוקית נחשב כמצב קומפטנטי. גוברת הדרישה להתחשב ברצונם ובהסכמתם של ילדים לטיפול או לסירוב לטיפול רפואי, בהתאם לכשרם השכלי ויכולתם לקבל החלטות⁸²⁷. הגיל המתאים לכך נע בין 10-14 שנים על פי סקר בין ילדים, הורים ועובדי בריאות באנגליה⁸²⁸, אם כי יש הקובעים גילאים שונים. גישה זו מוצאת תומכים רבים יותר ככל שמדובר בקטין שהוא בשל מבחינה רגשית ושכלית או שהוא עצמאי, כגון שהוא גר לבד, או נשוי, או שהקטינה בהריון וכיו"ב.

איננה חיובית, שכן בשלותם וניסיונם של הקטינים איננה מספקת במצבים חריגים⁸²⁹. גוברת הדרישה לאפשר לילדים בשלים, כגון מעל גיל 14 שנה, לבוא לביקור רפואי בגפם, ללא ליווי הוריהם, לקבל הסברים רפואיים, ולהחליט החלטות רפואיות הנוגעות להם באופן עצמאי⁸³⁰.

שוויוניות – אין, כמובן, כל הבדל בין ילד למבוגר באשר לדרישות המוסריות ליחס הוגן ושוויוני בטיפול בהם, בצורך לספק את דרישותיהם הרפואיות, בצורך למנוע מהם סבל וכאב, בהקצאה צודקת של המשאבים המוגבלים, ובכלל תחום שבו אין צורך בקבלת החלטה אישית.

מתבגרים – כמו כן מסתמנת בשנים האחרונות מגמה להעניק למתבגרים זכויות מלאות בתחום ההחלטות הטיפוליות. דבר זה נובע מההנחה, כי גם קטינים שמבחינה משפטית אינם נחשבים כברי-כשר שיפוט בגלל גילם, יכול שתהיה להם בשלות שיפוטית מספקת לקבל החלטות הנוגעות לבריאותם. לפיכך, יש הסבורים שאין לגלות להורים את דבר השימוש באמצעי מניעה על ידי קטינים, או את העובדה שהקטינים מטופלים בגין מחלה מינית מדבקת. יש הסבורים, שהטיית הכף בצורה גורפת וקיצונית לטובת זכויות רחבות של קטינים

הכאת ילדים לצרכים חינוכיים – הכאת ילדים על ידי הורים או מורים היא עדיין נושא שנוי בוויכוח. מוסכם על כולם כי הדרך העדיפה היא לחנך ילדים בדרכים חיוביות ובדוגמא אישית. אכן, עדיין מקובל במדינות מערביות להכות ילדים בצורה מתונה כדרך חינוכית למניעת התנהגות בלתי ראויה. יש הסבורים, שדבר זה אסור בכל מקרה, שכן יש בכך פגיעה קשה בזכויות הילד, דרך זו איננה יעילה כשיטה חינוכית לטווח ארוך, וקיימות שיטות חינוכיות נאותות יותר ויעילות יותר. לעומת זאת, יש הסבורים, שלא ניתן לאסור באופן מוחלט

.In: *Encyclopedia of Bioethics*, pp. 150-6 [830] משרד הבריאות גיבש הנחיות לביקור קטין במירפאה ראשונית ללא ליווי הורים – חוזר מנכ"ל מס' 4/2004 מיום 18.2.04. וראה הפיכת ההנחיות הללו לאלגוריתם במאמרם של י. אורקין ואח', הרפואה קמד: 397, 2005.

[827] ראה – Rylance G, *BMJ* 312:794, 1996. [828] Alderson P, *Children's Consent to Surgery*. Buckingham, Open University Press, 1993. על המצב בנידון באנגליה ראה – Shield JPH and Baum JD, *BMJ* 308:1182, 1994. [829] Fost NC, ראה

הכאת ילדים לצרכים חינוכיים אם הדבר נעשה במידה נכונה ובתנאים מתאימים⁸³¹.

בעולם המערבי, החל מהמאה הי"ח למניינם, נחקקו חוקים שונים להגנה על ילדים מפני הכאה, הזנחה והריגה. כמו כן נתקנו תקנות לשיפור בריאותם של ילדים על ידי חיסונים, ובדיקות ניטור למחלות שונות. נחקקו חוקים שונים להענשת הורים מכים, ולגילוי מצבים של ילדים מוכים או מוזנחים על ידי צוותות מקצועיים.

קיימת אבחנה בין ילד מוכה כתופעה שלילית ופתולוגית לבין ענישה גופנית של ילדים לצרכים חינוכיים כתופעה שנויה במחלוקת. יש הסבורים, שענישה גופנית מותרת בתנאים מתאימים, במידה ראויה ולמען מטרה חינוכית. בסקר שנערך בארה"ב התברר כי 60-70% מכלל רופאי המשפחה ורופאי הילדים תומכים בענישה גופנית כאמצעי חינוכי⁸³²; ויש הסבורים, שענישה גופנית של ילדים אסורה בכל מקרה, שכן היא פעולה מזיקה מבחינה חינוכית, היא איננה יעילה, וקיימות שיטות חינוכיות יעילות ונכונות יותר.

גופים לאומיים ובינלאומיים, ובעיקר האומות המאוחדות, העניקו תשומת לב מיוחדת לזכויות הילד בהצהרות, אמנות וחוקים שונים. כבר בשנת 1924 הובע הצורך להתייחסות מיוחדת לזכויות ילדים בהצהרת ג'נבה, ובשנת 1959 אומצה על ידי האומות המאוחדות הצהרה בדבר

זכויות הילד. כמו הוכרו והוזכרו במיוחד זכויות ילדים בהצהרה האוניברסלית בדבר זכויות האדם, באמנה הבינלאומית בדבר זכויות אזרחיות ופוליטיות (במיוחד סעיפים 23-24) ובאמנה הבינלאומית בדבר זכויות כלכליות, חברתיות ותרבותיות (במיוחד סעיף 10).

אמנת האו"ם בדבר זכויות הילד נתקבלה על ידי עצרת האומות המאוחדות ביום 20.11.1989, היא אושרה על ידי מדינת ישראל ביום 4.8.1991, ונכנסה לתוקף לגבי ישראל ביום 2.11.91. אמנת האו"ם מכילה 54 סעיפים. היא קובעת את מכלול החובות שיש למדינות כלפי ילדים: קיום שירותים, כגון חינוך וטיפול רפואי; הגנה מפני פעולות מזיקות, כגון עינויים, ניצול מיני, ניצול בעבודה, התעללות והזנחה; הגנה מפני חטיפות ומסחר בילדים; הבטחת זכויות, כגון הזכות לחיים, לאזרחות, לזהות ולפרטיות; הגנת ילדים נכים, ילדים חסרי משפחה וילדים פליטים; הבטחת השתתפות ילדים בקבלת החלטות המשפיעות על חייהם, ועוד. האמנה יצרה מנגנון ביקורת שתפקידו לפקח על יישום הוראותיה על ידי המדינות. מנגנון זה הינו הוועדה לזכויות הילד⁸³³.

יא. רקע משפטי

חוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות — מעמדו המשפטי של הקטין מוסדר בחוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות

בישראל של חלק מהעקרונות של אמנת זכויות הילד ראה במאמר — ט. דולב וד. בן-רבי, ביטחון סוציאלי מס' 63: 131, 2002.

[831] ראה — Waterston T, *BMJ* 320:261, 2000.
[832] McCormick KF, *JAMA* 267:3161, 1992.
[833] על מימוש מעשי

תשכ"ב-1962⁸³⁴.

נציג של הקטין פירושו הוריו או אפוטרופסו הממונה⁸⁴⁰, ולפיכך כל טיפול רפואי טעון הסכמתם של ההורים.

יחד עם זאת מכיר החוק מצבים בודדים ומוגדרים שבהם יכולים הקטינים לבקש ולקבל טיפולים רפואיים ללא מעורבות הוריהם. זה כולל הפסקת הריון, שלפי החוק רשאית וועדה להפסקת הריון לאשר פעולה כזו ללא הסכמתם, ואף ללא ידיעתם, של הורי הקטינה המבקשת⁸⁴¹; אשפוז פסיכיאטרי, שעל פי החוק רשאי בית המשפט להיענות לבקשת קטין בן 15 שנה ומעלה המבקש אשפוז פסיכיאטרי⁸⁴², וכן להיפך, לא ניתן לאשפוז קטין בן 15 שנה ומעלה כנגד רצונו אשפוז פסיכיאטרי, אלא באישור בית המשפט⁸⁴³; גילוי נגיפי איידס, שעל פי החוק יש זכויות לקטינים בכל הנוגע לבדיקות, לקבלת תוצאות ולסודיות⁸⁴⁴; חוק האימוץ מאפשר לצעירה בכל גיל לסיים את ההריון בלידה ולמסור את הילד לאימוץ, ללא ידיעת והסכמת הוריה⁸⁴⁵.

פעולה משפטית של קטין שנעשתה שלא בהסכמת נציגו ניתנת לביטול – (1) על ידי נציגו, ואם אין לקטין נציג – על

לפי החוק הישראלי אדם שלא מלאו לו 18 שנה הוא קטין; אדם שמלאו לו 18 שנה הוא בגיר⁸³⁵. יש להדגיש, שלפי החוק הזה אין שלבי גיל שונים של קטינים, אין הבדלים בין קטינים לקטינות, ואין מצבים אחרים, כגון נישואין, שמשנים את הגדרת הקטינות⁸³⁶.

ההורים הם האפוטרופסים הטבעיים של ילדיהם הקטינים⁸³⁷.

בעניין הענקת טיפול רפואי מציל חיים לקטין, חרף התנגדות הוריו – ראה ערך נוטה למות.

פעולה משפטית של קטין טעונה הסכמת נציגו. ההסכמה יכולה להינתן מראש או למפרע לפעולה מסוימת או לסוג מסויים של פעולות. יכול נציגו של קטין לבטל הסכמתו לפעולה כל עוד לא נעשתה הפעולה⁸³⁸. משמעות הסעיף היא שפעולה של קטין היא תקפה כל עוד לא בוטלה על ידי נציגו, היינו שכשירותו המשפטית לא נשללה לחלוטין, אלא הוגבלה בלבד⁸³⁹.

[839] ראה ת.א. חי' 675/65 מלכה נ' חלב, נ"ח פ"מ, 345. [840] תפקידיהם מוגדרים בסעיפים 15 ו-38 לחוק הנידון, וההסדר במקרה של חילוקי דעות ביניהם מוסדר בסעיפים 18-19 לחוק. [841] סע' 316 לחוק העונשין, נוסח משולב התשל"ז-1977; תקנות העונשין (הפסקת הריון), התשל"ח-1978, סע' 13. [842] חוק הנוער (טיפול והשגחה), התש"ך-1960, תיקון התשנ"ה, מס' 2. [843] חוק הטיפול בחולי נפש, התשנ"א-1991, סע' 4א. [844] חוק לגילוי נגיפי איידס בקטינים, התשנ"ו-1996. [845] חוק אימוץ

[834] הפירוט דלקמן מבוסס על חוק זה, ועל הפרשנות הנרחבת שניתנה לו על ידי י. אנגלרד, הוצאת המכון למחקרי חקיקה ולמשפט השוואתי, הפקולטה למשפטים, האוניברסיטה העברית, מהד' שניה, תשנ"ה-1995. וראה עוד ב. קראוס, כשרות משפטית ואפוטרופסות: קטינים-פסולי דין-חסויים, הוצאת תמר, 1994. [835] חוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות תשכ"ב-1962, סעיף 3. [836] דרכי חישוב גילו של אדם נקבעו בסע' 11-12 לחוק האמור. [837] סע' 14 לחוק האמור. [838] החוק הנ"ל, סעיף 4.

ויתכן שיש גם זכות בידי קרוב של הקטין שאיננו אפוטרופוסו להגיש תביעה בשמו⁸⁵⁰.

אין להגיש תובענה נגד אדם מתחת לגיל 18 שנה על עוולה הנובעת במישרין או בעקיפין מחוזה שנעשה⁸⁵¹.

לא ישא אדם באחריות פלילית בשל מעשה שעשה בטרם מלאו לו שתים עשרה שנים⁸⁵².

הורה או מי שעליו האחריות לקטין בן ביתו שלא מלאו לו שמונה עשרה שנים, חובה עליו לספק לו את צרכי מחייתו, לדאוג לבריאותו, ולמנוע התעללות בו או חבלה בגופו⁸⁵³.

במקרים של סכסוכים בין בני זוג, כאשר עולה שאלת אחזקתו של בנם הקטין, מסירתו לאימוץ, חינוכו וכיו"ב, מהווה עקרון טובת הילד שיקול-על בהכרעה המשפטית⁸⁵⁴, אך אין לכפות על הקטין משמורת אצל הורה זה או אחר, שכן היא עלולה לפגוע בטובתו או

ידי היועץ המשפטי לממשלה, תוך חודש ימים לאחר שנודע להם על הפעולה; (2) אם לא נודע לנציג או ליועץ המשפטי לממשלה על הפעולה — על ידי הקטין, תוך חודש ימים לאחר שהיה לבגיר⁸⁴⁶.

פעולה משפטית של קטין שדרכם של קטינים בגילו לעשות כמותה, וכן פעולה משפטית בין קטין לבין אדם שלא ידע ולא היה עליו לדעת שהוא קטין, אינה ניתנת לביטול כאמור בסעי' 5, אף שנעשתה שלא בהסכמת נציגו, אלא אם היה בה משום נזק של ממש לקטין או לרכושו⁸⁴⁷.

פעולה משפטית של קטין טעונה אישור בית המשפט אם היתה טעונה אישור כזה אילו נעשתה בידי נציגו; ואין תוקף לפעולה כל עוד לא בא עליה אישור בית המשפט⁸⁴⁸. על פי סעיף זה תלויה עצם קיומה של הפעולה המשפטית באישורו של בית המשפט.

מבחינת סדרי הדין — קטין אינו יכול לתבוע בעצמו אלא על ידי אפוטרופוסו⁸⁴⁹,

ירושה — חוק הירושה תשכ"ה-1965, סעי' 6(ג), או העברה ושיעבוד של חלקו בעזבונו — שם סעי' 7(ב); כל סידור פשרה, קבלת כסף וכיו"ב במקרה של תביעות על ידי קטין — תקנות סדר הדין האזרחי תשכ"ג-1963. [849] ראה זוסמן, סדרי הדין האזרחי, מהד' שלישית, תשכ"ז, עמ' 88. [850] ראה זוסמן שם; ע.א. 515/63 נגר נ' דהרי י"ח פד"י (2), 169. [851] פקודת הנויקין, סעיף 9(2). [852] חוק העונשין (תיקון מס' 39) (חלק מקדמי וחלק כללי), התשנ"ד-1994, סעיף 134. [853] חוק העונשין (תיקון מס' 26), התש"ן-1989, סעיף 323. [854] ראה לדוגמא ע"א 209/54 שטיינר נ' היתעמ"ש לממשלה פ"ד (ט) 241.

ילדים, התשמ"א-1981. [846] חוק הכשרות המשפטית והאפוטרופוסות תשכ"ב-1962, סעיף 5. [847] החוק הנ"ל, סעיף 6. דוגמא לפעולה משפטית שדרכם של קטינים לעשות היא קניית איגרת מפעל הפיס ומכירה בנער בן 17 שנה — ת.א. חי' 675/65 מלכה נ' חלב, נ"ח פ"מ, 345. [848] החוק הנ"ל, סעיף 7. הפעולות המשפטיות הטעונות אישור בית המשפט אם נעשו על ידי ההורים או על ידי האפוטרופוס מפורטות בסעיפים 20 ו-47-48 לחוק האמור. בנוסף לאלו יש עוד פעולות הדורשות אישור בית המשפט כגון שינוי שם של הקטין — חוק השמות תשט"ז-1956; הסתלקות קטין מחלקו בעזבונו של

בהתפתחותו⁸⁵⁵.

החוק מחייב דיווח על יסוד סביר שנעברה עבירה בקטין, מגדיר את חייבי הדיווח, ומסדיר את דרכי הדיווח⁸⁶⁰.

התוקף קטין או חסר ישע וגורם לו חבלה של ממש, דינו מאסר חמש שנים; היה התוקף אחראי על הקטין או על חסר הישע, דינו מאסר שבע שנים. לעניין סעיף זה "חבלה" – בין גופנית בין נפשית⁸⁵⁶.

חוקים הנוגעים לילדים – להלן מספר דוגמאות ביחס לחוקים הדנים בהיבטים שונים הנוגעים לילדים:

חוק אימוץ ילדים (1981) – מסדיר את תהליכי האימוץ.

העושה בקטין או חסר ישע מעשה התעללות גופני, נפשי או מיני, דינו מאסר שבע שנים; היה העושה אחראי על הקטין או על חסר הישע, דינו מאסר תשע שנים⁸⁵⁷.

חוק לימוד חובה (1949) – מסדיר את חובת המדינה לספק שירותי חינוך חנם לילדים בגילאים 5-16 שנה. חוק חינוך חנם לילדים חולים (2001) מסדיר מתן חינוך חנם לילדים חולים במחלה ממושכת, בין אם הם מאושפזים בבתי חולים או נאלצים לשהות בביתם על פי הוראת רופא. חוק חינוך מיוחד (1988) והתיקון לחוק זה (התשמ"מ-1990) מסדיר את אחריותה של המדינה למתן חינוך מיוחד בחינם לילדים הזקוקים לכך.

עד ראשית המאה ה-21 נהג החוק והמשפט בסלחנות כלפי הורים או מורים שהכו ילדים למטרות חינוכיות. בפקודת הנזיקין (סעיף 24) נקבע: "בתובענה על תקיפה תהא הגנה לנתבע אם ... הנתבע הוא הורו או אפוטרופסו או מורהו של התובע ... והוא יסר את התובע במידת הנחיצות הסבירה למען ייטיב דרכו". גם בפסיקות של בתי המשפט זוכו הורים ומורים מתביעות פליליות בגין הכאת ילדים⁸⁵⁸. גישה זו השתנתה באופן קיצוני, וכל ענישה גופנית של ילד, בין על ידי הורה או על ישרי מורה נתפסת על ידי בתי המשפט מאז ראשית המאה ה-21 שעבירה פלילית לפי חוק העונשין (סעיף 368ג), וכפגיעה בחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו⁸⁵⁹.

חוק לתיקון דיני ראיות (הגנת ילדים) (1955) – מאפשר גביית עדות מחוץ לכתלי בית המשפט מילדים מתחת לגיל 14 שנה, בעבירות הקשורות לפגיעות מיניות, לאלימות בתוך המשפחה, ולהזנחה.

חוק הנוער (טיפול והשגחה) (1960)

מד"י נ' אלגני, פ"ד מח(5) 191; ע"פ 4596/98 פלונית נ' מד"י, פ"ד נד(1) 145; ת"פ (ת"א) 511/95 מד"י נ' פלונית (לא פורסם); ת"פ (ת"א) 64/96 מד"י נ' פלוני (לא פורסם). על התמורה שחלה במשפט הישראלי בסוגיא זו ראה – קפלן י.ש., קרית המשפט, ג:447, תשס"ג. [860] חוק

[855] בג"צ 391/71 פלונית נ' אלמוני פ"ד כו(1)85. [856] שם, סעיף 368ב. [857] שם, סעיף 368ג. [858] ראה – ע"פ 7/53 דלאל ראסי נ' היועמ"ש פ"ד ז(2) 790; ע"א 319/54 ד' ג' נ' ה' ג' פ"ד יא(1) 273; ת"פ (ת"א) 570/91 מד"י נ' אסולין פ"מ 1/431, תשנ"ב. [859] ראה – ע"פ 4405/94

— מגדיר את העילות שעל פיהן רשאי בית המשפט לנוער להכריז על ילדים הנזקקים להגנה ולהשגחה כ"קטינים נזקקים", ולקבוע את דרכי הטיפול בהם. חוק לגילוי נגיפי איידס בקטינים, התשנ"ו-1996 — מסדיר את דרכי הבדיקות לגילוי נגיפי האיידס, הסכמתו לביצוע הבדיקות, מסירת תוצאות הבדיקות והשמירה על הסודיות.

נציבות שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלויות. וועדה ציבורית-משפטית — בשנת 1997 הוקמה וועדה ציבורית, בראשות שופטת בית המזפט המחוזי בתל-אביב סביונה רוטלוי, שמטרתה היתה בחינת עקרונות יסוד בתחום הילד והמשפט, ויישומם בחקיקה לאור עקרונות אמנת האו"מ בדבר זכויות הילד משנת 1989⁸⁶¹.

חוק טיפול בחולי נפש, התשנ"א-1991 — (כתיקונו בשנת 1995) קובע בסעיף 4א את דרכי האשפוז של קטינים במוסדות לחולי נפש.

קטע — ראה ערך חגר

קיבה — ראה ערך עכול, מערכת ה-

חוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות, התשנ"ח-1998 — מסדיר את ענייני התעסוקה וההתאמה של מקומות העיסוק לאנשים עם מוגבלויות, את הנגישות לתחבורה ציבורית, ואת הקמת

קרנית — ראה ערך השתלת אברים

העונשין (תיקון מס' 26), התש"ן 1989, סעיף 368ד. [861] דוחות הוועדה הוגשו לשר המשפטים בשנת ה'תשס"ד-2003, ופורסמו באתר האינטרנט של משרד המשפטים.